Գ. ՏԱՐԻ 1964
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ
9

باكين

مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية

مدير المسؤول

السيد ارتين كازنيك قزانجيان

•

PAKINE

REVUE MENSUELLE

LITTERAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

•

ԲԱԳԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ, ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ, ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԼԱՒԻՋ ԽՄԲԱԳԻՐ

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ

ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ, Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐ

Ֆ. ԳԵՂԱՐԴ

Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ

Բ. ՓՈՓՈՂԵԱՆ

Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՑԷ

ED. BOYADJIAN

B. P. 1153, BEYROUTH - LIBAN

Հեռաձայնի թիւ 252786/14

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ

Ս. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

Գեղ

ԳՈՒՏՑԻ Պ. ՄԻՔԱՑԷԼԵԱՆ

ՇԱՀՊԱՆ

Ղ. ՃՒՐԱՑՐ

ՎԱՐԴՈՒՆԻ

Ա. ԴԱՒԻԹԵԱՆ

Զ. ՍՈՒՐՈՒԶԵԱՆ

Ա. ՆՈՒՐԵԱՆ

Ն. ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ

ՏՕԿԹ. Գ. ԱՍԹԱՐՃԵԱՆ

Զ. ՄԻՐԶԱՑԵԱՆ

ԵԴ. ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ

Ե. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ

Ճ. ԿԻՒՎԷՐՉԻՆԵԱՆ

. . . . . .

ՄՇԱԿՈՒԹԱՑԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

digitised by A.R.A.R.@

Բագին

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Գ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 8 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1964 ՊԻՐՈՒԹԻ

ԴԻՒԹԵՐԳ ՀԻՒԱՆԴ ՏՂՈՒ ՄԸ ՀԱՄԱՐ

Տժգոյն տղան այս փոքրիկ
Քնացո՛ւր, խաշխաշ ամպրուէ՛
Իր աչքերուն՝ արեւէ
Պահանակներ գեղեցիկ:
Իմ երգիս մէջ օրօրէ՛
Տժգոյն տղան այս փոքրիկ:

Լուսնի շողով թափանցիկ
Ալտեւանուիմ իր օձէ՛.
Եւ հասակն իր ալացիկ
Որ չերմակէզ եղէգ է,
Գիշերն ի բուն ազոզէ՛
Լուսնի շողով թափանցիկ:

Ձմրաններէն բալածիգ,
Ուր դեռ խաւար կը տիրէ,
Անցո՛ւր տղան գեղեցիկ.
Նորէն դարձո՛ւր ոսկիէ
Փօղերու մէջ լուսանցիկ
Ձմրաններէն բալածիգ···

Փակէ՛ աչքերը մեղմիկ,
Երբ ճուագն իմ օրօրէ,
Եւ իր ճակատը բացրիկ
Ջիւն վարդերով զարդարէ՛.
Թարթիչներով յամպարէ
Փակէ՛ աչքերը մեղմիկ···

Երբոր ծագկին բրմումէ
Արշալոյսներ գեղեցիկ,
Տղան բեզի ըննծայէ
Երգիս եղէգն ամդարրիկ՝
Որուն հոգին է բազցրիկ
Արշալոյսով բրմումէ:

Թիթեռներուն ոսկիէ
Թեւերուն մէջ բափանցիկ,
Քնացո՛ւր տղան այս փոքրիկ,
Նրւագիս մէջ օրօրէ՛
Անոր հոգին ճմանիկ
Թիթեռներուն ոսկիէ:

Թո՛ղ սաստիկ չերմը չայրէ
Անոր մարմինը փոքրիկ՝
Որ խունկի պէս կը բուրէ.
Թարթիչներով յամպարէ
Փակէ՛ աչքերը մեղմիկ,
Որ սաստիկ չերմը չայրէ···

Թրթռուն եղէգը արնգին՝
Որ գիւրերգով տրտմագին,
Հիւանդ տղու մը հոգին
Մեղմիկ ձայնով կ'օրօրէ,
Սափորի մէջ մարմարէ
Անուշարոյր, ժպտագին
Մայրը բեզի ճոխրէ,

Ո՛վ դուն, աստուածը կեանքին···

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ

digitised by A.R.A.R.@

ՍՄԲԱՏ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

ՅՈՅՆ ԵՐԱԽԱՆԵՐԸ Կ'ՈՒԶԷԻՆ

ՀԱՑԵՐԷՆ ԵՐԳԵԼ

Գիւղը կը գանուէր բլուրին գագաթը, Մարմարայի եզերքը, եւ իր մաքաղներն ու գոմերը կը տարածուէին գէպի ժօտակայ լեռնաշղթային կողերը, ուր, հազարաւոր ոչխարներու հօտեր կ'արածէին ամէն օր։

Ցամաքին ընդհանուր համայնապատկերը էկոկիտուած էր վրաններով, եւ գինուորական մանր-մունր չէնքերով։ Իսկ ծովը կը հանդէր հեռաւոր հորիզոնները, եւ կ'անյայտանար մանիշակագոյն, պղտոր մշուշներու տակ։

Այդ փոքրիկ գիւղը – Գալիկրատիա, ունէր երեք հարիւրի մօտ յոյն քնակչութիւն մը։ Բլուրին ստորոտը՝ փոքրիկ նաւամատոյց մը կար, ուր քանի մը ձկնորսանաւեր ու մակոյկներ՝ ծուլօրէն կը պարէին՝ միօրինակօրէն ելեւէջող ալիքներուն վրայ։

Բնակչութիւնը զարմանալի յամառութեամբ կառչած էր յոյն լեզուին եւ սովորութիւններուն։ Զկնորսներէն զատ՝ չէիր կրնար գտնել մէկը, որ կարողանար Թուրքերէն խօսիլ, հակառակ այն իրողութեան որ կը գտնուէին գոյատեւ չուքին տակ։ Անգրագէտ մը գոյութիւն ունէր անոնց եւ Թուրքերուն միջեւ։ Որքան նըման էր ան մեր եւ Թուրքերու միջեւ եղած անջրպետին։

Տուները քառակուսի բնակարաններ էին՝ փոքրիկ պատուհաններով։ Երկրագործութեամբ եւ մասնաւորաբար խաղողագործութեամբ զբաղող հասարակ գիւղ մըն էր ան, որուն սեսոգանային գնդեցկութիւնը կը կազմէր Մարմարայի գեղատիպ ծովը։

Այս գեղեցկութենէն զատ, գիւղը ունէր նաեւ տարբեր տեսակի գեղեցկութիւն մը։ Լերան կողերէն դէպի գիւղը իջնող հազարաւոր ոչխարներու գեղեցկութիւնը։ Անոնց հանած փոչին։ Անոնց խռովիլ մայիւնները։ Անոնց կաթին ու բուրդին հետ խառնուած հոտը։

Հրետանիի մեր գունդը հո՛ն էր հաստատուած։ Իսկ ամբողջ զօրաբաժինը գըբաւեր էր հակայ տարածութիւն մը՝ գիւղէն հեռու։

1915–ի ամառն էր։ Գահեսոի սպայութեան թեկնածուներու՝ մասնաւոր հոգածութեան առարկայ էինք, եւ ունէինք մասնաւոր առանձնաշնորհումներ։ Վըրաններու մէջ չէինք բնակեր։ Ինչոր սենեակ մը յատկացուած էր մեզի, գիւղին մէջ։ Սէկն օր մարզանքի կ'ելլէինք։ Մինչեւ կէսօր՝ ձիավարժութիւն, կէսօրէն ետքը՝ քնդանօթաձիգի մարզանք։

Ամբողջ օրը, Մարմարայի հանդիպակաց բլուրներէն ու լեռնալանջերէն՝ գնդացիրներու նշանառզութեան ձայներ կու գային։ Հարսներն ու մանկամարդ աղջիկները չէին համարձակեր գիւղէն դուրս ելլել։ Թուրք գինուորները, վայրի գազաններու պէս, ամէն Թուփի եւ ամէն քարի ետեւէն՝ անոնց չարժումնեբուն կը հետեւէին։

Ամբս մը կ'ընէր որ Գալիկրատիա էինք։ Ամէն երեկոյ, երբ սենեակս կը վերադառնայի մարզանքէն, կը մաքրըուէի, կը ճաչէի, կ'երկարէի անկողնիս վրայ եւ աչքերս կ'ուղղէի առաստաղին։

Հայար անգամ, օրուան դէպքերը գիրար հմշակելով կ'անցնէին մտքիս պատատին վրայէն, եւ ես, հազար անե-

digitised by A.R.A.R.@

դամ կը չարչրկուէի անոնց յամախոսդէպ ոստոստումներէն։

Հողը, քարը, ցեխը, ինգանօթին ցեխաթաձակ անիւները, ձիերը, զանոնք զսպելու ձեւերը, անոնց անսպասելի ոստումները, սարսափահար ուխտաւորներու մէջէն մեր սրընթաց անցքը, այս բոլորը՝ խառնափնթոր հեղեղի մը պէս վրաս կը փչրուէին, եւ ես կը զառնայի, պահ մը, զգայազրկ։

Ու այդ զգացական վիճակին վրայ՝ կու գայինն փչրուելու նաեւ ուրիշ ալիքներ։ Գատանէի մը խորտակուած երազներու ալիքները։ Կեդրոնական վարժարանէն նորաւարտի մը բացավառ ակնկիռներուն մոխիրը։ Զարդի ու հալածանքի համատարած հրդեհը։ Վանքերու եւ եկեղեցիներու ախոռներու վերածումը։ Ստեղծագործող ժողովուրդի մը բնաջընջման չղթայազերծ մրրիկը։

Այս բոլորը, անշ ու հին գինէի մը պէս կ'ողողէին միաքս ու հոգիս, եւ ես՝ ընդարմացած, կ'ինայի չարչրկող քունի մը մէջ։

♣

Թրիկուն մը, վերջալոյսին, ծովափ դացի։ Բլուրին ստորոտը երկարող աւազաշերտին վրայ՝ քանի մը ձկնկուլներ, կծկուած, բոցերու մէջ վառուող ծովը կը դիտէին։ Լայն ու փալփլուն համբոյր մը կ'երկարէր՝ հայելիանման ծովուն երեսին, մինչեւ հեռաւոր հորիզոնը՝ որուն վրայ կը հանդչէր արեւը՝ բոցեղէն ակաւառակի մը պէս։

Աւազին մէջ խրած ժայռի մը վրայ նստած, նայուածքս ստրածեցի հեռուներըը, եւ ինկայ մտածումներու մէջ, երբ ոտնաձայն մը՝ վիրջակէտ դրաւ խոկումներուս։

Մօտ հինգ տարեկան յոյն մանչուկ մը, քանի մը քայլ հեռուէն ինծի կը նայէր։ Գլխաբաց էր, չիկահեր, արեւսխանձ։ Հետս խօսիլ կ'ուզէր, բայց կը վախնար։ Ակռքերուն մէջ ոբոշապէս կը սեղմէր այդ վախը։ Չկրնալով զննելէ ետք, հետաքրքրութեամբ լեցուն անոր նայուածքին մէջ նշմարեցի հետզհետէ կազմաւորուող վստահութեան ցոլք մը։ Ան սկսաւ նոյնիսկ թեթեւօրէն ժպտիլ։ Ես յուսարէն չէի կրնար խօսիլ, որ հասկնայի զայն թէ, ինձմէ վախնալու որեւէ պատճառ չունի։ Գիտցածս՝ քանի մը բառեր էին միայն, եւ փոխանակ զանոնք գործածել փորձելու, տարօրինակ գաղափար մը ծնաւ մտքիս մէջ։

Հայերէն երգ մը ուսնցի տալ այդ մանչուկին։ Ի՞նչ երգը կրնար այնքան յարմար ըլլալ անոր՝ որքան «Դաշնակցական խումբը»։ Ահա՛ կսկծագին, դիւրին։

Ու անմիջապէս սկսայ երգել առաջին տողին եղանակը՝ քարեկամական ժպիտով մը անոր նայելով։

– Դա՛, դա՛, դա՛, դա՛, դա՛ֆ։

Տղան, անթարթ եւ հետաքրքիր, հետեւեցաւ եղանակին, եւ երբ ան լմնցաւ, կը սպասէր որ կրկնէի։

Կրկնեցի, հատիկ հատիկ եւ շեշտուած կերպով։

– Դա՛, դա՛, դա՛, դա՛, դա՛ֆ։

Երախան, այս անգամ թեթեւօրէն ժպտեցաւ, եւ շրթնները ակամայ շարժիլ։

Քանի մը անգամ համբերութեամբ կրկնելէ ետք, Գալիկրատիայի մեր յոյն մանչուկը սկսաւ հետս երգել առաջին տողին եղանակը։

Երկու–երեք անգամ երգելէ ետք, երբ կը պատրաստուէի անցնիլ երկրորդ տողին ու բառերուն, բլուրին գագաթէն՝ հինգ տարեկից ընկերներ վազելվազ վար իջան եւ մեզմէն մեզի։

Քանի մը վայրկեանէն տրպէն տրուած էին Դաշնակցական Խումբ–ին առաջին երկու տողերը, եւ այնքան լաւ կ'երգէին, որ բլուրին վրայ խաղացող խումբ մը մանչեր ու աղջիկներ, տասը–տասներկու տարեկան, չկրնալով դիմանալ, ծափվարը իրան եւ խռնուեցան առջեւս։

Այժմ, մեր խումբը կը բաղկանար երեսուն հոգիէ։

Աւելորդ է ըսել, որ ժամուան մը վարժութեամբ, խումբը կրցաւ տրվիլ առաջին տունը, եւ երգել յաւակ, ճըշգրիտ։

Արեւը չատոնց մայր էր մտեր, եւ

digitised by A.R.A.R.@

եւ՝ ակնոք էր որ երթայի անհնակս։

Երբ կալի Ճիէքսա սաս ըսի, որ կը նշանակէ, գիշեր թարի ձեզ, եւ սկսայ հեռանալ, ամբողջ խումբը, մայրուսան ու ինքնավստահ խումբի մը պէս, սկսաւ երգել Վիաշնակցական խումբը եւ բլուրն ի վեր բարձրանալ։

Ամբողջ գիւղը կը զնդար, երեկոեան անդորրութեանը մէջ, մեր յեղափոխականներու այդ գեղեցիկ երգին հընչիւններով։

*

Յաջորդ օրը, առաւօտեան մարգանքէն անմիջապէս ետք, մաքրուկայ, ճաշեցի եւ ամապարեցի դէպի Ծովափ։

Արեւը սկսած էր մօտենալ հորիզոնին եւ հրդեհել չքնաղ ամպերն ու ծովը։

Աւազաչերտին հասնելուս պէս, բլուրին դագաթէն՝ վազվզելէն, գլտոռտուելէն ու պոռպռալէն՝ ծովամիզ քաշուցաւ երգչախումբս կրկնապատկուած քիւռվ։

Մօտեցայ անոնց։ Բոլորը ժպտուն ու խնդումկրնս, բաներ մը կ'ըսէին իրենք, յուզարկէն։ Չէի հասկնար, դժբախտաբար։

Կը կրկնէին ու կը կրկնէին, եւ ոտքով-ձեռքով իրենք հասկցնել կ'ուզէին այդ բանը։ Ես, բնականաբար, ենթադրելով որ նորեկները խումբին մխանալու արտօնութիւն է որ կ'ուզեն, անմիջապէս, պահանջ համամասի հասակի կանդնեցուցի, եւ սկսանք մեր վարժութեան։

Կէս ժամուայ մը փորձէն ետք, Վիաշնակցական խումբին առաջին տողը կատարեալ էր։ Այնքան կատարեալ, որ առանձինք-առանձինհինգ տարեկանի մօտ աղջիկ մը՝ Վառոյ (կրճատուած ձեւը Վասիլիֆի-ի) անունով, աչքերով ու ձեռքերով ինձի առաջարկից հանել խումբը բլուրին գագաթը եւ անկէ երգել, որ համամին աշխարհը լսէ ու հիանայ։ Ու, առանց իմ արտօնութեանս սպասելու, խումբը հանեւն առած, փոթորկի պէս, բլուրն ի վեր սկսաւ վազել։

Քանի մը վայրկեանէն, ամբողջ խումբը կազմ ու պատրաստ, ինձի կը սպասէր բլուրին գագաթը, որ կը տեսնուէր 26-րդ գօրաբաժնի ընդհանուր համայնապատկերին վրայ։

Այդ երեկոնը, հեռանալէ առաջ, անոնք սորվեցան նաեւ «Կուժճ առայ՛ն եւ «Գնա՛, գնա՛»ն։

Գիւղացիները տանիքներու վրայ եւ տուներու մօտերը հաւաքուած, ժպտալէն կը հետեւէին մեր խմբերգին։

Երախաները խանդավառութեամբ ու սիրով կ'երգէին իրենց սորված երգերը։ եւ անոնց դէմքերը համակ ժպիտ ու երջանկութիւն կը ցոլարձակէին։

Երբ մթնեց, ես իմ սորված յունարէն բառերը գործածելով – «Կալի Ճիէքսա սաս»։

Բոլորը միաբերան՝ կալի Ճիէքսա սաս ըսին, եւ սկսան ցրուիլ։

Վառոն՝ երկու անգամ ըսաւ։ Անգամ մը խումբին հետ, անգամ մըն ալ, երբ դրեթէ բոլորը հեռացեր էին։

Այդ երեկոնը՝ երանութիւն էր ինձ համար։ Տարօրինակ եւ անբմբռնելի էր այն ինչ որ կը կատարուէր։ Ամբողջ յոյն գիւղի մը երախաները՝ հայերէն երգերով կը թնդացնէին չքնաղ ծովը։

Երբ անկողին մտայ, այդ գիշերը, աչքիս առջեւէն եկան անցան բոլորը։ Ծովը։ Ճամբքը։ Վերընայուքը։ Երախաները։ Բլուրին գագաթը։ Երգերը։ Ամէն ինչ, ամէն ինչ։

Վառոյին վերջին գիշեր թարին, առնու սիրուն ու ժպտուն նայուածքը, առնու չէկ մազերը ու ճապուկ մարմինը՝ գեղեցիկ ճառագայթներու պէս սկսան խաղալ մտքիս մէջ, եւ ես յոգնած ու քմրած՝ քնացայ։

*

Ինչպան քանի մը շաբաթներ։ Ընկերուհիս խմբերգները կանոնաւոր կերպով կը շարունակուէին։ Մեր խումբը կը բազկանար ժօտ վաթսուն հոգիէ, եւ ունէր արդէն պատկառելի բէփէրթուար

digitised by A.R.A.R.@

մը։ Դաշնակցական խումբ։ Կուժն Առայ։ Գնա՛, գնա՛։ Անձրեւն եկաւ շաղալէ։ Սօնա նար։ Սարերի վրայ գնաց։ Գինովի երգը։ Իմ չինարի խարը։ Շաղ-ֆուր, շուղֆուր էհամարքս։ Լուսին չէ-կար։ Խարի լուսին զանգիր զարկին։

Կատակ չէ որ կ'ըսենք։ Քալիկրատիայի յոյն երախաներուն այս խումբը՝ անոխակալ կեցուով կ'երգէր այս երգերը, ու անոնց անթերի երգեցողութիւնը՝ մէացած բժմական յարգարանքներուն, այնինչ հայելիի պէս խաղաղ Մարմարային, բոցավառ վերջալոյսին, հեռուէ-հեռէ սաթածուղ սառնորներուն, եւ ապա աստղազարդ երկնքին, տպաւորութիւնը կը տանտպատկէր։

Իրիկուն մը, երբ խումբը կը վարէր, եւ երգերը իրարու կը յաջորդէին, տասըօրեակ բան մը նշմարեցի երախաներուն աչքերուն մէջ։

«Երգե՞ն քէ չերգեն»։ Տարակոյս մը, կասկած մը, վախ մը կը քրքռար անոնց դէմքերուն վրայ։ Ու տեսայ որ, նայուածքները ուսերուս վրայէն անդին ուղղուած են։

Անմիջապէս, բնազդաբար ետ դարձայ, եւ տեսայ որ, երկու հազարապետներ, քանի մը քայլ հեռու կանգնած՝ երգերուն կը հետեւէին։

Մէկէն՝ բարեւի կնցայ եւ ապաւեցի։

– «Հանգի՛ստ, դուա՛կոս», պատասխանեց անոնցմէ մէկը հայերէն լեզուով եւ ժպտեցաւ։

Զարմանքէս քարացայ։ Ինծի՞մը լուռ էր, եւ կը սպասէր անխուսափելիին։ Անոնք կ'նկատէին որ, այդ երկու բարձրաստիճան սպաներըը, – երկու հայ բժիշկներ – Թուրքեր էին, որոնք եկեր էին դադրեցնելու իրենց երգը եւ պատժելու իրենց ուսուցիչը։

Սպաներէն մէկը, նորէն հայերէնով Հարցուց.

– «Անոնք հայ երախանե՞ր են»։

– «Մի՛չ», պատասխանեցի։

– «Հիմա, ասոնք Հայեր չե՞ն», Հարցուց զարմանքով ու ապշանքով։

– «Մի՛չ», պատասխանեցի։ Անոնք բոլորը յոյն երախաներ են։ Այս դիւղին մէջ Հայ չկայ»։

– Որքա՞ն դեղեցիկ կ'երգեն, ո՞վ է սորվեցուցեր այս երգերը ասոնց։

– «Ե՛ս», ըսի քէքեւ ժպիտով եւ համեստութեամբ։

– «Ուրիշ երգ ալ գիտե՞ն»։

– «Շա՛տ», պատասխանեցի։

– «Ինչ փափաքինք լսէլ»։

Երբ զարմայ դէպի խումբը, երախաները անմիջապէս համոզուեցան որ վտանգ չկար։ Եւ երգերը իրարու յաջորդեցին։

Հպարտախառնեցի մէկը, խելացեր, մօտեցաւ ինծի հետ, հետաքրքրութեամբ քացախանչութիւններով, առանց նկատի առնելու իր բարձր աստիճանը։

Ապա դառնալով, իր սպառազէն դիմուորին՝ որ ձիուն սանձը բռնած կը սպասէր, մատ մը դրաւ տուաւ անոր, եւ հրամայեց

– «Շուտով»։

Երախաները իրարու հետ կը փսփսային՝ ժպտուն ու վառվռուն աչքերով։

Երկանիկ էի։ Սիրտս ուժգին կը բաբախէր։ Ներկայ գիւղացիներուն քիւրը քաղմապատկուեր էր՝ սպաներուն պատճառով։ Մտածկոտ էին եւ կասկածալի։

Չինուորը վերադարձաւ՝ խոշոր պարկ մը լեցուն մրգերով եւ զանազան տեսակի չաքարեղէններով։ Ձանկերով բաժնեցի ամբողջ երախաներուն, որոնց ծոցերն ու գրպանները սկսան այլանդակօրէն ուռիլ։

Ցրուելէ առաջ, վատճ անցաւ խումբին գլուխը, եւ Դաշնակցական Խումբը երգելով հեռացան ու անյայտացան գիւղին փողոցներուն մէջ։

– «Գիտե՞ս ինչպէս պատահեցաւ որ հոս եկանք», ըսաւ բժիշկներէն մէկը։ «Ճաշէն ետքը, Պէօյուք Ջէքմէճէին մէջտեղով պտոյտի ելեր էինք։ Դէպի մէջ, երեկոյեան անդորրութիւնը, ձայն մը եկաւ մեր ականջին։ Անապատէն երգի մը ձայնը, որ կամիսատը յիշեցուց մեզի։ Ինչ-ինչպէ ձիերը ձայնին ուղղութեամբ, որ հետզհետէ աւելի պարզաստացաւ։ Ի՞նչ

digitised by A.R.A.R.@

անուշ կու գար այդ հայերէն երգը։ Զարմացած իրարու նայեցանք — Ի՞նչպէս չէինք գիտեր որ հայ գիւղ մը կայ հոներ մէր մօտը։ Ու եկանք հոս»։

Սրտապին ողջագուրումներով բաժնըեւեցանք իրարմէ։

♣

Ես յդ գիշերը, երբ քնացայ, սուզուեցայ ամենջալից երազի մը մէջ։

...Մշոյ դաշտը ծածկուած էր ծուխով... Գիւղերը կը վառէին... Մաքառ-ներէն ու տուներէն բոցի ու ծուխի սիւներ կը ժայթքէին... Ձիոնրհուտը դաշտը բոներ էր... Քանի մը գափքիաներ վրաս յարձակեցան եւ զիս կը քաշքշէին դէպի կրակը... Բոցերը սկսան մազերս խանձել... Գերազոյն ճիգով մը զանոնք մէկդի հրեցի եւ սկսայ վազել ու ճուալ...

Արթնցայ սարսափահար եւ նստայ անկողնիս մէջ։ Ընկերներէս ոմանք, զբօսնելէն վեր բարձրացուցին, քնաթաթախ, եւ պոռացին.

— «Ի՞նչ է։ Ի՞նչ կայ։ Թո՛ղ որ քնանք»։

Ես սակայն կը դողայի սաստիկ։ Կը վախնայի քնանալու որ, չըլլայ թէ մթնշոյն երազը կրկնուէր։ Այսպէս կամ այնպէս, առաւօտը եկաւ եւ չեփորը հընչեց։

♣

Այդ իրիկուն, խումբին նոր երգ մրն էր որ կը սորվեցնէի, Զեմ յիշեր, խակապէս ո՞ր երգն էր։ Խումբը մեծ խանդով կ'երգէր, երբ մէկէն՝ սառուերի պէս բան մը իմաս անոնց դէմքերուն վրայ։ Մեր ընկերներէն՝ պահեստի սպայութեան թեկնածու Ահմէտ պէյը՝ չար ժպիտ մը դէմքին, մօտեցաւ եւ կանգնեցաւ քովս, խումբին առջեւ։

Ես՝ անմիջապէս հասկցայ անոր միտքը, եւ մէկ կողմ քաշուեցայ, հետս քաշելով մինուոյն առնն, խումբին ա-քերը։

Ահմէտ՝ ոտքով-ձեռքով անոնց հասկրցուց, որ այսուհետեւ, ինքն էր որ պիտի ըլլար իրենց ուսուցիչը։

Երախաներըը՝ աւելավատ նայուածքներով կը սպասէին հետեւանքին։

Ու ան՝ սկսաւ իր երգը։ Շարգի մըն էր ան, որ, արեւելեան զաբդանիաբի բարդութիւնը կը ներկայացնէր, գանգաղութեան եւ ողբի արտասուաթոր եղեէնրով։

Երգեց ամբողջ Շարգի-ն եւ կանգ առաւ։

— «Հիմա՛, հետս երգեցէք»։

Երախաներըը կանգներ էին քարացած եւ անտարբեր։

Ահմէտ՝ սկսաւ զայրանալ եւ հայհոյել։ Դարձեալ երգեց իր Շարգի-ն՝ քմծիծաղկոտ փսիսուքներու տակ։ Եւ բարեկամական ձեւեր ու ժպիտներ առնելով, ըսաւ.

— «Հիմա՛ երգե՛նք միասին»։

Երախաներըը՝ չարունակեցին մնալ լուռ եւ անայլայլ։ Այս վիճակը կասպեցուց Ահմէտը, որ նորէն սկսաւ հայհոյել, բայց այս անգամ հայհոյելէ եառք, ձգեց եւ հեռացաւ։

Ծոյն երախաներըը կ'ուզէին հայերէն երգել։

Շաղրանքի, հրմշտուքի քանի մը վայրկեաններ եառք, ամէն ինչ վերստացաւ իր բնականոն վիճակը, եւ խումբը նորէն սկսաւ իր երգերուն։

Հազիւ քանի մը վայրկեան անցեր էր, երբ վիճուռը մը եկաւ եւ թուղթ մը երկարեց ինծի։ Կարդացի։

Վաշտապետը վիս տեսնել կ'ուզէր։

Դէմքիս վրայ մտայղութիւն մը իյած ըլլալու էր, որ երախաներըը, անմիջապէս ինկան տրտում լռութեան մը մէջ։

Ետանց ժամանակ կորսնցնելու, «Գիշեր բարի» ըսի եւ հեռացայ։

Վաթսուն գիշեր բարիներ աղմկեցին օդը, եւ երախաներըը ցրուեցան վաւսէն չկայ՝ը երգելէն։

Փողոցին անկիւնը դառնալէ առաջ, բլուրին դադաթը նայեցայ։ Միայն վառոն էր, որ ազամանի մը պէս հոն կանգնած՝ կը դիտէր։

digitised by A.R.A.R.@

❧

Վաչտապետը չուտ պաղ ընդունելութիւն մը ցոյց տուաւ եւ քանի մը պատահական հարցումներէ ետք՝ անցաւ բուն խնդրին։

– «Ի՞նչ է, Ծոյները հայացնե՞լ կ'ուզես։ Դաշնակցակա՞ն թէ հնչակեան պըրոպականա է կ'ըլնես։ Ուրիշ անգամ չըսնենք այդ երգերը։ Կորսուէ՛»։

– «Աւելի քաղաքավարօրէն կրնայիր վերջացնել հրամանդ», ըսի եւ դուրս ելած էլլէի, երբ կատղած՝ ոտքի ցատկեց, եւ սկսաւ հայհոյել։

Առանց որեւէ պատասխանի դուրս ելայ, մինչ ան կը շարունակէր իր փողոցային արտայայտութիւնները։

Ցաջորդ երեկոյ, դարձեալ քալեցի ղէպի ծովափ, բայց այս անգամ՝ բլուրովին տարբեր տրամադրութիւնով։

Ծուխը՝ բլուրին գագաթը հասած, ինծի կը սպասէր։ Ես՝ փոխանակ, ըստ սովորութեան, հոն երթալու, ժայռին վրայ բարձրացայ, եւ նայուածքս փռեցի Մարմարայի անխռով ասպածութեան վրայ։

Երախաները՝ զարմանքի մէջ քարացած՝ նախ լուռ մնացին, եւ ապա, բոլորը միասին կանչեցին որ գովերնին եր-թամ։ Ես, ասկայն, գլուխս ժխտական-օրէն թօթուեցի, եւ չարունակեցի մնալ տեղս։

Մաս մը երախաներ՝ խռմբէն անմիջապէս զատուելով՝ վար իջան բլուրէն եւ գովս եկան։

Բոլորը միասին՝ ատելութեամբ արտասանեցին Ահմէտ անունը, ինծ հասկըցնել ուզելով որ, իրենք գիտեն թէ ի՞նչ անցաւ դարձաւ այն վայրկեանին, երբ մերժեցին երգել Թուրքերէն։

Գանի մը վայրկեան գովս մնացին, եւ մտահոգ ու վշտագին նայուածքներու փոխանակութենէ մը ետք՝ վերադարձան բլուրին գագաթը, եւ վասոյի դիակավառութեամբ սկսան երգել կոմիտասէն ստացեալ մը երգեր։

Ամբիծ մայր էր մտիր արդէն, եւ աշնամուշի սեւ փոշին սկսած էր լեցնել մթնոցը։

Երգերը կը հնչէին անուշ ու հազիւ-պազար, եւ ծովը կը հծծէր՝ բլուրին ինչերուն վրայ։

Երբ երգերը վերջացան, բոլորը մխասին պառացին, «Դիլբեր բարի», ու երգեցին՝ անչափ ոգեւորութեան մէջ։

Այս անգամ, ուրիշ ձայն մը եկաւ ականջիս, անուշ ու գրաւող, եւ սկիզբ սկսաւ ամուր մը գտնել։

Վասոյի ձայնն էր ան, որ անուշ երգի մը պէս կը լսուէր, երեկոյեան անդորրութեան մէջէն, եւ կ'ըսէր,

– «Գիլբեր բարի»։

❧

Երբ սենեակս վերադարձայ, վաշտապետին թուղթը ինծի կը սպասէր։ Անմիջապէս գացի եւ ներկայացայ իրեն։

– «Ես երէկ ի՞նչ ըսի քեզի», հարցուց խստօրէն առանց երեսիս նայելու։

– «Լսիր որ, դադրեցնեմ երգերը»։ Պատասխանեցի հանդարտօրէն։

– «Հապա ինչո՞ւ համար մտիկ չըրիր, եւ նորէն այդ լակոտներուն երգել տուիր»։

– «Ես երգել չեմ տուած»։

– «Մի՛ ստեր», պոռաց պայթումով։

– «Զեմ ստեր։ Ես հրամանիդ անսացի եւ չդացի երախաներուն քովը։ Սակայն, անոնք ուզեցին երգել, եւ իրենք իրենց երգեցին։ Ես չեմ կրնար մոռցնել տալ անոնց՝ իրենց սորվածը»։

Զայրոյթէն քարացած՝ պահ մը աչքերուս մէջ նայեցաւ, չհաւատալով, անշուշտ ըսածներուս, եւ ապա սուինահար պահակին ներս կանչելով, հրամայեց որ զիս քանաը տասնորդէ։

Բանտը փոքրիկ քառակուսի անակ մըն էր՝ ճիշդ բլուրին գագաթը։

Փոքրիկ պատուհանին առջեւ նըստած՝ կը հետեւէի վարը, սուինաւոր պահակին ոտնաձայներուն։ Կը դիտէի բլուրէն անդին տարածուող Մարմարայի հայելին։ Քիչ հեռուն՝ լուսնկ լոյսին տակ ուրուականներու պէս կանգնող ժայռերը, լուռ ու խաղաղ համայնապատկերը, եւ այս բոլորին վրայ հակող առատագազարդ երկինքը։

Ի՞նչ պիտի ըլլար վախճանը։ Զկըր-

digitised by A.R.A.R.@

յայ քանալ մինչեւ առաւօտ։ Երկինքը կամաց, կամաց, սկսաւ գունաթափիլ, եւ պայ հով մը սկսաւ փչել ծովէն։

Նախաճաշէն քիչ ետք, հրեխաներէն մէկը, պատահմամբ, կ'անցնէր բլուրին դագաթէն, երբ նշմարեց քովի ծանակէն հակող տաւնաւոր դիհուերը։ Վախով ու դգուշութեամբ մօտեցաւ տանը եւ նայեցաւ պատուհանին։

Տզան ապշեցաւ, երբ հոն տեսաւ դիս։ Հասկցած էր, այժմ, ամէն ինչ։ Ու մէկէն, դիպակի արագութեամբ՝ վազեց շրջակայ փողոցները եւ լուր աուաւ որ ե՛ս բանտարկուած եմ։ Տասնեակ մը մայներ չուռով անոր մէացան, եւ դիւղին փողոցները սկսան լեցուիլ մանկական ձայներով ու կանչերով։ Ու չատ չանցած, դիւղին բոլոր երեխաները ազգեցին բլուրին գագաթը։ Բոլորը անխրտնիր, յուզուած էին եւ ախուր, եւ չանիահարող նայուածքներ կը նետէին աուխաւոր դիհուերին վրայ։

Վաոռն, խուճքէն պատուհովի՝ մօտեցաւ պատուհանին, համակ արցունք եւ զայրոյթ, եւ նայեցաւ ինծի երկար ու անխօս։ Ապա ձեռքին հետուվը, կամացուկ մը, սրբելով այտերուն վրայ դէղտորուող արցունքի կաթիլները, դարձաւ դէպի երեխաները՝ որոնց աչեւախանձ դէմքերուն վրայ տխրութիւն մը նստեր էր, այսօր։

Ու մէկէն, ընդվզումի խմորում մը նշմարեցի խուճքին մէջ։ Պատուհանին տակը հաւաքուած կը սպասեն որ վարձի իրենց խմբերգը։

Ես, ձեռքի մերժողական շարժումով մը սարսեցի որ հեռանան։ Անոնք սակայն, վճռեր էին առնել չտալ եւ իրենց վրէժը լուծել։ Կապզեցնել, ճաթեցնել բոլորը, քէ՛ Ահմէտը, քէ՛ վաչտապետը, եւ քէ՛ գիւղը բնակած բոլոր Թուրքերը։

Վաոռն, կարծես բոլորովին հոգեփոխուած, աչխոյժ եւ անուչ ժպիտ մը վրան նետելով՝ զարմաւ դէպի խուճքը։

Ես խուճքը սկսաւ իրարու հետեւ երգել՝ յեղափոխական եւ գեղջկական սասանէ սաւկի երգեր, յանկարծակիի բերելով քունէն նոր արթնցող գիւղին բնակիչները։

Այդ օր, կարծես մասնաւոր խանդով մը երգեցին։ Աւելի անուչ, աւելի հմաւյիչ, ողողելով ամբողջ գիւղը եւ վրանները՝ էկոփիտուած համայնապատկերը՝ հայ երգին դաւնագեղ հնչիւններով։

Գահակը ասկային, կառոցած, աուխնով՝ հրախաներուն վրայ յարմակեցաւ, որոնք սարսափահար փախան։ Բայց քիչ հեռաւ, նորէն իրարու քով գալով՝ սկըսան երգել «Լուսին չկայ»ը, եւ գիհուսրական քայլերով անյայտացան խառնափնթոր փողոցներուն մէջ։

Բլուրին գագաթը՝ ազիկ մը մնայ մնաց, որ իր թաց աչքերը ինձ ուղղած՝ կը մտածէր թէ, ի՞նչպէս կրնար օգնել ինծի՝ որ այս կացութենէն ազատէի։

*

Այդ գիչերը, պատուհանին առջեւ նոտած՝ Սպինոզայի էթիքը կը կարդայի մոմի լոյսին տակ։ Այդ դիրքը նոտած էր միչտ իմ անքաժանելի ընկերս։ Անոր փիլիսոփայական խորհրդածութիւնները նմանցուցեր եմ չարունակ սըլայտիկ ալտարակներու անտառի մը՝ որ իր կատարը խրելով անհատ ատաածութեանց ծոցը, անապատ աղխւր դարձած է՝ հետաքրուղող մտքերու։

Այսօր, սակայն, միտքս կայուն չէր, եւ չէի կրնար խորհիլ։ Գարզապէս կը փորձէի հակազդել՝ բանտարկութեանս պատճառած մտահոգութիւններուն, եւ մտածումներս՝ հովէն քչուող մառախուղի մը պէս հոս ու հոն կը թաւալէին։

Այս անկայուն եւ քմրած վիճակին մէջն էի, երբ ուշադրութեանս լսեցի ատանդուխին վրայ։

Ժամանակ չունեցայ, նոյնիսկ, ենթադրութիւններ ընելու, թէ որոնք կըրնային ըլլալ անոնք, երբ մեզի ծանօթ երկու հայ բժիչկ հաղաթապետները ներս մտան։

Ես, անմիչապէս, ոտքի կանգնեցայ ուրախութեամբ եւ բարեւեցի։

Երկուքն ալ բարեւս առին, եւ ոտքի վրայ՝ փպտպին կարճ խօսակցութիւն մը ակսաւ։

digitised by A.R.A.R.@

– «Ո՞ր տեղացի ես, ոչառ», հարցուց անոնցմէ մէկը։

– «Մշեցի», եղաւ պատասխանս։

Երկուքը իրարու նայեցան եւ անուշ մը ժպտեցան։

– «Հոգ մի՛ ըներ», շարունակեց։ «Այսօր ուշ է արդէն, բայց վաղը առաւօտուն՝ դուրս պիտի հլլիս»։

– «Շնորհակալ եմ», չընչացի հազիւ լսելի ձայնով մը։

Մոռնալով իրենց գինուորական քաջալերանքը, այդ երկու ազնուական հայ թժիշկները, եղբայրական ջերմ ըզգացումներով տղչագուրուիլ եռք, մեկնեցան, ըսելով.

– «Աքսրի՛ս, Մշեցի»։

Անուշ եւ սառ հասանք մը ողոգեց ինս, եւ բանաը աչքիս առջեւէն չքացաւ։

ԺԶ

Քանկապէս որ, յաջորդ առաւօտուն, նախաճաշէն առաջ, քանտէն դուրս ելայ։

Երբ սենեակս վերադարձայ, տարօրինակ տեսարան մը պաղդատեցաւ աչքիս։ Ամէն մարդ, իր ունեցած–չունեցածը կը կապէր եւ կը պատրաստուէր մեկնելու։

Գունդը՝ անմիջապէս պէտք էր հետեւար դիւղէն, եւ յաջմապատրաստ դիրքեր դրաւէր լեռնաշղթայէն անդին։ Անպիտանի զրահանաւերու մոտաբը կը սպասուէր Մարմարայի մէջ։

Գահ մը եռաք, քնդանօթներու եւ ռազմանիւթի սայլերու չարան մը կ'երկարէր գիւղին քովէն անցնող պողոտայէն վերայ։

Եւ ալ ձիուս վերայ նստած՝ կանգներ էի քնդանօթներուս դլուխը՝ մոայլ ու աչեկոծ։

Երկինքը ամպոտ էր, եւ քարակ անձրեւ մը կը մաղուէր։ Սպանիերը հոս–հոն կ'երթային կու գային արբենցաց, որ ամէն ինչ պատրաստ ըլլար չարժուելու։

Ու ահա՛, քամբ ձայն մը հրաման արձակեց։

– «Իկերի, մա՛րշ»։ Եւ գունդը սկսաւ առաջ չարժիլ։ Սայլերուն անիւնները եւ ձիերուն սմբակները սկսան ծածել պողոտան։ Դառնութիւն մը՝ ինչ ամպերու նման՝ լեցուցեր էր հոգիս, եւ վերջին չաքաթներուս երանութիւնը, իր բոլոր մանրամասնութիւններով, կ'ելեւէջներ աչքիս առջեւ։

– «Ո՞ւր պիտի ըլլաք վախճանը», չընչացի, – եւ ձիս սկսաւ չարժիլ։

Ու ահա՛, սհռելի աղաղակներուս եւ հչոցներուս մրրիկ մը փրթաւ հետուէն։ Անթուիչ ու անկերպարան քաոս մը ձայներու, որոնք հետզհետէ կը մօտենային, եւ որոնց մէջէն յստակօրէն կը սկսէր լսուիլ «Դաշնակցական խումբին ոտք մատչունչ եղանակը։

– «Հասկնալի՛ է», մտածեցի։ Ես երբ քովընտի նայեցայ, ի՞նչ տեսնեմ, ազէկ։ Հերկուած ու անհերկ արտերուն մէջէն, պողոտային զուգահեռ, գիւղին ամբողջ երախաները, գերմարդկային ճիգով մը, կպչուն ցեխին մէջէն, երկելէն կը քաշէին։ Այդ երախաները՝ վեցէն տասնը հինգ տարեկան, տղայ ու աղջիկ եկեր էին ճամբու դնելու իրենց ուսուցիչը։ Գիւղը անյայտացաւ բլուրին հետը, եւ անոնք տակաւին կ'երգէին, ու կը ճըգնէին քալել երգերուն կշռոյթին հետ։

Գահ մը եռքը, երգը դադրեցաւ, եւ բոլորը միասին պոռացին.

– «Ախիօ, տատ, տատքալօտ։ որ կը նշանակէ, «Ախիօ, սիրելի ուսուցիչ»։

Ու ահա՛, էդեմկի մը պէս, քէքեւսաւահ, աղջիկ մը, ցեխն ու անձրեւը արհամարհելով, կը վազէր արտերուն մէջէն, պողոտային զուգահեռ։ Երբ մտեցաւ ինձի, իր արտասուալից աչքերը՝ աչքերուս գամելով, պոռաց հեռ է հեռ.

– «Ախիօ, Սմբատ»։

Ու վաղեմի, հոն կանգնեցաւ անշարժ, եւ չարունակեց նայիլ հեռզհետէ հեռացող գունդին եռանդին։

Աչքերէս գլորուող արցունքի կաթիլները՝ խառնուելով անձրեւի կաթիլներուն հետ՝ տենդահար երեսներս կը թրջէին, եւ հոգիս կը մխար ընդհատուած երանութեանս կրակէն։

Ս. Շ.

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

Սիրելի Տիկին Հռիփսիկ Իշէկեանին
իմ ճախկին ուսուցչուհի

Մանկութիւնս ես տեսայ Ձեր չինչ այրերում,
Հաճիպոնցի ցրաճ ես Ձեր թու ծայնի մէջ.
Մանկութիւնս յետ եկած ինձ էր համբուրում,
Ու թերթում էր անցեալի գիրքը էջ առ էջ:

Մանկութիւնս ոսկեթու այցի էր եկել,
Ու ճայում էր Ձեր հայեացքի խորքից.
Մանկութիւնս ժպտադէմ գլուխն էր թեքել,
Ու պատմում էր հեռաւոր լուսէ եզերքից:

Օ՛, իմ հազար մանկութի՛ւն, ես քարի ու հեզ,
Արտասուազօծ կարօտով ես իմ երազում.
Միշտ հարազատ իմ հոգուն, իմ երգերի պէս —
Ժպիտ ու լաց, յոյս ու տենչ, ես սէր ու յուզում:

Ու քաց արած բազմերանգ թանկագին մի էջ,
Մանկութիւնս կարդում էր ծայնով վարժ ու հին.
Դպրոց, դպրո՛ցն էր կանչում ինձ այդ էջի մէջ,
Ու մեր սիրած գեղեցիկ ու ճարտ վարժուհին:

Թեհրան

ԴՆԻ

digitised by A.R.A.R.@

ՇՈՒՆՆ ՈՒ ՏՂԱՍ

ՔՈՒՏՅԻ Պ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

Շունին կաղկանձը կը ապատկացնէր ձմրան դառնութիւնը։

Աղէրսական կանչ մըն էր, որ կը զարնուէր մեր տան դրան, պատերուն եւ նեղսիր ջերմութիւնն։

– Մամա՛, վռնտէ՛ սա շունը։ Քոզ հիմա երթայ մեր տան քովէն։

Փոքրորիկ մը դուրսը կը բզկտէր ատն կղմինաքեայ պատերը, եւ կը յօշոտէր ծառեբուն մէրկ, ջղաձիգ ճիւղերը։

Ուզեցի քանալ դուռը։ ատեն, անխիղճ հովը պիտի վրդովէր ատն ջերմութիւնը, իսկ դիւերը տան մէջ չուն պահելու դաղափարը կը չարչրկէր ուղեղս՝

– Մամա՛, վռնտէ՛ սա շունը, – խօսեցաւ մանչս կրկին, ցաւակեղոյ անկողնէն։

Չէի ուզեր յայտնել շունին ինքնութիւնը։ յիշատակ մը Քաղուած անցեալի դուռ աւազին մէջ, պիտի դար դառնացնելու մանչիս մանուկ հոգին, պարզելով դէմը իր կեանքին լեղի օրերը։

«Ո՛չ, այս Իւքին չէ։ չի՛ կրնար ըլլալ», ուզեցի համոզել ինքզինքս՝ սակայն անոր կաղկանձը կը հաստատէր իր ինքնութեան վճռանձնութիւնը։ Հոն էր... դէմս... այդ ազնիւ շունը, մեր բակին մէջ, եւ կը խօսէր մանչիս հետ։ Միակ կենդանի արարածն էր չրջապատի մարդկային կեանքին մէջ, որուն հետ տղաս կրնար հաղորդուիլ եւ պատմել իր մանկական ցաւերը։ Այո՛, շո՛ւն մըն էր Իւքին։ Ամերիկացի հասակակից մանչ մը չէր։ կենդանի՛ մը անխօս, որուն հարազատ ձայնը, կանչը, խօսքերը, միայն հոգւոյն են ու կաղկանձը։

Այս ցուրտ գիշերին կը լսեմ միա՛յն կաղկանձը...

***

Քանը երկար ամիսներ՝ վիկէն ուրք կոխեց օտար հողի մը վրան։ Ո՛չ ուրք կը խօսէր իր լեզուն։ Կը փնտռէր ապրելիք մանչիկը, սակայն անոնք կը փախչէին իրմէ։ Մանչս կը խօսէր հայերէն՝ լեզո՛ւ մը որ գոյութիւն չունէր այս երկրին մէջ։ Ունէր դէմք մը, ապխտակ, սիրուն, դէմք մը ուրէ մանուկի նման, սակայն հայերէն լեզուն կը փոխէր այդ դէմքը, կը դարձնէր օտարական մը, օտար երկրի մէջ։

Գարուն էր, մանչուկիս ծննդավայրին նման, կանա՛նչ չորս կողմ։ Այլազան ծաղիկներ իրենց չքեղութիւնը պարզած ճկուն ցօղունները։ Ուրիշներու ճիւղերը խելայեղօրէն ծաւած իրենց ճկուն մարմինները, կ՚ուզէին համբուրել ծաղիկներուն չրթները։

Վիգէն ո՛չ մէկ բան կը նկատէր իր կեանքը ձմեռ էր, տխուր։ Կ՚երազէր Լիբանանը, իր ծննդավայրը, իր հայրենիքը։ Կը փնտռէր իր նախկին տունը, ուր կրնար հայերէն խօսիլ իր ընկերներուն հետ, նո՛յնիսկ Ազարիի։

– Մամա՛, տո՛ւն երթանք, հոս լաւ չէ, – խօսեցաւ օր մը արցունքոտ աչքերով։

– Տղա՛ս, մօտ օրէն անգլերէն կը սորվիս եւ շա՛տ ընկերներ կ՚ունենաս, – Քանացի խրախուսել զաւակս։

– Ո՛չ, մամա՛, ո՛չ, ես հայերէն խօսիլ կ՚ուզեմ, – ըսաւ ան ու հեկեկաց։ – Մենք ինչո՞ւ Հայաստան չենք երթար եւ հոս կու գանք։ գուն չըսի՞ր թէ Հայաստանն է մեր հայրենիքը, դուն չէի՞ր գիտեր թէ հոս հայերէն խօսող պզտիկ չկայ։

Գիտէի։ Շատ բաներ չա՛տ լաւ գիտէի։ Գաղթական Հայու զաւակը պիտի երթար հոն, ուր կրնար կատարելագործել իր աշխատանքը, աւտոմէ եւ կամ ձիերքը։

Վիգէն կը հետեւէր անգլերէն դասերուն։ Միակ ղէնքը կեանքին դէմ պայ-

digitised by A.R.A.R.@

քարելու, օտար, խորթ, իր մանուկ կեանքին անդորրութիւնը թպկոտոզ այդ լեզուն էր, որուն հետ չէր կրնար հաշտուիլ։

Կը ժտեներ մանչը պրացիներուս փոքրիկներուն, սակայն անոնք կը չտրտնակէին փախչիլ իրմէ։

– Անգլիերէն չի գիտեր, օտա՛ր է, – կը փոխանակէին իրարու զիրենք համոզող գաղափարները։

Վիգէն կը թափառէր փոզոցներուն մէջ, գտնելու մէկը որուն պատմէր իր կեանքէն։ Ոչ ոք կը հաւկնար իր ցաւը։ Պատանի մը միայն դնդակ կը նետէր իրեն, եւ Վիգէնը կը փոխադարձէր։

– Մամա՛,ես կը ճանձրանամ, ընկեր չունիմ, – կը յայտնէր մանչը յաճախ, արցունքոտ աչքերով։

Գոա՛ւ ընկեր մը։

Կը դիտէր մեր բակին մէջ ցատկրտոտզ կենդանին, Ութքին էր. անոնց ալ մուշտակով դերմանական չունը։ Վիգէն կը խօսէր հայերէն լեզուով։ Շունը կը ցատկէր իւրաքանչիւր չարժումին, ապա յոգնած՝ կը լիզէր Վիգէնին ձեռքերը։

– Ութքի, դիտե՞ս, ես Լիբանանէն եմ, բայց Հա՛յ եմ, – կը խօսէր մանչը անխոս անասունին։

Ութքին, ղլուխը կախ, կարմիր լերթունքը մէկ կողմ ինկած, յոգնած պոչը չարժելով, կ'ունկնդրէր Վիգէնը։

– Ութքի, գիտե՞ս, ես Փալանճեան ձեմարան կ'երթայի. հոն հայերէն եւ ֆրանսերէն կը սորվէի։ Նոյնպէս ապագիրէն։

Կենդանին ղլուխը կը չարժէր։

– Ութքի՛, հոս ալ ռուսուան եմ անգլերէն սորվիլ, որպէսզի կարենամ ամերիկեան դպրոց երթալ։

Կը գիտէի չունն ու աղաս գլուխդլխի։

– Ութքի՛, երբ վիրաւոռնամ Լիբանան, քեզ միշտ պիտի յիշեմ, եւ քու մասիդ պիտի խօսիմ բոլո՛ր ընկերներուս։

Շունը կ'այցելէր Վիգէնին ամէն օր։ Գունչը կը քսէր մեր տան գրան ու կը հալէր քանի մը անգամ,

– Հիմա կու գամ, – կը պոռար մանչը, եւ կը խաղանք միասին։

Կենդանին մոռցած էր տեղացի սըզաքը. փոխարինած էր զանոնք մանչովը, որ օտարական մըն էր։ Կը քալէր մանչուս քայլերուն առանձնութեան հետ, խակ յաճախ ճաշը կ'առնէր մեր դրան սեմին, Վիգէնին ձեռքէն։

– Ութքի՛, ես քիչ մը անգլերէն կը խօսիմ, – յայտնեց մանուկս, խօսելով քանի մը կցկտուր նախադասութիւններ։

Ութքին զայրացաւ, եւ կատաղօրէն հոտչեց։ Կը նախընտրէր հայերէնը անգլերէնին. ճանչցած էր զուտակս իր օտար լեզուով, եւ անշնկէր՝ չրկնպատակ քաշմաշիւս փոքրիկներուն մէջ։

Տան բակը սկսած էր լեցուիլ մանչերու աղմուկով եւ պռաչուաքներով։

– Վիգէն, – կը հարցնէին ընկերները, – Ութքանանը ի՛նչ տեսակ երկիր էր։

– Շատ ազատ է. բայց ես հայ եմ, – կը հաստատէր։

– Ի՞նչ է ձեր երկրին անունը։

– Հայաստա՛ն, – կը չեշտէր պլուխը վեր տանելով, – Հայաստանը աշխարհի ամէնէն գեղեցիկ երկիրն է։

– Ո՛չ, – կը պնդէին ազաքը, – Ամերիկա՛ն է։

– Ո՛չ, Հայաստանը. ձենք Մասիս ունինք, Սեւանայ լիճ, հոն ամէնէ ժուկեր կը գտնուին։

– Գուն բանո՞ծ ես այդ ժուկերէն, – կը հետաքրքրուէին ազաքը բոլորուելով Վիգէնին չուրջ։

– Ո՛չ, հայ ձկնորսները քունած են, – ի՛ջսէր ձայնը մեղմացնելով, եւ կատկածելով համոզումներուն։

Կը լսէի ամէն ինչ, կը տեսնէի մանչերս ինքնիր մէջ անուցած հայրենիքով՝ երեւակայական Հայաստանով մը։

Ութքին սակայն դժգոհ էր. կը դիտէր մանուկները որոնք ատհանգներու վրայ կը խայտային։ Կը հետեւէր Վիգէնին, սակայն անոր անտարբերութիւնը կը մղէր զինք կենալ ուսնկին տակ եւ լսել միայն հրճուանքի կանչեր։

Վիգէն մոռցած էր արդէն նախկին, հաստատուն բարեկամը։ Կենդանին ի

digitised by A.R.A.R.@

դուր կը ջանար ցատկոտել հոհուէն։

– Ռիքի՛, դնա՛ քովէս, – կը պոռար մանչս. – չե՞ս տեսներ Քէ մրցում կ'ընեմ ընկերներուս հետ։

Շունը կը վերադառնար նախկին տեղը, դունչը կը քսէր ծառին եւ այլեւս առանց հաջելու կը հետանար, դանդաղօրէն, պլուխը չարժելով։

Ձմեռ օր մըն էր կրկին։

Տղաքը ձիւնէ գնդակներ կը նետէին իրարու։

– Հայերը աւելի՛ քաջ են, – հասաւ-տեց մանչս։

– Ո՛չ, Ամերիկացիք ա՛լ աւելի ուժով են, – պատասխանեցին երկու մանչեր, կլոքելով ձիւնէ գնդակներ։

– Տեսէ՛ք Քէ ի՛նչ պիտի ընեմ ձեզի, – կը պոռար մանչս, չկարենալով տոկալ գնդակներու հարուածին։ – ձգեցէք ձիւնը եւ ես երկուքդ ալ ոտքիս տակ կ'առնեմ։

Ռիքին կեցած ծառին տակ, կը դիտէր մանչերու կռիւը։

Վիպէն կ'ընկճուէր չորս զօրաւոր բռունցքներու տակ։ Կը պոռար, կը կանչէր, սակայն տղաքը կը չարունակէին հարուածել։

Ռիքին հաջեց, դլուխը չարժեց, մօտեցաւ ազդ եւ սկսաւ ցատկոտել։

– Ռիքի՛, օգնութի՛ւն, – բաւ մանչս ազիւսական ձայնով մը։

Կենդանին յարձակեցաւ տղոց վրայ եւ սկռաններով բզկտեց տաբատները։

Տղաքը հեռացած էին։ Շունը կը լիզէր Վիպէնին կօշիկները, մինչ տղան կը չոյէր անոր պոչը եւ սեւ մուշտակը։

– Ռիքի, – կ'ըսէր մեղմ ու համոզիչ ձայնով մը, – դուն ես իս լաւ քաթեկամեներ ենք, այնպէս չէ՞։ Չես երբե՛ք պիտի չմոռնաս, իսկ ես ալ իմ հայ ընկերներուս պիտի պատմեմ քու ըրած քաջագործութիւններուդ մասին...

Կը լսեմ հիմա կազկանձը։

– Մամա, որո՞նց չունեն է այդ, – հարցուց Վիպէն կրկին։ – Քէ ոչ Ռիքի՛ն է։

– Կրնայ ըլլալ, – պատասխանեցի անտարբեր ձայնով մը։

– Դո՛ւրը բաց, նե՛րս քաշ պայ։

Հովին սուլոցը, ծառերուն ղեաձիգ ճիւղերուն ճիչերը կը խառնուէին կապկանձին։ Մերթ ընդ մերթ կենդանին կը զարնէր դունչը ղրան։ Կենդանի արարած մը ապաստան կը փնտռէր, մինչ ես չէի կրնար որոշումի մը յանգիլ։

Վիպէնը վազեց բոպիկ ոտքերով։

Կազկանձը դադրեցաւ. չունը առած էր մանչուս հոտը։

Դուռը կիսովին բացուեցաւ։ Հովին սառն չունչին հետ ներս մտաւ Ռիքին։ Դարձաւ հեւալով Վիպէնին չուրջ, պոչը քսեց սրունքներուն, ապա յղձած մարմինը հանդչեցուց ասֆիճանին վրայ։

– Ռիքի, – խօսեցաւ մանչս, – դուն չատ սիրելի ընկերս ես. քեզ երբի՛ք պիտի չմոռնամ։

Կենդանին դուրս մնացեր էր այդ դիշեր։ Մրտակից բարեկամը տղա՛ս էր միայն, որ կը խօսէր իրեն հայերէնով, լեզո՛ւ մը որ հաղորդական էր ու հարազատ իր զգացումներուն. լեզո՛ւ մը, որուն միայն ոսկերանքն ու փսփսքը լսած էր։ Հիմա ինք անտէր եւ անօթեւական, եկած էր պատմելու ի՛ր վիշտերն ու զգացումները...

– Ռիքի, գիտե՛մ, – խօսեցաւ Վիպէնը տեղեմով գլուխը կտրծքին, – տէրդ տունէն գացեր է եւ դուն փողոց մնացեր ես, մի՛ մտահոգուիր, կոս դա՛ն, չա՛տ չուտով կոս դան։

Շունը հաջեց քանի մը անգամ, եւ վերջին դանգատին հետ ուժասպառ ինկաւ դետին ու քնացաւ։

Կը գիտէի չունն ու տղաս ասոիճանները։

Ռիքի էր այդ չունին անունը. ասնո՛ւն մը՝ տրուած իրեն մարդկային ապրանքներու կողմէ, քա՛ւ մը՝ իմաստ տալու կենդանիի մը անբիծ նկարագրին։

«Տղա՛ս», կը խորհրդածեմ. «երբ օր մը վերադառնաս հայրենիքդ, եւ խօսիս մայրենի լեզուդ բոլորին հետ, յիշէ՛ Ռիքին, անխօս անասունը որ եղաւ քեզ հաւկրցող առաջին արարածը, օտար ափերու վրայ...»։

Գ. Մ.

digitised by A.R.A.R.@

ՅԱՏԱԿԸ

ՇԱՀՊԱՆ

Գրասենեակին մէջ, գրամեքենային առջեւ նամակ մը խմբագրելու վրայ էր։ Հեռաձայն մը։ Առաւ ընկալուչը եւ

– Ալլօ՞...

– ...

Երգ մը լսեց։ Թելին մէւս ծայրէն ձայնապնակ մը դրուած էր։

Մայ ճէյմ իզ Քրիստի՞ճ...

. . . . . .

Ուաթ'զ եուրզ...

. . . . . .

– Ալլօ՞... կրկնեց։

Դաշնակը կը չարունակուէր։

Ընկալուչը տեղը դրաւ ու ծնօտը ափին՝ կը մտածէր այս հանելուկին վրայ, երբ աչքերը կրկին դիմացի պատուհանին եռաւ աղջկան մը քարեձեւ մարմինը փնտռեցին։ Հոն էր անիկա, չաքաթէ մը ի վեր, եւ պատուհանին եռաւէն օրականի քանի մը անգամ զինք կը դիտէր ու կը ժպտէր։ Անծանօթ աղջիկ մը, բայց մեւնոյն ատեն գրաւիչ, հաղորդական։ Ճաշախ այսպէս գլուխը վեր կ'առնէր ու դիմացի յարկէն աղջկան ժպիտին աչքի քթիքով մը կը պատասխանէր։ Իրենց մէջեւ առեղծուած կապը ասկէ անդին չէր անցած, թէեւ իր մտքը աւելին էր։ Գործնականի անցնիլ ու զինք իր նոր կըրլ–ֆրէնտը ընել։ Մխաին հոս–հոն երթալ ու երիտասարդուքիւնը վայելել, բայց առիթ չէր եղած եւ ամէն գայն ըսուզծել կանայուն՝ յուսահատ չարժում մը կ'ընէր։ Օր մը գոնէ կանուխ պիտի ձգէր գրասենեակը եւ դիմացի չէնքի դըբան առջեւ պիտի սպասէր իրեն, մինչեւ որ դերձակատունէն իջնէր։ Կամ պատրուակով մը դերձակատուն պիտի ելլէր ու... գործը վերջացնէր։ Այոպէս, քիչ մը անտանելի էր, դիմացը աղջիկ ունենալ ու աղջկան ժպիտը վայելել, բայց մեայն ժպիտը վայելել եւ ուրիշ ոչինչ։

Նամակը մէկ կողմ դրած ու ծնօտը ափին երբ աղջկան կը նայէր ու աղջկան համեմատ անունը կ'ուզէր գուշակել, հեռաձայնը յիշեց։

– Տարօրինա՛կ, մտածեց բարձրաձայն։ Ո՞վ կրնայ ըլլալ...

Եւ մտքը աշխատցուց որպէսզի հեռաձայնողը գտնէր եւ իրեն հասկցնէր որ կատակի համար ձայնապնակ դնելը եթէ ատուշ բան մը չէր, գոնէ անուշ բան մըն ալ չէր։

Այդ երիկուն, երբ գրասենեակը ձըդեց, ո՛չ հեռաձայնողը գտած էր, ոչ ալ դիմացի աղջկան հետ ժամադրութիւն մը առած։

Ճաշորդ օր, գրասենեակ կէս մնացած նամակը պիտի չարունակէր։ Մատիան ու թուղթը երբ առջեւը դրաւ, հեռաձայնը յիշեց ու գործի չդնուեցաւ, մինչեւ որ հեռաձայնը գար։ Մինչ, այսպէս, անդորձ նստած հեռաձայնի կը սպասէր ու աչքերը դիմացի ժպտող աղջկան մարմինը կը ձեւէին, երբ մտաբերեց որ հեռաձայնը երեկոյեան դէմ հնչած էր։

Ու գործի անցաւ։

Երեկոյեան ժամը հինգին հնչեց հեռաձայնը։ Առաւ ընկալուչը եւ

– ... Մտիկ ըրաւ մեայն,

Նոյն ձայնապնակը։

digitised by A.R.A.R.@

– Ո՛վ կրնայ ըլլալ... մտածեց... մատը խածաւ։

Ո՛վ։ Հարկաւ աղջիկ մը։ (Տղաքը նման կատակներ չեն ըներ)։

Աստղիկը յիշեց։ Բարեկամուհի մը։ Զէ՛, կըրլ–Փրեճո մը։ Ինչո՛ւ այսքան ապերախտ էր բարեկամուհիներուն հանդէպ եւ կ'ուրանար անոնց ընծայած պատիւը իրեն։ Ինչպէ՞ս մոռնար մանաւանդ այդ օրը, երբ առաջին անգամ ըլլալով Աստղիկին հետ Մօքթանո գացին։ Ալ ի՛նչ կատակներ չըրին, ինչ...

– Բայց Աստղի՛կը, ըսաւ ու հեռաձայնը յիշեց։

Ու սպասեց, մինչեւ որ թելին մէւս ծայրէն գիծը փակուէր։ Ապա Աստղիկին թիւը զարկաւ։

Ականջը դրծիքին կը սպասէր։ Զանգը կը հնչէր։ Առնելու կ'ուշանային։

– Ալլօ՞... վերջապէս լսեց Աստղիկին ձայնը։

– ...

Ինք չխօսեցաւ։ Ականջը սրեց որպէսզի երգը լսէր, դաշտող ձայնակակը ճանչնար։

– Ալլօ՞... կրկնուեցաւ աղջկան ձայնը երկարող լուռթեան մէջ ու հեռաձայնը դոցուեցաւ։

Աստղիկը չէր։ Չէր կրնար ըլլալ։ Բայց ինչո՞ւ։ Թերեւս դուշակած էր մխիքը եւ ձայնասկակը դադրեցուցած։

Ու կրկին Աստղիկին հեռաձայնին թիւերը դարձուց։

–Ալլօ՞... ըսաւ այս անգամ ինք։

– Ալլօ՞... ո՞վ է... ի՞նչ կ'ուզէ...

– Աստղի՛կ, ես եմ, Հրաչը։

– Հա՛յ։ Հրաչ։

– Հա՛յ։ Բայց նայէ՛, քան մը պիտի ըսեմ. քիչ առաջ դուն ինծի թելեփօն ըրի՞ր։

– Ջի՞լ առաջ... թելեփօ՞ն... հա՛, հա՛, հա՛... ու խնդաց։

– Աստղի՛կ, ինչո՞ւ կը խնդաս։

– Հարցումիդ վրայ։

– Բայց լուրջ հարցում մը կ'ընեմ քեզի. թելեփօն ըրի՞ր։

– Չէ՛ ապայ. ի՞նչ թելեփօն. խե՞նթ ես. եթէ ըրած եմ ինչո՞ւ պիտի չըսեմ քէ ըրի։

– Բայց ինչո՞ւ խնդացիր։

– Հա՛, հա՛, հա՛... խնդացի կրկին ու – խնդացնել կուտաս – ըսաւ։ Ի՞նչ պատահեցաւ որ այդպէս տակնուվրայ եղած ես։

– Ոչի՛նչ, ըսաւ Հրաչ ու փակեց հեռաձայնը։

Հա՛, հա՛, հա՛. ի՛նքն է. անպայման՛ ինքն է։

Ինչո՞ւ խնդացի հապաց, մտածեց բարձրաձայն ու գործը շարունակեց։

Այդ իրիկուն ալ չկրցաւ դիմացի աղջկան հետ ժամադրութիւն մը առնել։

Ցաջորդ օր որոշած էր։ Երբ հեռաձայնը դաբ, պիտի չառնէր զայն։

Ժամը հինգին ապակին, երբ հեռաձայնը հնչեց, որոշումը մոռցած ըլլալու էր, որովհետեւ առաւ ընկալուչը եւ սպասին վրայ գնելով մտիկ ըրաւ դաշնակի խազերուն։

Ցուր ճօիինկ...

. . . . . .

Ուստր ճառւ...

. . . . . .

Ալ թօլո յու այ ուսզ կուտ...

. . . . . .

Ա՛հ...

Հանդարտ վիճակի մը մէջ ձայնը կ'ըմբռչինէր ու աչքերը դիմացի պատուհանին կառւ ծանօթ աղջկան բարեձեւ մարմինը կը փնտռէին։ Երգի վերլուծութենան, ականջը սրեց ու ջանաց քան մը հասկնալ, բանի մը ծայրէն բռնել գոնէ, լուծելու համար այս հանելուկը։ Շնչի, Թելին մէւս ծայրէն հեռաձայնը դոցուեցաւ։ Ծուսահատ՝ ինք ալ դոցեց։

Ո՞վ կրնար ըլլալ...։

Մտածեց, մտածեց, պրպտեց անցեալը, անցեալին կապուած աղջիկներըը, ու այդ աղջիկներէն այս կատակը ընելու պատճառ ունեցող մէկը։

Մէկը...։

Ու դատաւ։

Թէեթրը դարձնելու ժամանակ, քիչ առաջէն ուրախ ձայնանիշեր կ'ելլէին առ

digitised by A.R.A.R.@

դէմքը գոհունակ մարդու մը գէմքին եւ բնաւորիչը ունէր։

Հետաքրքիր հնչեց։

Ինչ եւոք, միւս ծայրէն

– Ալլօ՞··· լսես կնոջ մը ձայնը։

– Ալլօ՛··· վայրկեան մը կը հաճի՞ք Մելինէն տալ։

– Մելինէն հոս չէ։ Ո՞վ է ուզողը։

– Ոչի՛նչ, բարեկամ մը, ըսաւ ու դժգոհ՝ դոցեց գործիքը։

– Խայտառա՛կ, ըսաւ այս անգամ ինքնիրեն։ Այնքան ճարպիկ՝ որ ըռնելիք չկայ։ Հինգ վայրկեան առաջ թելեֆօն կ'ընէ, ձայնափնակը լսել կու տայ, ապա առնէն դուրս կ'ելլէ, որպէսզի հետեւի Հրաչը չգիտնայ թէ Մելինէն է այս ազդուրը ուղղողը։

Եւ բոլոր կասկածները Մելինէին վրայ կիզբոնացուց։

Իրաւունք ունէր։

Ձէ՞ որ Մելինէն իր հին բարեկամուհին էր, իր հասկցած ձեւով։ Ձէ՞ որ տարի մը ամբողջ միասին երիտասարդութիւն մը վայելած էին։ Ձմեռը, ոչնեմայէ եւ ապերիտիյէն զատ ուրիշ տեղ չէին կրցած երթալ։ Անոնք ալ բաւական եղած էին իրենց սիրային զեղուճանքուն։ Ամառը սակայն յատուկ երը ճոխ եղած էր։ Օր մը սինեմա, ուրիշ օր մը ասացան, չատ պիչերնէր Մօնթ-ռոնա եւ պարահանդէս, եւ ամէն պարահանդէսէ ետք յաջողութիւն մը։ Այնքան զբաղցած էին, որ իրենց համար այլեւս տարբերութիւն չունէր առնելին թէ փողոցին մէջ համբուրուիլը, կամ դիչեր ասեն ըլլար ու փողոցը ամայի։ Այնքան՝ որ աղջկան առանձին եղած ժամանակ, աղան իրենց տունը կ'երթար ու ժամերով կը մնար։ Ձայնափոր մեքենային վրայ ժապաւէնը կը դառնար, իրենք կը պարէին, սէնզաթիօ կը խմէին ու երջանիկ անկողին կը դիմէին։ Տղան աղջիկը հանդարտօրէն կը հանուեցնէր, մերկ մարմինը ետք քեւեռուն մէջ կը ձուէր, կը չոյէր, կը ցաւցընէր, մինչեւ որ, առանց առաջին մեզքը գործած ըլլալու, այս անառակ անասնակուրքիւններէ ետք, իրարու կողքին պառկած մեղկանալին քաց հեշտանքի մը մէջ։

Տարի մը ամբողջ։··· Օր մըն ալ բաժնուած էին իրարմէ։ Քանի՞ տարի պիտի մնար վերջապէս այս անառակ ազջկան մը հետ։ Տարի մը չէ՞ր բաւեր։ Նորութիւն պիտը չէ՞ր։

– Իրեն համար ալ, մտածած էր այն ժամանակ աղան։

Եւ սակայն աղջիկը լքումէն ցնցուած էր։ Ձէր ապատեր որ այս անառակ ելք մը ունենար իրենց սէրը։ Անակնկալի չէր գար մանաւանդ, երբէ առաջին աղան Հրաչը չրլլար։

Ու ցնցուած, հիասթափ, Հրաչի լքումէն ետք, բնական կերպով մը հին ընթացքը շարունակեց եւ տարի մը չանցած՝ հրապարակի վրայ ճանչցուած քեքեւաբարոյ աղջիկներէն մէկը դարձաւ։

Անկէ ետք յաճախ հանդիպեցաւ Մելինէին։ Ոչ մէկ կծու խօսք, նախատող նայուածք, անվայել վարմունք, աղջկան կողմէ։ Առելին, քաղցր ժպիտներ, հին օրերուն վերադառնալու առաջարկներու պէս։ Բայց աղան ա՛լ չվերադարձաւ ազջկան։

Եւ բոլոր կասկածները Մելինէին վերայ կիզբոնացուց։

Ընկերուհիը առաւ ու կրկին անոր քիւերը դարձուց։

Գործիքը հնչեց։

–Ալլօ՞··· լսես Մելինէին ձայնը։

– Ալլօ՛··· Մելինէ, ո՞ւմն ես։

– Ե՛ս եմ. ո՞վ է։

– Հրաչը···

– ···

– Ձլսեցի՞ր, Հրա՛չը···

– Լսեցի. ի՞նչ կ'ուզես։

– Ի՞նչ կ'ուզե՞մ··· Քիչ առաջ ո՞ւր էիր։

– Քեզի ի՞նչ···

– Ինծի ի՛նչ, հարկա՛ւ ինծի ինչ. բայց այդ ձայնափնակը անգամ մը եւս կը դնե՞ս···

– Ո՞ր ձայնափնակը, ի՞նչ ձայնապըտնակ. դուն խե՞ղճ ես, Հրա՛չ։

– Ես՛ղճ եմ, հարկա՛ւ խեղճ եմ. բայց ձայնափնա՛կը, սխմա՛ր···

– Քիչ առաջուան աղա՞ն է, լռեցուս հեռուէն կնոջական նոյն ձայնը։

digitised by A.R.A.R.@

– Ի՞նչ դիտնամ, ապուչի՛ն մէկը, ըսաւ Մելինէ ու գործիքը փակեց։

Հրաչ ծնօտը քերկց։

Ապուչի՛ն մէկը։

Ինենթանալը քիչ էր։

Այս երրորդ օրն էր, որ կատակը կը չարունակուէր։

Ո՞վ կրնար ըլլալ…։

Ապուչի՛ն մէկը…։

Ու գիմացի պատուհանը դիտեց։

Աղջիկը կը ժպտէր։

Ինք ալ ժպտեցաւ։

– Չէ՛, ճար չկայ, մտածեց այդ իրիկուն աստիճաններէն իջնելու ժամանակ. պիտի ուրիշ ճար չկայ…։

Փողոց ելաւ։ Ինքնաշարժներ կը սուրային։ Մարդիկ կը վխտային։ Փոխը կար։ Փողոցին մէջ։ Գլխուն մէջ։ Ախորով գլուխը սեղմեց, անդամ մը ցնցեց ու համբան չարունակեց։

«Վիքտոմիի Նօթօշը մտաւ Քօֆքէյլ մը ապսպրեց։ Երկրորդ մը։ Սիրտը զովացնելու համար։ Ճետոյ դիմացը անցաւ։ «Մինի փօթօ»։

– Բարե՛ւ, Սապօ։

– Բարե՛ւ, Հրաչ։ Նստէ՛։

– Նստելու չեկայ։ Ձայնագիր մեքենայիդ պէտք ունիմ։

– Ձայնագիր մեքենայի՞ս… ու խքնդաց։

Հա՛, հա՛, հա՛։

Սապօն ըլլալու էր։

– Ինչո՞ւ խնդաց հապա, մտածեց Հրաչ ու

– Դուն ալ բարի պտուղ մը չես… Քիզմէ ալ օգտայ կասկածիլ…

– Ի՞նչ կայ… լրջացաւ Սապօ։

– Ի՞նչ պիտի ըլլայ… Երեք օրէ ի վեր նոյն պատմութիւնը։ Մէկը թելիփօն կ'ընէ ու ձայնապնակ մը կը լսեմ։ Ամէն անգամ նոյն երգը…

– Ձայնապնա՞կ…

– Հըհը՛…

– Գանէ երգը փոխէր… կատակ կ'ըլլէ անպայման…

– Կատակն ալ իր չափը պէտք…

– Աղջի՞կ է ընողը։

–Կրնայ տղա՛յ ըլլալ…

– Մեքենան ի՞նչ պիտի ընես։

– Ես պիտեմ ընելիքս…

– Գիշերը եկուր ատոր…։

Ցաջորդ օր ձայնագիր մեքենան ձեռքը Հրաչ գրասենեակ եկաւ։ Ու անհամբեր ժամը հինգին սպասեց։

Երկու վայրկեան մնացած՝ մեքենան աշխատցուց։

Հեռաձայնը հնչեց։

Ձայնը բարձրացուց եւ ընկալուչը ճիշդ բարձրախօսին առջեւ դրաւ։

Թելին միւս ծայրէն նոյն ձայնապնակը նակը։

Իր քովէն ուրիշ մը։

Ու ապսպրեց։

Ոչ մէկ փոփոխութիւն։ Ոչ մէկ արտայայտութիւն։ Հեռաձայնը փակեց ու մեքենան գետնէն սեղանին տակ։

Իրիկունը կրկին «Մինի փօթօ»։

– Ի՞նչ եղաւ, հարցուց Սապօ։

– Ա՛ռ ապրանք մեքենադ, գործի չծառայեց ըսաւ ու դուրս ելաւ։

Գրասենեակին մէջ, գրամեքենային առջեւ հինգերորդ հեռաձայնը աոաց։

– Ալլօ՞… պոռաց այս անգամ։

Գաղտնիքնի տակ չնչաւորութիւն կար։

– Հո՛ս նայէ, ո՞վ ես, ինչացո՞ւ ես, չեմ գիտեր· բայց գիտցիր որ կատակդ չափը անցուց, համը փախցուց…

Գաղտնիքան չկար։

– Մի՛ կարծեր որ, չարունակես, այս կատակը պիտի տեւէ· արդէն ոստիկանութիւնը հետքերուդ վրան է…

– Հա՛, հա՛, հա՛… լսից վերջապէս թելին միւս ծայրէն։

Նոյն խնդուքը։

Աստղիկին խնդուքը։

Ու անհամբերութեամբ սպասեց, մինչեւ որ թելին միւս ծայրէն գիծը փակուէր։ Ապա Աստղիկին թիւը քացուց։

–Ալլօ՞… Աստղի՞կն է…

– Այո՛, Հրաչ· այս գիշեր ո՞ւր պիտի երթանք…

– Ըա՞նա։

– Ըա՞նա… խեղճացա՞ր…

– Ուրեմն խեղճանա՛ց։

– Հրաչ գո՞ւն ես։

digitised by A.R.A.R.@

– Ե՛ս եմ. այլ ժայռապանակի խաղը ե՞րբ պիտի դադրեցնես։

– Ձեմ հասկնար քեզ...

– Նայէ՛ Աստղիկ, եթէ դո՛ւն ես, ըսէ՛ որ չմտահոգուիս այլեւս ու հանգիստ գործիս նայիս...։ Այս քանի գիշեր է քունս կորանցուցած եմ... մզմռանքի պէս բան մը եղաւ... ըսէ՛, հը՞...

– Բայց Հրաչ, խնդապէտ որ չեմ հասկնար... ինչի՞ ժառին է ըսածդ...

– Խնդապէ՞տ...

– Հաւատա՛, բայց ըսէ ի՞նչ պատահեցաւ։

Ու Հրաչ Աստղիկին պատմեց ամէն բան։

– Կը ցաւիմ, ըսաւ Աստղիկ. անպէտ տան աղջիկը զուարճանալ կ'ուզէ...

– Եւ պիտի չուշանայ այն օրը, երբ ես ալ իրեն հետ պիտի զուարճանամ... եւ ի՛նչ զուարճութիւն...

Ըսաւ ու փակեց գործիքը։

Աստղիկը չէր ուրեմն։

Ո՞վ կրնար ըլլալ...։

Ծոգնած ու քրտնած, ծնօտը կրկին ափերուն մէջ առաւ ու դիմացի պատուհանը դիտեց։ Աղջիկը կը ժպտէր։

– Դո՛ւն ալ, անօրէ՛ն, ըսաւ մտքէն անոր, հերի՛ք է ժպտիս... սիրտս այրեցիր... Կեցիր այս գիշեր անպայման պիտի կարգադրեմ քեզ... ինձմէ լա՞ւը պիտի գտնես... Մօնթամոն չէ՞ս երթար... Հապա Մօկամպո՞... Ուրիմն Սթերիօ կ'ներթանք... Աստղիկն ալ Սթերիօ տարած եմ... Մնչինէն ալ... Քեզ ալ կը տանիմ...

Ու գիշերը երազին մէջ դիմացի պատուհանին աղջկան հետ Սթերիօ գացին։

Երեկոյեան հեռաձայն մը եկաւ։ Ժամը հինգը չէր եղած։

Առաւ ընկալուչը եւ

– Ալլօ՞...

– Ի՞նչ եղաւ, Հրաչ, ժայռապանակի պատմութիւնը...։

Աստղիկն էր։

– Եղածին պէս...

– Հա՛, հա՛, հա՛...

Քնդաց աղջիկը։

– Ապուշի՛ն մէկը ըսաւ ու դոցեց գործիքը։

Հինգ վայրկեան անց, կրկին հեռաձայն մը։

Հեռաձայնը։

Ու ժայռապանակը։

– Ալլօ՛...։ սիրելիս... սկսաւ Հրաչ, որքա՞ն գէղեցիկ ես... կը սիրեմ քեզ... ինծի հետ ե՞րբ Սթերիօ պիտի երթաս...

Ու սիրոյ խօսքերը չարունակեց, մինչեւ որ ժայռապանակը վերջացաւ ու թելին միւս ծայրէն գիծը փակուեցաւ։

Հինգ վայրկեան անց՝ Սագօն էր հեռաձայնողը։

– Ալլօ՞...։ Հրա՛չ, ի՞նչ եղաւ ժայռապանակի պատմութիւնը...

– Վազը կ'ըսեմ...

Ըսաւ ու փակեց։

Ու դիմացի պատուհանը դիտեց։

Աղջիկը կը ժպտէր։

Ա՛լ չդիմացաւ անոր ժպիտին։

Գրասենեակէն դուրս ելաւ եւ փոզոց իջաւ։

Ուղղակի գերձակատուն պիտի ելլէր եւ աղջկան՝

– Կ'ուզե՞ս ինծի հետ այս գիշեր պըտոյտ մը ընել...

Պիտի ըսէր։

Ա՛նպայման։

Ու դուրը զարկաւ։

Բացողը աղջիկն էր։

– Կ'ուզե՞ս ինծի հետ այս գիշեր պըտոյտ մը ընել...

Պիտի ըսէր, երբ քովի սենեակէն ահկանչին հասաւ ծանօթ ժայռապանակին երգը...

Քրիստիճը...

– Դո՞ն ես... դո՞ւն... ըսաւ ու չունչը գրասենեակ առաւ։

Գրասենեակին մէջ, գրամեքենային առջեւ նամակ մը խմբագրելու վրայ էր։ Հեռաձայն մը։ Առաւ ընկալուչը եւ

– Ալլօ՞...

– Հէլլօ՞... Ե՛ս եմ... այս գիշեր ժամը ուրթէն կրնանք Սթերիօ երթալ...

Դիմացի պատուհանը դիտեց։

Աղջիկը կը ժպտէր։

Ինք ալ ժպտեցաւ...։

ՇԱՀԳԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Ղ. ԺԻՐԱՅՐ

24 ԺԱՄ...

Ճամպայլին գանգը զիլ կը հնչէ։

Ուժգին հարուած մը կ'իջնէ հին ժամպայլի գլխուն՝ – լռէ՛։

Ժամպայլը խելօքիկ մը կը հնազանդի, կը լռէ։

Աւուրհանդ ժամը վեցն է։

Քնաթաթախ աչքերով Բոպըրթ, անկողինէն վեր կը ցատկէ· արագ կը հագուի, կը լուացուի· արագ իր լաո սիրած քաժակ մը քէյը կու կու ոսյ, եւ արագօրէն ճիշդ ժամուն դուրս կը նետուի փողոց։

Երկաթուղիին կայանն է։ Շրջապատուած մեծ ամբոխով մը։ Բոլորը իրեն նման գործի մարդիկ, պարզ եւ անշուք հագուստներով, «ամառուիչներուն» կապոյտ մը իրենց թեւերուն տակ սեղմած, լուռ, պրոնգէ դէմքերով, լարուած մեքենայական ճիշդերով, սիրտերու արագ տրոփիւնով, առօրեայ կեանքին անախորժութիւնը ճեւով մը պատկերացնող, կեցած կողք-կողքի, կը սպասեն գնացքին։

Բոպըրթ, իր ամէն օրուան սիւնին քովիկը կեցած, թերթը ճեռքին, սպասումի քանի մը վայրկեաններուն մէջ խորասուզուած կը ծխէ։ Բոլորը անխոհեր կը ծխեն· բոլորը անխոհեր թերթ կը կարդան։

Վեց երկա՛ր տարիներ, Բոպըրթ ամէն առաւօտ ժամը 6։25-ին, հեւալով եկած եւ կեցած է նոյն սիւնին քովիկը։ Իրեն համար կանանչ գոյնով ներկուած սիւնը, այլեւս դարձած է իր ժամերիմ բարեկամը, խորհուրդ թելադրող, տեսակ մը իր կեանքին ընկերը։ Ջորս տարիներ առաջ, նորոգեր էին սիւնին գոյնը, հագցուցեր նոր կանանչ շապիկ մը։ Բոպըրթ այդ օրը մեծ հրճուանքով գործեր էր, եւ առեն վերադարձին, իր մեկ մօրը համար առուփ մը քաղցրեղէն բերեր։

Վերյիշումներու շարք մը, եւ դեռ ինչե՛ր չէր մտածեր Բոպըրթ, սպասումի այդ քանի մը վայրկեաններու ընթացքին։

Ժամը՝ վեց եւ կէս։

Գնացքին ճիշդ եւ անփոփոխ ժամանակը։

Գնացքը ահագին ազմուկով մը կանգ կ'առնէ։

Բոպըրթ, բոլորին նման, իր նիհար մարմնին համար կենալու տեղ մը կը գտնէ երկաթուղիին մէջ։ Նստելու տեղերը սահմանափակ են, ուրիշ ելք չկայ։

Ոտքի, նոր սիկարէթ մը կը վառէ· անհանգիստ կը ծխէ· սակայն ծխել կարելի չէ· չ'ըլլար ծխել, երբ սանտակ մը հոգիներ իրարու վրայ յենած են։ Սիկարէթը կը սոխուի մաքիլ։ Գահ մը ճեռքը կը պահէ, ապա ջղայնի չարժումով մը կ'իսասո սիկարէթը առանց վառելու չրմունքներուն մէկ արանքը կը կոխէ։ Մխել չ'ըլլար, չկայ ազատութիւն։ Վաղնամին բաց պատուհանէն դուրս կը նայի· անձրեւը ըստ սովորականին սաստկօրէն կը մաղէ։ Երկինքը՝ ըստ իր հին բնաւորութեան խոժոռ է։ Բոպըրթ, կը կը դրկէ բնութեան անախորժութիւնը, կը ճնշէ իր լայն կուրծքին, գործաւորի իր կոշտացած ճեռքերով...։

Գնացքին ազմուկը յանկարծօրէն կը դադրի։

Դուռերը արագ-արագ կը բացուին։ Մարդկային անթիւ գլուխներ կայանէն դուրս կը չուսպեն։

Ժամը եօթն է։

Գործարանի մուտքէն ներս կը մտնէ Բոպըրթ։ «Մաքուր» հագուստը կը փոխէ գործին յատուկ՝ իւղոտ համապեստ-

digitised by A.R.A.R.@

տով մը, եւ կը չտապէ դէպի իր մեքենան։

Լայնածաւալ գործարան մը։ Մեքենաներու գանգուած մը։ Շարք մը երկա՛ր։ Մեծ, միջակ, փոքր։ Իւղոտ, ապամբկոտ, սրամիտ։

Մեքենաներուն նմանող մարդկային գործող ձեռքեր, սիրտեր, ուշադիր աչքեր։ Հոգիներու մեծ զանգուած մը ամբողջ, մեքենաներուն հետ կը գործեն, կը յոգնին, կ'արտասպրեն։

Ժամը՝ ասոն է։

Փոքր դագար մը. քէյի դադար կը կոչուի։

Տասը վայրկեաննե՛ր...։ Բաժակ մը քէյ, պաղ «սանտուիչ» մը, սիկարէթ մը, քանի մը կխտաս խօսքեր, պատահական կատակ մը, եւ կրկին դարձ մեքենաներու ապմկոտ սիմֆոնիին։

Կէսօրուան մէկն է։

Ճաշելու ամէն օրուան ժամանակը։ Բոլոր գործատէրերը ժամ մը ազատ են. կը վաղեն գործարանին ճաշարանը։

Բոլորին նման Րոպըրթ կնցած է հերթի։ Տաքութիւն մը կը պատէ զինք։ Անհանգիստ է կրկին։ Անընդհատ ժամացոյցին կը նայի։ Ժամացոյցին սլաքները վազքի մէջ են։ Հերթի կնցող շարքը դանդաղ կը յառաջանայ. այսպէս կը թուի Րոպըրթին, բոլոր մեքենայացած գործաւորներուն։

Ամէն ճաշը արագ կը վերլացնէ Րոպըրթ, միշտ ծխելու ասելի երկար պահ մը ապահովելու միտումով։ Հաճոյքը, երկար եւ հանգիստ պահուն մէջ կը կայանայ։ Ծխել, եւ ծուխը կլլելով հասցնել մինչեւ թոքերուն յատակը. նաքը ծուխին մնացորդը փչել դուրս, փչել այնպէս որ կուրծքը զգայ հեշտութիւն, առանձին հաճոյք։ Րոպըրթ, կը սիրէ ծխելը, եւ մէյա կ'արտայայտուի՝ «Սիկարէթին արժէքը մեղի նման իւղոտ եւ կոշտ ձեռքեր ունեցող մարդիկ կրնան միայն արժէքաւորել, տեսնել, զգալ»։ Ցաւօք կը կրկնէր այս խօսքերը երբ սիկարէթի չուրջ հակաճառողներու հանդիպէր։

Իր ընկերակիցները մեծապէս կը հիանային Րոպըրթի խիստ ուշադրայարութիւններուն վրայ։ Անգամ մը Րոպըրթ, գործարանի մէջ տեղի ունեցած մրրիկի մը ընթացքին, համարձակ արտասաներ էր՝ «Մենք, գործաւորներս, հաստատակ մարդիկ չենք. առանց մեզի երկրի գործարանային արդիւնաբերութիւնը կը դադրի. մենք ծաւալուն գանգուածն ենք՝ առաւօտներէն կանուխ գործնող, ժամացոյցի անախորժ զանգին հետ ժամադրուող, գործարաններու ծուխը հանդիսացող գասին»։ Ետքը, կուրծքին հետքը բաղմապատկած, հպարտ կեցուածքով մը արտասանած է՝ — Մենք կարեւոր մարդիկ ենք. կարեւոր եւ հըպարտ...»։

Րոպըրթ, յատուկ հիացմունք ունէր իր եւ բոլոր գործաւորներու հոչտացած եւ իւղոտ ձեռքերուն վրայ. հիացմունք ունէր գործարաններուն վրայ. իրեն համար գործարան ըսել է սիրտ. ըսել է՝ կեանք. ըսել է՝ յարատեւութեան մեծապոյն պատգամը։

Ժամը երկուքն է։

Քիչ մը քաշմացած, կրկին գաբժ դէպի մեքենաները։ Րոպըրթ իր գործին վրան է, իր պողպատեայ ձեռքերը արագ չարժումի մէջ են. իր մխոցը, իր հոգին, իր էութիւնը բոլոր մեքենայ մըն է գարձած. մարդկային չյոգնող մեքենայ մը...։

Ժամը չորս եւ կէս։

Գործարանին երկա՛ր սուլիչը կու գայ մեքենաներու ազմուկը ծխանգամայն դադրեցնելու։

Բոլորին նման Րոպըրթ կը չտապէ։ Կը լուացուի, գործին իւղոտ համազգեստը կը փոխէ, կը հագուի իր «մաքուր» հագուստը, կը սանտրէ մազերը, եւ կը նետուի դուրս դէպի երկաթուղիին կայանը։

Ժամը հինգը տասը կ'անցնէ։

Կայանը իրարանցումի մէջ է։ Գըներացը կու գայ, բոլորը կը լեցուին մէջը, իրենց տեղն ձգելով գործի վրանցուկ օր մը։

Ժամը 6։40։

Րոպըրթ իր տրամագրութեան կը

digitised by A.R.A.R.@

նայի։ Եթէ սիրտը գարնէքրատուն երթալ ուզէ, կ'երթայ, իր շատ սիրած J. C. գարնէուրը կը կոնծէ։ Կը պատահի որ, ճամբուն վրայ իր սիրելի Գէքիին հանդիպի։ Գրկէ զայն, սիրէ, կատակէ, համբուրէ։ Սակայն Բոպըրթ կը յիշէ մէկու առունը, իր ծերունի մայրը, եւ յոգնած օրերուն, իր ժամերը առունը կ'անցընէ։ Հանկիստ քիկնաթուին վրայ կը նստի, աչք մը կը նետէ ձեռքի թերթին վրայ. հանդիստ կը ծխէ երկար։ Ծերունի մայրը կը բերէ իր սիրած քէյը. կը յաղորդէ ընթրիքին ժամը. եւքը՝ թէլեվիզիոնին դիմացը կը նստի, կողքին՝ իր ծերունի մայրը։ Մինչեւ յայտագրին վերջաւորութիւնը։ Քունը վրայ կը հասնի. անկողին կը մտնէ, գիմաւորելու համար նոր առաւօտ մը, իր մտնահոգութիւնը կրկին բերելու գործարանի մեքենայականն կեանքին։

Առաւօտ է։

Ժամը ճիշդ վեց։

Ժամացոյցին զանգը գիլ կը հնչէ։ Բոպըրթ կը զարթնու առիղէն, եւ կը սկսի վազել, վազել, վազել...

Բոպըրթ ըսել է՝ մեքենայ։ Ըսել է՝ նոր կեանք։ Ըսել է՝ Քաանէրորդ Դար։

Բոպըրթ այլեւս դարձած է հարթագատ մէկ մասնիկը մեքենաներու մեծ աշխարհին։

«Հարազատ» մասնիկ, վոթորկոտ եւ հպարտ Բոպըրթ, վազէ՛ ե՛ւ հասի՛ր..., մեքենա՛յ։

Վազէ՛, եւ վազելդ հետ մէկտեղ վայելէ Գէքիին...։

Զ. Ժ.

Լոմառն

ՄԱՅՐ ՈՒ ՄԱՅՐՈՒԹԻՒՆ

«Ա՛խ, մայր երգելուց ինչպէս կշտանամ»
ՑՈՎՀ. ՇԻՐԱՋ

Փիմբը օծանող այգիներու բոյր։
Մայր ու մայրութիւն – մեղր ու կաթ բառեր,
Մայր ու մայրութիւն – խունկ ու լոյս բառեր,
Երկինքը պատռող ալօթքի բոյուցք։
Մայր ու մայրութիւն – յոյզ, ապրում բառեր,
Մերթ հեթիաթ կարօտ, մերթ ճառագ թրթռուն։
Մայր ու մայրութիւն – յոյս, հաւատ բառեր,
կեանքի ճաւակին խարիսխ սաներեր։
Մայր ու մայրութիւն – լուսաբաշխ բառեր,
Անվտանգ երթի գիշերուայ փարոս։
Մայր ու մայրութիւն – վեհատեաց հուր բառեր,
Բոցը ակութիւն մշտավառ պահող։
Մայր ու մայրութիւն – արարիչ բառեր,
Մարդկութեան ամին արմատ կենսածիլ։
Մայր ու մայրութիւն – ժայռեղէն բառեր,
Միլիոն դարերու դիմակալող ուժ։
Մայր ու մայրութիւն – անհուն ծով բառեր,
Թաքուն գանձերու անսպառ աղբիւր։
Մայր ու մայրութիւն – կրակուած բառեր,
Բիւրեղ՝ ինչպէս շող, մաքուր՝ ինչպէս ձիւն։
Մայր ու մայրութիւն – խաչ համբուած բառեր,
Քայց միշտ յաղթական խաչի պէս կանգնած...։

ՎԱՐԴՈՒՆԻ

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՐԴԸ

Երեք օր էր որ Նիկոսիոյ փողոցները գրեթէ բոլորովին ամայացած էին։ Սակայն բարձր շէնքերու տանիքներուն վրայ եւ վերի յարկերու դուռ պատուհաններուն եաեւ, ուրաք անքնութեան դէմ պայքարելով կը ջանային իրենց աչքերը բաց պահել, մինչդեռ առեն իրենց անհանգիստ մտոնները բնաւ չհետացնելով հրազէններու բլթակներէն։

Ընդհատաբար, արուարձաններէն կը լսուէր գնդացիրներու ճաքճաքիւնը. բուն կուիւը հոն էր որ տեղի կ'ունենար եւ հոն էին կեդրոնացած երկու կողմերուն լաւագոյն ուժերը։ Իսկ հոս, քաղաքին կեդրոնը, ուր նեղ, ծուռ ու մուռ փողոց մը յունական չրջանը արամազդօրէն կը բաժնէր Թրքականէն, ամայութիւն, լռութիւն, դիզուած ջիղեր ու դիւերուան կապտորակ մթութիւնը ժեռ-ժեռքի տուած՝ կ'իշխէին հին տուներու, մըզկիթներու, արմաւենիներու, նոր չէնքերու, եկեղեցիներու գմբէթներուն եւ խվքաւիթիւս ծառերու վրայ։

Ծանկարծ, հեռաւոյն զանգը պատռեց լուռթիւնը եւ «Համիկիրիակօ» չէնքին ամէնէն վերի յարկաթաժնին մէջ դիրք գրաւած յունական խումբին տասը անդամներն ալ ցնցուեցան։ Ամբապետը վերցուց ընկալուչը եւ միւսներէ իրենց դիրքերէն լսեցին հՀալօ, ... այո՛ ... հօ՛... այո՛», վերջապէս «չա՛տ լաւ», եւ ընկալուչը եան տեղը դրուեցաւ։

Կառուցները անմիջապէս հաւաքուեցան պզտիկ սենեակը, որ իրենց վհեղրոնն էր։

– Տղա՛ք, ըսաւ խմբապետը, ճիշդ հիմա նոր հրահանգներ առացանք։ Այս դիչեր ամէնէն վճռակաւոր գիչերը պիտի ըլլայ, եւ կ'ուզեմ որ բոլորդ ալ աչքերնիդ տասը բանաք։ Կը սպասուի որ Թուրքերը այս կողմերը յարձակում գործեն։ Բոլոր հրացաններն ու գնդացիրները ամէն վայրկեան կրակելու պատրաստ վիճակի մէջ պիտի է ըլլան։ առանց վարանումի պիտի է կրակէք ոեւէ անձի վրայ, որ կասկածելի կը թուի ձեզի։

Կռիւը սկսելէն ի վեր, վամփուչա մը իսկ չէր կրակուած Համիկիրիակօյէն, եւ ուղաքը անհամբերութեան նչաններ սկրսած էին ցոյց տալ։ Այս գիչե՞ր պիտի սկսէին արդեօք...։

– Եւ մէկ բան, չարունակեց խմբապետը, երբք օրուան մօրուքը չոյչլով, մզկիթներուն վրայ գնդացիրներ չտեսած են ձեր։ այնպէս որ ուչադրութիւն ըրէք։ Փամփուչտները որեւէ պատ կըրնան ծակել եւ չարունակել իրենց ճամբան։ Մինչ աւտոպարկերուն ետին կեցէք։ Հիմա, հետեւեալները թող դիրքի անցնին. Անարէա եւ Նիկօ անկիւնի սենեակը, Լիմասոլցի՝ դուն անոնց քովի սենեակը առանձինդ, Իրինաակի եւ Համիկոսա՝ ասղիի կողմը։ Մնացեալները թող քնանան, չորս ժամէն պիտի փոխուինք։ Իսկ Բանայոդի, դուն հետախոսին վրայ՝ զարնելուն պէս արթնցուր զիս։ Ամէն ինչ հասկցա՞ք։ լաւ ուրեմն, ձեր գործին...

Իրենցը Ծոյներուն յատկապահ դիրքերէն մէկն էր։ Բարձր ըլլալուն, քըրքահան թաղամասերուն մէկ բաւական մեծ հեռուին վրայ իչխող դիրք ունէր, թէեւ ինքն ալ իր կարգին մզկիթէ մը հազիւ 200 մեթր հեռու ըլլալով, վտանգ

digitised by A.R.A.R.@

պատոր կերպով «ծածկուած» էր Թուրքերուն կողմէ։ Հետեւաբար Յոյները իրենց պատուհաններուն դուց փեղկերուն եւեւ ատազատարկեր չարած էին ազիւաններու պէս, կրակելու համար պզտիկ ծակ մը միայն ձգելով։

Անարէա եւ Նիկօ մուրին մէջէն ճամբանին գանելով հասան իրենց սենեակը, որ բոլորովին պարապ էր, բացի անկիւններէն դիզուած փամփուշտի տուփերէ եւ քանի մը ձեռնասուիրէ։

– Երանի փորձուին չունենքը, եւ մենք ալ լաւ մը մայրերնին լացնենք, ըսաւ Անարէա։

– Շատ կը խօսիս, պատասխանեց Նիկօ եւ, կղակը կրծոցնելով տոպրակներով հիւսուած պատին վրայ, սկսաւ ծակէն դուրս նայիլ։

– Ահաւասիկ, չորքներով երազած բանդ իրականացաւ, ըսաւ մտքէն։ Թազմազգեստ հագած ես, ձեռքդ հրացան կայ, եւ դիմացդ՝ թշնամի։ Գիւղ մը եւս համբերէ ու աւիրը կ'ունենաս նաեւ կըրակելու։ Երանի արուարձաններէն կըռուողներուն. անոնք չարաբերութեան մէջ էին Թուրքերուն հետ, մինչ իրենց գընդացիրները խօսեցնելով։ Այդ կարճ, կարուկ ու «քաքաքաթօշ» նախադասութիւնները, որոնց միջոցաւ էր միայն, որ Թուրքերուն խօսք կրնային հասկցնել։ Ուրախ եմ այս կռիւին մէջ մաս ունենալուս. ալ ժամանակը հասած է ասոնց լաւ դաս մը տալու։

Երեք օր առաջ, ինքը սովորականին պէս առաւտեան ժամը 8–ին գացած էր, գիտնալով որ մինոլորային մէջ լարուածութիւն մը կար։ Շատ չանցած, կամաւոր կերպութիւնը հետախոյան էր խանութ եւ քաղաքավարօրէն հրահանգած, որ կէս ժամէն կերդան պանուի։ Վարպետին երկտող մը ձգելով, մեկնած էր ու ճիշդ ժամանակին հասած կերդան, ուր հանդիպած էր իրեն պէս հարիւրաւոր ուրիշ աղանեերու ալ։ Հոն խուշոր պեխերով հըսկայ մարդ մը տասը վայրկեան մէջ իրենց բացատրած էր «մարթիներ» հրացանին եւ «մաթսիփ» գնդացիրին գործածութիւնը։ Եեռոյ քանի մը ուրիշ անձերու հետ միասին զբկուած էր Համիկիրիակօ։

– Արդեօք վարպետս ի՞նչ կ'ընէ հիմա, չարունակեց մտածել. բայց ի՞նչ է հոս կեցեր՝ կէս գուն կէս արթուն կ'երազեմ։ Գէտք է ուշի ուշով հսկեմ։

Ճիշդ դիմացը, հսկայի մը պէս մըզկիթը ցցուած էր. ամէն մէկ գիծը՝ յըստակ։ Իսկ վարը խաւկան խոշոր հին տուն մը կար, ընդարձակ բակով մը, որ լուսնի լոյսին տակ կը փայլէր։

– Ինչ մը կա կեցեր, քիթդ պաղ կ'ուտէ, կատակեց Անարէան։ Նիկօ չպատասխանեց, չարունակելով ուշադրութեամբ դիտել իր դիմացի տուները, մըզկիթը, մանաւանդ այդ տան բակը, որուն մուտի անկիւններուն մէկ կը զգար որ քանի մը կը պատահէր։ Աչքերը քանի մը անգամ թարթելով, կարելի բրաւ, որպէսզի չուքերը, մուտ գիծերը, կերպարանքները մեկնաբանէ եւ վատահ բլլայ որ այդ անկիւններուն մէջ զինուած Թուրքեր չկան։ Գաղ ատկուամ մը անցաւ կռնակէն։ Առանց դիրքը փոխելու, պատուհանին քով կախուած հեռադիտակը վերցուց եւ դարձեալ սկսաւ քննել խոշորցած տեսարանը։ Բան մը նշմարելու պարագային, պէտք էր անմիջապէս կրակէ՞ր, թէ երթար ու խմբապետը կանչէր։ Եթէ այս դիշեր խակապէս յարձակում պիտի ըլլար, Թուրքերը իրենց դիրքերը չատոնց գրաւած պիտի բլլային ճիշդ այսպիսի տուներու մէջ, որոնք սահմանին վրայ կը գտնուէին։ Կարելի չէր որ այդ տան մէջ Թուրքեր չգտնուէին։ Ինքը պէտք էր անընդհատ դիտէր ու քննէր այդ նո՛յն տեղը, նո՛յն չուքերը։ Կէս ժամ, մէկ ժամ, կամ երեսու նոյնիսկ հինգ վայրկեան եւեցաւ, մէկը չարժում մը պիտի ընէր հոն վարը, չուքերը պիտի չարժէին եւ ինքը եղած պիտի բլլար յարձակման ակզնաւորութիւնը նշմարող առաջին անձը։ Գէտք չէր վախնար։ Արդեօք պիտի վիրաւորուի՞ր, արդեօք Թուրքերը երբո՞ւնք առաջ պիտի քանային կրակը։ Անկասկած զայն պիտի կենդանացնէին հակիճ–հակիճ վրայ, պատուհաններուն վրայ։ Գէտք չէր վախնար։ Արդեօք պի-

digitised by A.R.A.R.@

տի մեռնէ՞ր։ Հապա մզկիթի՞ն մէջի գըն-դացիրը։ Դիւռեց մզկիթը։ Փամփուշտ-ներուն ամէն մէկը առաջ սանթիմ մը կար։ Գետերը պիտի ծակէին, իրենք՝ պատնէշուն եռուը. սարսա՛փ, վա՛խ, բ-րաբանցո՛ւմ, արի՛ւն։ Գէտք չէր վախ-նար, այլ կէդրոնանար ու հանդարտ դի-տէր չուրջը։ Մզկիթին կէրպարանքը ըս-կըսաւ երեւալ։ Շրջակայքի տրմաւենի-ները իրենց հիւղերը սկսան ճօճել մերթ խոխանելով եւ մերթ ցուցադրելով մէյ-մէկ պատուհան՝ ամրողջացուած թուր-քով ու դնդացիրով։ Թարթեց աչքերը. առջեւը պարզուած պատկերը օրուն ա-մէն մէկ գիծը հեղուկնալ սկսած էր, վայրկեանի մը համար հանդարտեցաւ, առկայծ կամաց-կամաց դարձնել սկսաւ կեանք առնել եւ հեռահեռ սկսաւ աւելի կատարօրէն ապառնալ, տրմաւենիները աւելի վարդագոյն սկսան իրենց հիւղե-րը չորթել։

Բակին կէդրոնը սեւ կէրպարանք մը դանդաղ կը յառաջանար։ Ակռաները սեղ-մեց ու կրակէց։ Կէրպարանքը դեռեն փռաւեցաւ։ Դարձեալ կրակեց։

Մզկիթը, տուները, արմաւենիները, բոլորը հանդարտ կեցած էին լուռի լոր-ձին տակ։

*

Երկու պայթիւնները վերջ տուին քաղաքին մէջ տիրող անդորրութեան։ Անմիջապէս մթնոլորտը հրազէնաձու ադմուկով, հարձակումով ու հալոցով լեցուեցաւ, ինչ որ կէս ժամ մը տեւեց մինչեւ որ երկու կողմերն ալ անդրա-դարձան իրենց պարապ տեղը փամփուշ-տները վատնելուն։ Ու խաղաղութիւնը իջաւ Նիկոմիոյ վրայ, վերջին լսելի դարձը-նելով արուեստականներուն հեռաւոր կրա-կոցները, յիշեցնելով ամէնուն, որ հոն տակաւին կռիւը կը շարունակուի։

*

— Պա՛յ, նայէ՛ հոն է չունը, մէկ-րոպէ։

Անտրէան էր որ մէկ մէկ բոլորին բացատրութիւններ կուտար դէպքերն մա-սին, թէ ինչպէս Թուրքերը վազելով յարձակման անցնելուն պէս, Նիկոն նը-չան առած ու առաջնորդը դեռեն փռած էր, եւ թէ ինչպէս մին Թուրքերը խու-ճապահար փախած էին։ Տղաքը հետզհե-տէ դիտելէ հետ կռնակի վրայ անշարժ փռուած մարդը, Նիկոյին դառնալով կ'ըսէին.

— Գա՛ւս Նիկոս, դուն մեր խոմբին հերոսն ես։

— Վազը մի՛ս-օրերը խմելու երթանք, քեղի չիշ մը fոնեամ պիտի ապսպրեմ։

— Հաբանիքիս կնքահայր պիտի ըլ-լաս։

Իսկ Նիկոս, ժպտելով, այս բոլորը մտիկ կ'ընէր, նոյն ատեն ուշադրու-թեամբ դիտելով իր «տրսը»։ Ճեռայ միւսներուն խնդրանքին վրայ դարձեալ պատմեց պատահածը, չեշտելով որ ին-քը միւս Թուրքերը չէր նշմարած, որով-հետեւ առաջնորդին վրայ կէդրոնացու-ցած էր իր ուշադրութիւնը։ Թէեւ խո-ռած ձեւին մէջ յայտնի էր փրոպականին մէջ մեծ քան մը չէր ըլլածտ Թոնը, ալ-քերուն մէջ կը փայլէին պոհունակու-թիւնը իր այդ երկու փամփուշտները ար-ժանի ըլլալուն։ Գիշ առ ժամացոյցին նայելով ըսաւ.

— Երթանք քիչ մը քնանանք։

Եմրահանը ձայն չհանեց, հակառակ որ տակաւին քառորդ ժամ կար մինչեւ պահակներուն փոխուիլը։

Անոնք որ նախորդ չորս ժամ-ուան ընթացքին պէտք էր քնացած ըլ-լային, արդէն առաջին հրացանաձգու-թենէն ի վեր ոտքի էին եւ չուտով ըս-տանձնեցին պահակութիւնը որ մինչեւ առաւուայ ժամը վեցը արթուն պիտի պա-հէր զիրենք։ Գիտակ դիմաւորէին արշա-լոյսը եւ վերջապէս տեսնէին՝ գետինը փռուած հրէշը։ Սակայն չորս ժամ ար-թուն մնալն ու հսկիլը դիւրին գար չէր, մանաւանդ ա՛յս չորս ժամը, առաւուան հրկուքէն վեցը։

Ժամ մը ցած ձայնով խօսակցու-թեամբ անցուցին, ժամ մը՝ կէս-քուն կէս-արթուն, ժամ մը՝ աւելի քնանալով քան հսկելով, իսկ վերջին ժամը՝ առա-

digitised by A.R.A.R.@

գաղտնիքներուն ծակերէն երեւցող երկնքի պզտիկ կտորին գոյնի փոփոխութիւններըը դիտելով։ Սկիզբը, մութ կապտցող հեռուհեռուէ թեթեւցաւ մինչեւ որ յանկարծ մոխրագոյնը տիրապետեց։ Մոխրագոյնն ալ իր կարգին մեղմացաւ, քաշուեցաւ, եւ վերջապէս արեւուն առաջին ճառագայթներուն հետ փոխուեցաւ մաքուր ոսկեայ բաց կապոյտի։ Ու երբ երկնքին վրայ պարզուած այս պայծառութիւնը դանդաղօրէն ընկղմելով իլլեւ տանիքներէն, պատուհաններէն վար ու հասաւ փողոցներուն ու պարտէզներուն, տեսան բակին մէջտեղը փռուած մարդը եւ անհիլապէս ճանչցան զայն։ Իրենց թաղին ծեր գիշերապահն էր – բարի, կիտով յունացած թուրք մը, միայն ճօճ-ներու հետ տեսնուող, որ անձանօթ պատճառով մը այդ գիշերը՝ այդ ժամուն, այդ բակին մէջ գտնուած էր, գաւազանը ձեռքին։

– Նիկոն անակնկալ մը պիտի ունենայ երբ արթննայ, քաւ ադղմէ մէկը։

Երբ արթնցաւ, օրը բաւական յառաջացած էր եւ ննջասենեակը ներգաւեայէ դառնալու առաքման առաջքն։ Աւազապարկերէն վրայ չորցած հրդեհարգել հեղուկին հոտը այլեւս ամէն տեղ անցած էր, մանաւանդ այս դոց սենեակին մէջ, ուր ծածկոցներ, վերմակներ, քաղծեր՝ իրար խառնուած ու փշրուտ ապակեմածին վրայ ապրտղնուած էին։ Ոտքի ելաւ, կօշիկները հագաւ, ոտքմազգեստը որուն մէջ քնացած էր՝ հանեց, թօթուեց, զգրաձեալ հագաւ, գօտին սեղմելով ապակեայ սենեակէն գուրս ելաւ եւ անմիջապէս մտաւ քովի պզտիկ սենեակը, ուր ուտելիք կար։ Այս բոլորը ըրաւ, առանց որեւէ մտածումի, որովհետեւ տակաւին կիսարթնոցի վիճակի մը մէջ էր։ Սակայն խաչած հասկերի մը կնդասեղէն հոգ, երբ սկսաւ գանդաղօրէն ուտել զայն, սկսաւ վերյիշել նախորդ գիշերուան պատահածները եւ անմիջապէս փուքաց դէպի պատուհան, որպէսզի տեսնէ մարդը։

– Բարեւ Նիկո, ըսաւ Անտրէա, որ իրմէ քիչ մը առաջ սենեակ մտած էր։

Նիկո ծակէն դուրս նայեցաւ վայրկեան մը եւ յետոյ ետ կենալով ըսաւ։

– Ծո, ասիկա ծեր մարդուն մէկն է, ծառը։

– Այս ծերը գործ բան չունէ՞ր՝ պատրաստ կը խաղար։

Անդի հարցը՝

– Իրաւ որ... սկսաւ, սակայն չշարունակեց, որովհետեւ այդ վայրկեանին յանկարծ լմրռնեց պատահածը։ Թուրքերը, յարձակումը, խմբապետը, կատկելը, խոլորը միտքը եկան եւ կիսով խոնծած խաչած հասկիքը ձեռքին վար իջաւ։

– Իրականին մէջ լէյլին մէկն էր սրբկան, ըսաւ Հաճիկոսեան. մեզի բարեկամութիւն կը ծախէր եւ հոգին ալ մեր գաղտնիքները թուրքերուն կ'անցընէր։ Մարզ չշարունակեց սկսուած խօսքը, որովհետեւ անոր տեղւոյն վրայ հետաքրքրական ըլլալը քիչ մը շատ յայտնի էր։ Լուռ մնացին, մինչեւ որ խմբապետը վերջապէս հանգիստով ըսաւ։

– Լա՛ւ, լա՛ւ, մոռցէք եղածը։ Ինչ կ'ուզէք որ ընենք։ Երթանք փառաւոր յաղթարկաւորութի՞ւն մը ընենք ծաղիկներով ու դափնեպսակով։ Անտրէա, հոռախօսէ կարմիր Խաչին, որպէսզի գան վերցնեն, լմնայ երթայ։

Տղաքը ցրուեցան, իսկ Նիկոն, լուռ, դնաց սենեակին անկիւնը գտնուող սընտուկի մը վրայ նստաւ։

– Հիւանդ մարդ մըն ես, ըսաւ ինքնիրեն, ա՛յնքան հիւանդ որ վախիդ մէջ երկվայրկեան մը իսկ չկրցար սպասել եւ դիտել թէ վարը ի՛նչ կ'անցնի կը գտնայ – թուրքերը յարձակո՞ւմ ըրին։ Հը՛։

– Բայց ես քնաւ յանցաւոր չեմ այս խնդրին մէջ, չարունակեց մտածել։ Հը-յարհանգ ունէինք – կասկածեցա՞ր, ի-ջի՛ր դիխուն։ Ճեռայ, այդ ծերը ի՞նչ գործ ունէր գուբսերը։ չէ՞ր գիտեր, որ կուխ կայ, պատերազմ։

– Սակայն վախցար եւ վախէդ էր որ կրակեցիր, գուն, պարոն հեքոս Նիկո։ Եւ ի՞նչպէս կասեցուցիր ջյարձակումը։ մէկ հատ ծեր մարդ սպանելով։ Սպանելով։

digitised by A.R.A.R.@

– Մարգասպանութիւն չէր ըրածս, բողոքից։ Կռիւի մէջ ենք, եւ կռիւի մէջ մարդասպանութիւն չ'ըլլար. անմեղներն ալ կը զոհուին մեզաւորներուն հետ։ Ի՞նչ պէտք ունէր յիմարը առաուտն երկուքին պատչառ ելլելու։

– Մէկ բան յստակ է. չուարեցա՛ր, վախցա՛ր եւ ամէն ինչ իրար անցնելով բարի ծերուկ մը սպաննեցիր։

Եւ չկրցաւ Նիկո առարկութիւն մը բերել ասոր դէմ։ Համոզուեցաւ ասոր ու սկսաւ տեսակ–տեսակ բաներու մասին մտածել։ Ուրիշ կռիւներու մէջ ալ երէկ դանուէր պիտի չուարչ՞ր այդպէս, պիտի վախնա՞ր։ Կռիւներէն հաքը մարդասպան մը պիտի ըլլար ինք։ Օր մը ի՞նքն ալ այդ ծերուկին պէս անմեղօրէն նահատակ պիտի ըլլար։

Յետոյ տիկարիք մը վատնց եւ սկսաւ քանի մը երկվայրկեան տեւած այդ դէպքը դանդաղ դնացքով երեւակայել։ Ահաւասիկ վամփուչտը, որ հրացանին փողին առորոտը հանգարտ կը սպասէր. բլթակը քաշեց, վամփուչտին մէջի վառօդը պայթեցաւ ու կապարը ճամբայ ելլելով ուղղուեցաւ. զէպի մարդը։ Երբ արդէն մօտեցած էր մարգուն, ան ասկաւթին չէր անդրադարձած թէ ի՛նչ կը պատահէր։ Ահա կապարը դպաւ վերարկուին եւ այրելով անցաւ. վերարկուէն, բանկոնէն, չապիկէն, ներքնաշապիկէն, մորթէն ու մխրճուեցաւ միսերուն մէջ, այրելով ու իրար խառնելով ջիղեր, մկաններ, երակներ, ոսկորներ։ Հապա դադրած՝ երկրորդ վամփուչտը ճամբայ ելած էր նոյն դանդաղութեամբ եւ նոյն չարաչուչ նպատակով. եւ ո՞վ գիտէ, թերեւս ճիշդ նոյն տեղէն ալ մտաւ մարդուն մարմնին մէջ, գործնալ խանձելով եւ առերձելով միսի, մորթի ու ջիղերու նոյն խառնիճաղանջը...

– Չէ՛, ըսաւ, չէ՛. պէտք է որ մտքէս հանեմ այս բաները։ Մեռաւ գնաց. է՞, նստիմ վրա՞ն լամ. ուրիշ քանիներ սպաննուած են աւելի գէշ պայմաններու տակ եւ մարդ չէ մտածած անոնց մասին։ Հոգս չէ՛։

Ելաւ տեղէն, հրացանը չալկելով գնաց ուրիչ սենեակ մը եւ հանգիստ սկսաւ։

Այդ օրը Հաճիկիրիակօն քաւական առիթ ունեցաւ փամփուշտ պարպելու, եւ անոնց մեծ մասը Նիկօի կրակած էր։ Ոտվիններէը նչմարած էին նաեւ, որ չատ անգամ առանց պատճառի սկսած էր կրակել։ Իրիկուան դէմ խմբապետը քովը կանչեց Նիկօն եւ հարցուց իր այս անպատասխանատուութեան պատճառը։

– Այստեղը մեռած տեղ է ու կը հոտի, ըսաւ ան կորուկ։ Ես կուր կ'ուզեմ. Օմարֆիդա երթալ կ'ուզեմ։

Առանց պատասխանելու, խմբապետը վերցուց հեռադիտակին ընկալուչը, կեդրոնը ուղեց եւ կէս ժպիտով մը ըսաւ.

– Հոս առիւծ մը ունիմ որ Օմարֆիդա երթալ կ'ուզէ, կուր ընել կ'ուզէ։ Ես ուղղակի Նիկոյին այքերուն մէջ նայելով աւելցուց.

– Արդէն քանի մը թուրքեր մաքրած է մինչեւ հիմա։

Շուտով կարգադրութեաւ, որ Նիկոն երթայ Նիկոսիոյ Օմարֆիդա արուարձանը, ուր սաստիկ կռիւներ տեղի կ'ունենային։ Ընկերներէն հրաժեշտ առաւ եւ ուսէն դնդացիր մը կախելով մեկնեցաւ։

Քանի մը օր ետքը, տղաքը լուր առին թէ Նիկոն օրինակելի քաջութեամբ կռիւ կը մղէ թուրքերուն դէմ եւ թէ արդէն իսկ հերոս դարձած է։

Քանի մը օր եւս անցաւ եւ լուրերն որ Նիկոյին անձնապէս սպաննած թուրքերուն թիւը արդէն քանի հատած էր, եւ թէ ինքնավստահութիւնը օրէ օր այնքան աւելցած էր, որ սկսած էր երբեմն խենթութիւններ ալ ընել։

Շաբաթէ մը լսեցին որ Նիկոն լեռները դրկուած էր, ուր ծանր մթնոլորտ սկսած էին պատահիլ։

Եւ օր մըն ալ լսեցին որ Նիկոն չատ ապուշ բան մը ըրեր էր. առանձինը յարձակեր էր բլուրի մը վրայ եւ փորձեր էր անոր գագաթը գետեղուած ծանր դնդացիրը լուեցնել...։

ԱՐԹՕ ԴԱՒԻԹԵԱՆ

Նիկոսիա

digitised by A.R.A.R.@

ՄՕՏ ՉԵՍ...

Քանըչորս կառքեր ջեզ տաբին, Սամուէլ։ Դամասկոսի այն կառքերը, որոնք մինչտ երկու ձիերով կը քաշուին, եւ մի՛չտ կառապանը կը նստի քարձր աթոռին վրայ եւ ձեռքին կ'ունենայ երկա՛ր մտրակը։ Կը յիշե՞ս, Սամուէլ, այդ մտրակը՝ երկար, քարակ եւ ինքն իր վրայ օձի պէս ոլորուած։ Հապա անոնց հանած ձա՞յնը՝ երբ կառապանը կը հաւաքէր ձիերը վազցնելու համար։ Հայրդ էր որ օր մը բացատրեց մեզի, թէ այդ հարուածները ձիերուն կռնակին չեն պատահիր, այլ օդին մէջ չատ արագ ոլորուելով՝ կը չայնեն, եւ մեր ժամահոգութիւնը փարատեց ձիերուն հանդէպ։ Նոյնիսկ մենք չրթունքի եւ ժանիերու խաղերով կը տեղծէինք մտրակի չաչումին ձայնը եւ ամրակներուն դոփիւնը։

Դամասկոսի այդ ձիաքարշ կառքերը որքան նիւթ էին մեզի համար, մեր երեւակայութեան, մեր հաճոյքներուն եւ զուարճութեան համար։ Անոնք մի՛չտ ուներին հոսիլ մասին ձող մը, ուրկէ կը կախուէինք գլուխնիս ծածկած՝ կառապանի երկար մտրակէն խուսափելու համար։ Անհեգծօրէն խոստովանինք, Սամուէլ, որ օր մը օրանց մեզմէ մէկը հարուած մըն ալ չստացաւ իր գլխուն։ Բաւ էին այդ մտրդիկը։

Շաբաթ օրերը Գալաթասարայի կողմերը կ'երթայինք սովորական պտոյտի։ Մինչտ կուռ նիւթ էր փոքրերուս համար դիմացի ըպզիկ աթոռին վրայ նստիլը։ Կը մտածեմ, Սամուէ՛լ, եւ չեմ հաւկընար, այդ «փոքրիկ աթոռին» վրայ ի՞նչ կար այդքան հմայիչ, որ մենք երանի կու տայինք անոր վրայ նստողին։ Բայց ես ու դուն չէինք վիճեր, Սամուէ՛լ, մենք մինչտ կը հանդուրժէինք իրարու։

Բան մը եւս, Սամուէ՛լ, չես մոռցեր որ բոլոր կառքերու հաւուի ձողերը մինչտ պարապ չէին ըլլար եւ ոմանց աչերէրը փչաթիւլերով փաթթած կ'ըլլային զանոնք։ Թաղին մէջէն ամէն կառք մը անցնելուն՝ կը պատրաստուէինք, բարի դէմք մը կը ստանայինք։ Իրենց մեծ չրթները կարմիր ներկած իւլամ կիները քօղին տակէն համակրանքով մեզ կը դիտէին։ Ապա հաղիւ կառապանը անցած՝ սեւ ու լայն ծածքին տակի՝ ընդոստ կը նետուէինք կախուելու ձողէն։ Եւ ի՛նչ յուսախաբութիւն... երբ ձողը փուչերով ծածկուած ըլլար։ Ստոանայ էին այդ մարդիկը։ Եւ մի՛չտ կը կարծէին որ փուչեր ծածկելով մեզ պիտի արգիլէին կախուելէ՝ կը սխալէին։ Եւ մենք կ'ատէինք այդ մարդիկը։ Եւ փուչերը պատճառ մը չէին որ դարձեալ չկախուէինք. քիեւ դժուար վիճակի մը մէջ, քիեւ քանի մը քայլ միայն։ Բայց կը կախուէինք, եւ դուն օր մը ձեռքդ վիրաւորեցիր։ Եւ ի՛նչ այդ մարդիկը եւ մեր ծնողները կը կարծէին, որ փուչերով մեր ձեռքերը արիւնելով պիտի արգիլէին մեզի կախուիլ՝ կը սխալէին։

Այդ օր, Սամուէլ, քանըչորս կառքեր չարուած էին մեր ետեւ աղիւս, ամբողջ քաղի երկայնքին։ Երանի տեսնէիր, Սամուէլ – որքան կ'ուզէի որ դուն ալ

digitised by A.R.A.R.@

տեսնէիր – բոլորը, բոլորը նոր էին. այն նոր կառքերէն, նստարաններէը ծածկուած այն փայլուն եւ գունաւոր ծածկոցով, որուն «նայլոն» կ'ըսէինք։ Որքան կ'ուզէինք այդ փայլուն կտորիրէն քիչ մը առնենալ տունը մեզի համար, որքան կը տխրէինք երբ սովորական պատյաններուն պատահէր որ մեր մայրերը հին կառք մը վարձէին։ Չէինք խնդար, չէինք խօսեր, կը քննայինք։ Այդ օր քանըչորս նոր կառքեր ձեր առն դիմաց հոս–հոսի չարուած էին ամբողջ թաղի երկայնքին։ Քանի մը հատը նոյնիսկ «ոսկի թռնելիք» ունէին, Քսան անգամ մէկ ծայրէն մինչ–ը գացի եւ եկայ, բոլորին վրայ բարձրացայ, մտայ ներս եւ մէկիկ–մէկիկ նըստայ «փոքր աթոռներուն» վրայ, բայց հաճոյք չառի։ Նոյնիսկ ազատ էի երկու կողմի «ոսկի թռնելիքները» առնել ամբողջ երկու ձեռքերս մէջ, եւ հաճոյք չառի։ Կառապաններըը բան մը չէին ըներ։ Բոլոր մտրակները իրենց աչքին առկայծ՝ հոս–հոսի չարուած էին եւ չէին չարժեր։ Ձողի մը վրայ չորս քաթիերով խախտեցայ եւ երկար մնացի այդպէս։ Երեւակայութիւնը անօգտագործ էր, կառքը չէր չարժեր։ Ո՞ւր էր դուն, հրանի հետ ըլլայիր։

Ձեր տունը ահագին մարդ կար, բոլորն ալ սեւ հագած էին, մանաւ ալ սեւ հագած էր։ – Նախորդ դիշեր ուշ տուն եկան պապայիս հետ։ Գապաս քեղ չատ կը սիրէր, «Ջար մուկ» կ'ըսէր, դուն կ'ուրախանայիր։ Ես ալ «Ջար մուկ, Սա–մուկ» կ'ըսէի, դուն ալ կը բարկանայիր, սեւ աչքերդ կը փայլէին։ Բայց չուտ կը մոռնայինք, դուն ալ ինծի «Ջաղէ–գուկ» կ'ըսէիր։ Գապաս ծոհացաւ վրան եւ ըսաւ, «դեռ չես քնացեր, «ճըլլոչ», եւ ամուր համբուրեց երեսս։ Տըխուր էր։ «ճլլոչ» ըսած առնեը երեսս բռունցքով չեհմեց, բան մը պատահած էր։ Չէի քնանար, մունջ–մունջ կը մտածէի։ «Քնացիր ծօ բոթըլիկ», ըսաւ պապաս, եւ լոյսը մարեցին եւ գիշեր–բարի ըսին։ Գիշեր–բարի ըսի եւ վերմակը գըլխուս առի–։ Մօտեցայ ձեր դռան, կանգնեցայ, դիտեցի եւ սկսայ դրպաններուս հետ խաղալ։ Ձեր բակէն դուրս եկաւ տիկին Զարուհին, Տիդոյին մաման։ Սամուէլ, աչքերը ուռած էին, չրթունքին ալ կարմիր չունէր։ Ի՞նչ կ'ընես հոս, ըսաւ, գնա՛ տուն, ըսաւ, եւ մազերս լոյեց։ Բայց «Ջաղէգուկ» չըսաւ, չատ ազդեցայ։ Սիրէն քան զարմանալի էր։ Օր մը պատին տակ եա ու դուն Քուզի կը վառէինք, լուցկին եա բերած էի, Տիդոյին մաման անցաւ, ծօ մո՛ւկեր, ի՞նչ կ'ընէք, ըսաւ, ցմփո՛ր ոամկավա՛ր, ըսաւ ինծի, ոունը այրես ի՞նչ պիտի ըներ։ Եւ մենք վախցանք, ալ Քուզի չվառեցինք։ Միշտ Տիդոյին մաման քեզի «մուկ» կ'ըսէր, ինծի «ցմփոր ոամկավար» եւ «Ջաղէգուկ»։ Այդ օր բան մըն ալ չըսաւ։ Շատ ազդուեցայ։ Մօտեցայ բակի դրան սեմին եւ գլուխս մտցուցի ներս, ու նայեցայ ձեր պատշգամբը, վերը–վարը եւ սիրէն տեղ մարդ կար։ Քովէն մէկը հարցուց – ի՞նչ կ'ուզես –, ըսի՝ մամաս կ'ուզեմ, – գնա՛, վերը – ըսաւ, «Սամո՛ւկ պոռայի ու փախայ։ Վազեցի, վազեցի, գարձայ ամբողջ բաղը եւ հոս եկայ, եւ ձեր տան դիմացի կէս ձգուած տան քարերուն վրայ նստայ։ Ալ կառքերը չէի դիտեր, կը մտածէի եւ սանդալիս կապին հետ կը խաղայի, եւ կապը փրթաւ։ Հանեցի սանդալներս, դրի գրպաններուս մէջ եւ բակիկ անցայ քաղէն։

Դիմացս Ցարութիւնը եկաւ։ Թաղի մեծերէն էր եւ վոհմակին պետը։ Վազելու մրցում կ'ընէինք, պզտիկները պըղտիկներուն հետ եւ մեծերը՝ մեծերուն։ Օր մը ես ալ վազեցի եւ առաջին եկայ, ինծի «նապաստակ» ըսաւ Ցարութիւնը։ Բոլորը «նապաստա՛կ», «նապաստա՛կ» ըսին ինծի։ Նախ չատ նեղուեցայ եւ սըբցայ բոլորին մէջ, լայի պիտի, բայց վերջը հասկցայ թէ «նապաստակը» մանկապարտէզի պզտիկ եւ ճերմակ չատահերը չէր, այլ արագ–վազող ըսել էր, եւ ես հպարտացայ այդ անունով։

Բայց այդ օր ատեցի ինձ, երբ քեզ փոսը հրեցին եւ ան չաղատեց։ Շէնքը նոր սկսած էին շինել, առաջ բաց դաշտ էր հոն, դիզուած քարերուն մէջ ուր խա–

digitised by A.R.A.R.@

բանկ փոսեր՝ սեւ աչքերու պէս կը նայէին, Ամբողջ ժամանակնիս այդ քարերուն մէջ եւ փոսերուն չուրջը կ'անցնէինք։ Մեծերը ըսին որ այդ փոսերը չա՛ս-լաւ խորունկ էին եւ աչխարհի մինչեւ մէւս ծայրը կը հասնէին, ցերեկ առնեն կը ոզոխկնան, բայց գիչերը կը խորունկնան։ Հազիւ մուքը կոխած՝ ալ կը սարսափէինք մօտենալ անոնց, կը վախնայինք աչխարհին տակէն վար էյնալէ...

Այդ օր դուն փոսը բնկար եւ արեւը մայր կը մտնէր, եւ Տիգոն ըսաւ որ հիմա փոսը պիտի մեծնայ եւ պատաւ «ձիննատոքը» պիտի քաչէ քեզ մինչեւ աչխարհին տակը։ Բոլորն ալ անանկ ըսին։ Տիգոն կը վախցնէր մեզ։ Օր մը իրենց պատչգամէն ահագին «քիթուաչ» թափեց մեզի, յետոյ գործիք մը ցուցուց եւ ըսաւ որ ուզած առնեն կը հրամայէ գործիքին եւ ան «քիթուաչ» կը հանէ։ Ես հրամայեց, եւ գործիքէն «քիթուաչ» թափեցաւ։ Ես հոն, փոսին մէջ դուն կը պատայիր, եւ կ'ապաչէիր որ հանենք քեզ, «մամա» կը կանչէիր։ Ես սարսափած էի, ի՞նչ պիտի ըլլայիր եթէ փոսը մեծնար... վազեցի ելայ ձեր տունը եւ մօրդ ըսի։ Եկան եւ հանեցին քեզ։ Մամագ գրկեց քեզ քիւերուն մէջ, պոտաց բոլորին վրայ եւ մտաս տուն։ Ես չգայի հետդ, չաս վախցած էի, եւ կ'ամչնայի երեսդ նայելու, յանգաւոր կը գրայի ինքզինքս։

Ես ալ չտեսայ քեզ, Սամուկ։ Զձգեցին որ դամ ձեզի, «Սամուկը տունը չէ», կ'ըսէին, «վերջը պիտի դայ», կ'ըսէին «հօրաքրոջ տունն է», կ'ըսէին, եւ ես կը ձանձրանայի մինակս, փամբ հօքի տաննիները ալ չէին գար պատուհանիս տակ պոռալու, «Զա-գէ՛-գուկ, եվերջ տես-ի՛նչ-բե՛-րի՛»։ Գիտէի ինչ բերած կ'ըլլայիր։ Հայդդ երէկ քեզի ձիքպպտուդի չոքոլանեըէն բերեր գործէն գարձեին՝ իմ բաժինս ինծի կու տայիր. այդ սե՛ւ-սե՛ւ անուչ ձիքպպտուդներըը։ Մուքին գուրսը չէինք մնար, բայց դուն կու գայիր մեզի, «Զա-գէ՛-գուկ» կը կանչէիր եւ բաժինս կու տայիր ու կ'երթայիր, ապա կը վազէի ձեզի, «Սա-մուկ, մուկ-մուկ, ելիր-տես-ի՛նչ-բե՛-րի՛» կը կանչէի, բաժինդ կու տայի եւ հո կը դառնայի։ Օր մըն ալ ճերմակ հաց բերիր, Սամուկ։ Պատերազմի տաեն էր կ'ըսէին, սեւ հաց կ'ուտենք կ'ըսէին, եւ հայրդ տեղէ մը ճերմակ հաց գտած էր։ Դրախտային էր այդ հացը, ճիւնի պէս ճերմակ, բաժպակի պէս փափուկ։ Տարբեր էր։ Ես նենի էինք, ի՛նչ խենի էինք՝ երբ փոքր էինք, քաղին մէջ «Հուսաքատատոխաբ» եւ «Մեր-Հայրեններ» կ'երգէինք եւ զինուորական բարեւի կը կեցայինք։

*

Մուքը կոխած էր արդէն, համաց մը գուրս տահեցայ եւ հասայ ձեր տունը։ Մարդ չկար, լուռ էր։ Բակի դուռը բաց էր. ժողեցայ եւ գլուխս երկաթեցի ներս. աւազանին մէջ ջուրը մօրինակ կը վազէր։ «Սամո՛ւկ», պոռաց ձայն մը։ Ընդոստ դարձայ եախս, հայեցայ ձեր պատչգամը, եւ վախցայ։ Մէկը չկար, եւ յիչեցի իրիկուան չարութիւնս։ Ծանր բան մը նկաս նստաս սրտիս վրայ եւ սեղմեց կոկորդս։ Սամուկ, այնքա՞ն չէիր տեսնուեր ալ ինծի, որ կարծես օտար դարձած էիներ, եւ հո կը կարծէի մեղք մը գործած եմ այդ չարութեամբս։ «Սամուկը մեռաւ» կ'ըսէին... հապա մօրաքրոջդ քով գացած էիր, եւ պիտի գայիր, ո՞ւր է, ինչո՞ւ ինծի ըսին որ պիտի գայի՛ր։ «Աչխատասիրութեան» կ'ըսէին, եւ քանկոսայ վախնալ արեւէն, տաեւ արեւը։ «Բարեբուն վրայ խազալէն, արեւուն տակ մնալէն եղաւ» կ'ըսէին, եւ հո տաեցի այդ ճերմակ քարերը։ «Հիւանդանոցին մէջ ցաւէն մտանեըը կը կըծէր» կ'ըսէին, եւ հո ինքզինքս պատատանտատու կը գգայի, յանգաւոր էի։ Օր մը, «քաղնիք» պիտի երթայինք եւ հո կորսնցայ։ Ո՞ւր է Զագէն ըսեր էիր, եւ լացեր էիր։ Բաղնիքին մէջ օր մը ձեռքիդ գարկի եւ ձեռքդ նարինջը գլորեցաս հոսող ջուրին մէջ եւ կորաուեցաս։

digitised by A.R.A.R.@

Դուն մոռցար, բայց ես երկար ժամանակ չմոռցայ յանցանքս։ Հիմա ո՞ւր էիր, Սամուէլ։ Կատ-քերով քիչ դերեզմանատրին կ'ըսէին, մամաս ըսաւ. Գայլիկի տատրպղ հագած էիր անկողնին մէջ։ Գազանդ ուղիր էր քեզի հագցնել այդ տարօրակը։ Վրադ եռագոյնը փուեցին եւ հողով ծածկեցին՝ ըսաւ մամաս։ Գազանդ ըսիր էր, երանի քէ մեծնայիր եւ ազգին պինուր մեռնէիր։ երկուքս ալ կ'ըսէինք՝ չմեծնամ՝ ապա պիտի ըլլամ։ Իրիկուն պզտիկ պինուր քեզ քաղցին՝ ըսաւ մամաս եւ լացաւ։ Ես ալ լացի։ Այս ամէնը մինակդ ըրած էիր, Սամուէլ, եւ ես լուր չունէի։ Եւ ի՞նչ էր վերադիլը, փոսը քաղցին կ'ըսէին, ո՞ւր գացած էիր, Սամո՛ւէլ։

Զեր կառուն առհասարակ դուրս եւ առանց իմ կողմս նայելու ուղղուեցաւ դէպի կիսաւերակ տան քարերը. պահուըտեցայ, ուրախ էի որ չտեսաւ զիս։ Զէի ուզեր որ ձեզմէ մէկը դիտնար որ ես հոն էի։ Զէի ուզեր որ դուն տեղեակ ըլլայիր քէ ես հոն քեզ տեսնելու համար եկած էի։ Կառուն կորսուեցաւ քարերուն մէջ։ Վախ մը պատեց զիս, յիշեցի փոսը՝ մեր աղմուկը, քու ձայնդ եւ... ամէն բան լռեց, եւ վախցայ։

Սամո՛ւէլ, մի խնդար վրաս, բայց ինծի այնպէս թուեցաւ, թէ վախի կատակը իրականացած էր, թէ դուն խաղացէն ա՛յդ փոսը ինկած էիր, թէ ձիերուրդ ահաւասիկ տարած էր քեզ։ Հապա ո՞ւր էիր եւ չէիր գար։ Շատ վախցայ, բայց չհեռացայ փոսերէն։ Դուն հոն էիր, առաջին փոսին մէջ, եւ ամէն մարդ գիտէր որ հոն էիր, բայց ինծի մարդ բան չէր ըսեր, կը կարծէին թէ ծանօթ չէի ձիերուրդ պատաւին, կամ չէի գիտեր ի՛նչ կ'ըլլայ փոսը դէշերով։ Դուն այդ փոսին մէջն էիր եւ ձայն չէիր տար, չէիր խօսեր հետս, ինչպէս վերջերս ալ մէյ մըն ալ չխօսեցար հետս։ Հոն, կռնակդ առած պաղ հողին՝ կծկըտած նստած էիր...

Բայց յառա՞կը...

Եւ ծնոտ բանը նորէն կուրծքս բռնեց եւ բերանս չորցաւ։ Գիշեր էր արդէն, Սամուէլ, եւ փոսին ծայրը ուրիմն... եւ դուն... ո՞ւր էին, ո՞ւր էին պապադ, մամադ, պապոս, մամոս, ինչո՞ւ հոգ մը չէին ըներ քեզ հանելու հոնկէ։ Գարան մը, երկար պարան մը, կարելի չէ՞ր երկար պարան մը կախել մինչեւ քեզի եւ դուն բռնէիր ծայրէն։ Սամո՛ւէլ, պարան մը մխայ...

Կառուն քարի մը վրայ պտպած կուրծքը կը լիզէր, մէկ քաթը օդը սընկած։ Դալկեցաւ, քաթը վար առաւ եւ չհասակի աչքերուս մէջ նայեցաւ։ Գիտի խօսէր, ի՞նչ կ'ուզես հոսկէ՝ պիտի ըսէր։ Աչքերս վար առի։ Գիչ հաք նորէն նայեցանք իրարու, ապա սահեցայ ցած եւ նորէն կռթնուեցաւ։ Սամո՛ւէլ, այդ կառուն պառաւ ձիաւարձն էր, քու քովդ գնաց, եւ ես մօտեցայ քարերուն երկչոտ եւ անհաստատ։ Մունկերս կը դողային, պիտի լայի, վամաղ պառայի պիտի, բայց մօտեցայ քարերուն, ծանր բանը կոկորդս կ'ուլէր, չունչս կը կեներ, սիրտս կուրծքս կը պատռէր, բայց կը մօտենայի, կը մօտենայի փոսին, ոտքիս ձայնը լեղիս կը չորցնէր։ Ահա մօտեցայ փոսին, ահա ծունկի էի եւ դուրիս կամաց-կամաց կը հակէի, հոն էիր, գիտէի հոն էիր, սեւ աչքերդ վեր տնկած աքղէն ինծի կը սպասէիր, կարօտցած էի, կ'ուզէի տեսնել, կ'ուզէի տեսնել քեզ, Սամուէլ, ո՞ւր էիր Սամուէլ, ես... եւ կուրծքիս ու գլխուս մէջ ծեծող թմբուկները չանկարծ երակներուս մէջ սառեցան։ Փոսը նոյնն էր Սամուէլ։ Ուրիմն հոն չէիր։ Սուտ էր ամէն բան։ Եւ արագ փախայ տուն։ Բան մը չըսի մէկուն։ Բան մը չէի ըսեր մէկուն։ Եւ անոնք ալ ա՛լ բան չէին ըսեր ինծի։

*

Ալ ձեր տան առջեւէն չէի անցներ։ Ալ անուշով չէի տար եւ չէի հարցներ քու մասիդ։ Մոռցած էիր գիս եւ ես քենէցած էի հետդ։ Թաղի տղաքը երբ պատմէին նորը կ'երթային ընկերդ եւ քուէ գողնալու՝ ալ քու եղած եւ անցած տեղերէդ

digitised by A.R.A.R.@

չէի անցներ։ Կը վախնայի։ Կերած պա-
հուս, միտքս կու գայիր եւ պատառը չէի
կրնար կլլել, բան մը կոկորդս կը սեղ-
մէր։ Մինչ հետս էիր, միշտ քովս էիր,
միշտ ինծի կը նայէիր եւ բան մը չէիր
խօսեր։ բայց ո՞ւր էիր։ Չէի լսեր քեզ,
կը խնդայիր վրաս, երբ տաքս սահէր կամ
իյնայի, կը բարկանայիր եթէ առանձինս
բան մը ընէի, ամէն բան որ ընէի՝ գի-
տէիր, միշտ կը հսկնայիր եւ չէիր խօ-
սեր։ Բայց ո՞ւր էիր, Սամուէլ, ո՞ւր, ին-
չո՞ւ ես չէի կրնար քեզ տեսնել ինչպէս
դուն զիս կը տեսնէիր, ինչո՞ւ ես ալ չէի
կրնար խօսիլ քեզի հետ, ինչպէս դուն կը
խօսէիր հետս, կը լսէի «Զա-գէ՛- դուկ,
ելիր-տես-ի՛նչ-քա՛-րէ՛...» եւ երբ ես
խօսէի հետդ, ձայնս ոչինչ կու գար ա-
կանջիս եւ բոլորովին ուրիշ՝ այն ձայ-
նէն, որով ես ու դուն կը խօսակցէինք
երբեմնէզ ի վեր...

*

Անցաւ լման տարի մը, եւ ես վեց
տարեկանիս նոր մտած էի, երբ ընտանի-
քով փոխադրուեցանք Պազտատ։ Շոգե-
կառքով գացինք, Սամուէլ, ի՞նչ հաճելի
էր եթէ...։ Առաջին օրը, ես եւ քոյրս
մեր ուրախութիւններէն չէինք հանդարտեր,
պատուհանէն դուրս կը դիտէինք, առան-
ձին բաժնի մէջ առանձին էինք, մեկ պա-
տուհանէն միւսը կը ցատկէինք եւ անիւ-
ներուն ձայնով կը զբաղէինք։ Այդ ձայ-
նը՛րը, Սամուէլ, մինչեւ վերջ հետս կը
խօսէին, նոյն բանը անդադար կը կըրկ-
նէին, բարձրաձայն, պոռալով։ Ես եւ ես
կը զուարճանայի անոնց բերնին տալով
իմ ուզած բառերս։ Ամէնքապէս կ'ընդու-
նէին եւ ոչխաքներու նման կ'արձագային
ու կը կրկնէին։ Միայն կայարաններուն
կը լռէին, կը հեւային, կը Փշշային ինչ-
պէս յոգնած շուներ։

Քու մասիդ չէի մտածեր ալ, Սա-
մուէլ։ Բոլորովին քենեցած էի հետդ։ Ե-
թէ կատակ մըն էր ըսածդ՝ գացած էիր
ու ես չէիր գար, կատակդ չատ երկար
կը տեւէր եւ իմ համբերութիւնս կը հատ-
նէր։ Ես ալ քեզի հաշիւ չէի տար, կը
հաւատայի որ դուն ալ քու կարգիդ ա՛լ
մօտէն չէիր հսկեր ինծի, ամէն բանիս
չէիր խառնուեր, չէիր դիտեր, չէիր խօ-
սեր, եւ այնպէս կ'երեւէիր՝ որ չատ ալ
հոգ չէիր ըներ։ Պաղատատի մեր ճամբոր-
դութիւնը քեզմէ պաղատնի պահած էի
մինչեւ առաջին գիշերը սահեցաւ եւ յա-
ջորդ օրն ալ սահեցաւ։ Իրիկուան դէմ
էր, կը հետեւէի աչքիս առջեւէն խոյս
տուող էլեկտրական սիւներուն եւ մտիկ
կու տայի անիւներուն՝ ականջիս մէջ
ճախարակի պէս գործող բառերուն։ Հի-
մա, ալ ճիգ չէի ըներ բառեր տեղաշնչու-
ձայներուն հոմար, անոնք իրենք իրենց-
մէ կը հարթէին։ Յանկարծ դատ մը փա-
խաւ դէպի ետ, խոշոր ծառ մը, կարծես
քուքի ծառ մը՝ եւ տրիբեցաւ մէկդի, եւ
անիւներըը արդէն երկար ժամանակէ ի
վեր ականջիս մէջ անուռդ կը խաղային՝
«Սա-մո՛ւէլ-մուէլ-մուէլ, Ջար-մո՛ւէլ-մուէլ
-մուէլ, Սա-մո՛ւէլ-մուէլ-մուէլ...»

Եւ մինչեւ երբորդ օրը, մինչեւ հա-
սանք Պազտատ, անիւներըը չդադրեցան
մտքիս մէջ պտտելէ, «Սա-մո՛ւէլ-մուէլ
մուէլ, Ջար-մո՛ւէլ-մուէլ-մուէլ»։ Մանաւանդ
երբ չինուհիներ մը կամ բարձունքի մը
չատ մօտէն կ'անցնէինք՝ ականջիներս
խլացնելու չափ կը պոռային «Սա-մո՛ւէլ-
մուէլ-մուէլ, Ջար-մո՛ւէլ-մուէլ-մուէլ»։ Եւ
հազիւ ուրիշ բառի մը դարձած, հազիւ
կը մտածէի թէ ալ չէին լսեր Սա... երբ
դարձեալ ուժգին կը սկսէին՝ «Սա-մո՛ւէլ
-մուէլ-մուէլ, Ջար-մո՛ւէլ-մուէլ-մուէլ»։ Եւ
դուն կը գիտէիր, գիտէիր, կը լռէիր։

Սամուէլ, ինչո՞ւ չարչարեցիր զիս։
Գիտէի թէ բան մը ըրած եմ քեզի, եւ
դուն անոր համար ա՛լ չէիր տեսնուեր։
Բայց ի՞նչ էր, ըսէ՛, քանի Սամուէլ, ին-
չո՞ւ այդ ձայները քու անուռդ կու տա-
յին մինչ, կարծես հոն ըլլայիր, անիւ-
ներուն տակը, կամ մէկը, եւ ականջդէն
կը պոռայիր ինծի, գլուխդ վեր չէիր
առներ անգամ մը նայելու ինծի, եւ ա-
տիկա կը վախցնէր զիս, նամաքանչէն վար
չէի իջներ, հոն էիր, ատիտակին տակը,
անիւներուն տակը, կամ անիւներուն մէ-
ջը...

digitised by A.R.A.R.@

Ե

Հասանք Պաղատատ եւ հաստատուեցանք։ Նոր քաղաք, նոր թաղեր եւ նոր մարդիկ։ Հոգիս խմորի նման կը յարմարէր նոր միջավայրին, հինը կը ժոռնայի, կամ ալ չէի պրպտեր։ Նոր ընկերներ՝ Ճանօն, Շել–Սատօն, Համբօն եւ վարդդէսը, Լիման եւ Շողիկը՝ մինչեւ որ օր մը հանդիպեցայ քեզի։ Ամառը, պատկած էինք տանիքը եւ ես սրընցայ քունէս ուշ գիշերին։ Գարին վրայ նստած էի եւ մէկ ձեռքս վեր՝ կը փորձէի բերանովս չապիկիս կոճակը փրցնել։ Դուն դիմացս էիր եւ կամաց մը մօտեցար փոսին։ Շտապով բռնեցի թեւէդ եւ փոսէն հեռու քաշեցի քեզ։ Զէիր խօսեր, այլ ամբողջ ուժովդ կը վազէիր դէպի փոսը։ Զէի կրնար խօսիլ եւ ես, կ'ուզէի պոռալ, ձայնս չէր հլլեր, բան մը կուկորդս սեղմած–պոցած էր, մինչ կը քաշէի քեզ փոսէն հեռու։ Կը ամօթանէիր որ նորէն երթաս ու իյնաս, եւ նորէն կորսուիս, եւ չսիրեմ քեզ։ Կը զարմանայի թէ ինչպէս կ'ըլլայ որ քովս–քովի ենք արդէն· քեզի կը դպնայի, ամբողջ ուժովս իմ կողմս կը քաշէի, հապա ո՞ւր էր մտքիս մէջ յիշատակը մեր վերահանդիպումին՝ երէկ իրաւ իմ մօտս էիր այժմ։ Ո՞րը պատահեցաւ այդ։ Չեմ գիտեր։ Բայց կը տարօրինակէի որ նորէն կը կորսուիս եւ կը քաշէի, կը քաշէի քեզ փոսէն հեռու, ամբողջ ճիգովս, եւ արթընցայ···

Վերջապէս հանդիպեցանք իրարու, եւ ես քեզ չմպեցի որ իյնաս փոսը, վերատես եմ Սամուէլ՝ չմպեցի որ իյնաս փոսը։ Այժմ գարմանալ չկայ։ Ի՞նչ է ասիկա, Սամուել, ե՛ւ կաս ե՛ւ չկաս, ո՞րն է իրաւը, ո՞ւր ես դուն խակապէս, ո՞ւր եմ ես խակապէս, քիչ առաջ էր գէտ միասին էինք, եւ ես չմպեցի որ իյնաս փոսը, ըսէ՛, Սամուել, ո՞ւր էինք այն ատեն, ըսէ՛, երէկ ինձմէ աւելի բան գիտես, ըսէ ինծի, քու ջո՞վդ քէն այստեղ՝ ուր երբեք իմ մօտս չես···

Ը

Պանկուրի՛ւն, մանկուրիւն, դուն երբեք չես թողած գիս, բայց մանուկ մը չեմ ես բնաւ։ Անցած են տարիներ, հիմա ես երիտասարդ տղայ եմ արդէն՝ մանո՛ւկ Սամուէլ։ Քեզի կը հանդիպէի երբեմն իմ ամէնէն անճնական եւ ամէնէն անկեղծ խոհումներուս մէջ և յիշատակներուս վերակոչման ընթացքին։ Երբ քեզ կը հանդիպիմ՝ նոյն «Զապէդուկը» կ'ըլլամ եւ դուն միշտ նոյն «Զաբմուկն» ես։ Երբ միասին էինք չորս–հինգ տարեկան մանկիկներ էինք, միայն մեր թաղը կը հանչնայինք, Դամասկոսի լայն պարտէզները եւ հոն դացող Շարլի–Գաղտատը։ Երկուքս ալ ձգնցինք այդ տեղերը։ Դուն այդ բոլորէն տարբր հետդ միայն քու բաժինդ, Սամուէլ։ Այսօր, աշքերուս մէջ չա՛տ եւ չատ մեծ թաղեր եւ պարտէզներ կան, ուր չա՛տ եւ չատ բաներ և բաներ կը լսեմ, եւ ականջներուս մէջ անոնք չատ անդամ անհասկնալի կ'ըլլան, բայց այսօր ոչ մէկ տեղ ոչ մէկ ձայն այնքան հնչեղ կը հնչէ որքան երբ Դամասկոսի մեր նեղ թաղին մէջ կը կանչէինք «Զա–զէ՛–զո՛ւկ», եւ ոչ մէկ անգամ իմ սեփական ձայնս կը հնչէ այս լա՛յն պողոտաներուն մէջ այնքան անուշ որքան երբ կը կանչէի «Սա՛–մուկ, Զա՛բմուկ»։ Մեր ձայները գէտ կնդծիքին չէին հանդիպած, ոչ ալ ան թափանցած էր մեր ձայներուս յատուկութենէն ներս եւ մեր լսողութեան մէջ։

Բախտաւոր ես, Սամուէլ, քու աշխարհիդ մէջ, ուր որ ըլլայ ան։ Դեռ կարծող ես հոն պոռալ, քու ձայնդ կը հասնի ժայռերուս ետին, դեռ պահուած իմ մանուկ լսողութեանս, որ տակաւին չէ մեռեր, բայց իմ ձայնս՝ իմ ձայնս ալ երբեք հասնելու չէ քու բարձունքիդ···

ՋԱՐԵՀ ՍՈՒՐՄԵԼԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

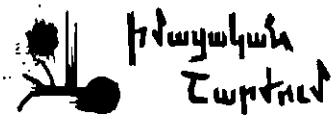

ԾԱՂԿԵՊՍԱԿ ՄԸ ԵՒՍ

«ԱԻԱԶԱՒՐԱՒ ՆԱԻԸ»

«2 ՆԱՄԱԿ»

ԵՒ...

«ՅԱՌԱՋ»

Հրապարակագրութիւնը շատ ինչ-բան կը ծանրանայ արուեստ մըն է: Թէեւ ճաշակն ու կարողութիւնը բացառիկ պայմաններն են անոր, սակայն՝ պարկեշտութեան ու արդարադատութեան հետ բազդատած՝ անոնց հետեւէն գացող օժանդակ ուժեր են միայն եւ խարիսխ մը չեն, որուն վրայ բարձրանայ գրագիտ ամբոխական նկարագիրը:

Այս ճշմարտութեան շուրջ տիրող տարակարծութի՛ւնն է ազգիս այն անհանդուրժողութեան, որ շատ յաճախ ցոյց կը տրուի մեր մամուլին մէջ ու բեմերուն վրայ: Եթէ նոյնիսկ, անհրաժեշտ նկատուած պայման մը ըլլայ գիրար ամէն գնով չհասկնալը՝ պարկեշտութեան ու արդարադատութեան խոցացեալ այդ ամբողջութիւնը բաւարար ուժ մըն է, որպէսզի անմոռացանքի սիւնին գամուին կարգ մը անվիճելի հարցերու կապակցութեամբ անհաշտ տրամադրութիւն ցոյց տալ ուզողները:

Մանաւանդ է բոլորին կ. Զաբեանի նոր մկրտութեան պատմութիւնը— հեղինակ մը, որ ամբողջ քառորդ դար ու աւելի ներուժ մը կախարդելէ յետոյ, ինքնահամ չարժումով մը՝ յանկարծ վար առաւ դիմակը, խնդրոյ առարկայ գործը նելով իր մշակած գրականութեան գաղափարական բովանդակութեան հետ նաեւ՝ իր նկարագիրը:

Արդարեւ, «նաւը լեռան վրայէն երկրորդ ապագրութիւնը որ Հայաստան կատարուեցաւ՝ ընթերցող հասարակութիւնը դրաւ անակնկալ կացութեան մը առջեւ, երբ՝ այդ ատիթով լոյս տեսաւ Գ. Սնապետեան վերապրած «Նաւը» գիրքը, ուր, երիտասարդ գրագէտը, առղ առ տող համեմատելէ յետոյ հինը եւ նորը՝ մեծագանակ ձեւով ցոյց կու տայ կ. Զաբեանի նախնի գրքին մէջ կատարուած փոփոխութիւնները: Հետաքրքրական պիտի ըլլար, անշուշտ, առնոնցմէ մէկ քանիին նշմուշտդրումը, Զաբեանի արարքին ահաւորութիւնը ըզգացնելու համար, բայց չատ աւելի ամբողջական է ապատրութիւնը, եթէ ընթերցողը իր տրամադրութեան տակ կ'ունենայ վերապրած նաւը» ու նաեւ՝ այդ ատիթով Զաբեանին ու Սովետահայ իշխանութեան յղուած ե. Գօյամեանի գոյգ նամակները, որոնցմէ առաջինը լոյս տեսաւ նախ «Պագին»ի մէջ, եւ ապա երկուքը մէկ՝ առանձին գրքոյկով մը, «2 Նամակ» խորագրին ներքեւ:

Ամէն հեղինակ, իրաւո՛ւնք ունի փոփոխութեան ենթարկելու նախապէս հրատարակած իր մէկ գործը, գեղեցկագիտական ու բովանդակութեան մտա-

digitised by A.R.A.R.@

հոգուքեամբ կատարուող վերատեսութիւններուն նկատմամբ, քննադատութիւնը ոչինչ ունի ըսելիք։ Ընդհակառակը – կը տեսնէ անոնց մէջ մեր օրերուն հազուագիւտ բծախնդրութիւնը։ Սակայն երբ միջամտութիւնները կը կատարուին հաւատքի ու համոզումներու մայր երակներուն վրայ, անոնց մէջէն չրջան ընող արեան տեսակը փոխելու համաք եւ սիրտը կը կորսնցնէ նախկին զարկը՝ խղճի տէր ունէ մարդ՝ ազատ է արգահատանքի իր խօսքը ըսելու նմանօրինակ ոճիրներուն դէմ ու՝ հայի՛ւ պահանջելու ոճրագործէն։ Գրականացնելով մեր միտքը՝ երբ հեղինակին աննիւթական ամբողջութիւնը տեղի կու տայ նիւթին առջեւ ու նիւթէն աւելի կարծր բանի մը կը վերածուի հոգին եւ անորակելի առնանութեամբ մը ազատ կ՝արձակուի տարիներ չարունակ փայփայուած հոգումի ու հաւատքի սպիտակ ազատնին, անոր փոխարէն հաստրակ վաչխառու մը զետեղելու համար հոգիին մէջ՝ ի՞նչ կը մնայ այլեւս, որպէսզի օգտրուինք ասկաւին ներքակային հանդիպ մեր ուշնեցած հին տպաւորութիւններու ճօճանքոտին մէջ եւ արուեստական բարեացակամութիւններով՝ չարունակենք տեսնել բարոյական արժանիքներ, որոնք իրը կը կարծուէին, բայց որոնք՝ իրը չե՛ն եղած երբեք։ Ինչո՞ւ դեռ տեսնենք գէշ–ազէկ գրագէտ մը, մարդկային ու համենուն վէմուն եկող սխալանքի մը կապերով անոր այս կամ այն տխուր արարքը։ Եթէ այլապէս, մարդը կ՝անկատար գրագէտն եւ քաքացած մեր համակրանքը չատ յաճախ տեղի չտալով տրամաբանութեան առջեւ, կ՝ուզէ առանձին նիշ դնել վատասկին՝ կ. Զարեանի պարագային կարելի չէ նման մտեցում մը։ Որովհետեւ՝ ազատարոյ արարքի մը գիմաց չէ որ կը գտնուինք, այլ դժբախտ գրագէտի մը մարդկային արժանապատուութեան անվերադարձ մեկնումը գօթող տխրահանդէսի մը...

Կ. Զարեանի հասցէին ուղղուող հասարական ու միտհամուռ մեղադրանքը ա՛յս տատիճան վերջնական ու վճռական չեշտ պիտի չունենար, եթէ հէք գրագէտը, իր ըսածներուն չըսած ըլլալը ապացուցանելու համար՝ գրէր բոլորովին նոր բաներ, չա՛տ աւելի կծու, չատ աւելի նենգագաւ բառերով։ Եւ իր գնաւճուն համայքն ու հչիւը պահելու նախանձախընդրութեամբ՝ ո՛չ նոյնիսկ Նաւատորմիղ մը նուիրէր Սովետահայ իշխանութիւններուն, «Փոխուածծ մը պիտի ըլլար չատ–չատ, որմէ պիտի գայրանայինք թերեւս, բայց փրկուա՛ծ պիտի ըլլար իր անունը։ Երբ վրայի հագուստ մկրատելու տրամադրութիւն ցոյց կը տրուի ու ենթական համաձայն է անոր՝ գժուար չէ երեւակայել մարգուն վիճակը։ Զարեանի նման կենցաղատէր, հագուստ–կապուտին մեծ կարեւորութիւն տուող ու ճաշակի տէր մարդու մը համար, չատ աւելի լաւ էր կարմիր բայց նոր զգեստ մը, քան այսօրուան... կարկըտանը։ Սովետահայ իշխանութիւնները անմրցելի վարպետներ են այս մարդին մէջ։ Իրենց հին տաքագով ծիծաղելի դարձնել մարդիկը, ահա՛ անոնց փընտուածը։ Եւ ի՞նչ մեղք ունին, ի վերջոյ, երբ խաղին մասնակից են նոյնինքն ենթակաները։

Զինք տարկացնել ուզողները իրենց առաքելութեան հասած պիտի չըլլային, եթէ Զարեան իրենցմէ աւելի պատկան երեւնալու ապացոյցը այլ եղանակով մը դրսեւորած ըլլար։ Անոնք պիտի տըխրէի՛ն, եթէ լորձնաշուրթին գովասանքը հիւսէր ան սովետական կարգերուն եւ գուրգուրար՝ իր գնաւճուն ամբակուռ անձնակազմը եղող խոր հաւատքի ու աճվճար ապրումի իւրացանչիւր տողին ու տառին վրայ։

Սխալ հաչիւի մը գոհն է կ. Զարեան. ու իր սխալը՝ գրագէտի սխալ մըն է, վտանգաւոր ու հիմնովին տարբեր ուրիշ սխալներէն։ Եւ այն գրագէտը, որ հաչիւ կ՝ընէ՝ դատապարտուած է սխալելու։

Որո՞ւ մտքէն կ՝անցնէր Զարեանի նըման գրագէտի մը այս մոլորանքը։ Ոչ իսկ՝ Սովետահայ իշխանութեանց։

Ներգաղթներու կենդանի օրինակը

digitised by A.R.A.R.@

բաւական չէ՞ր, որպէսզի խնայէր իր անհատականութեան, որ՝ կրնանք ըսել այլեւս, չէ՛ ունեցած երբեք եւ խուսափէր ռոբիկացումէ։ Իրեն հետ վարուած են այն ձեւով, ինչ ձեւով որ վարուեցան... Ներքաղքի օրերուն – մէկ կողմէն ցոյց տալով Հոդին անպնահատելի խայծը, իսկ միւս կողմէն՝ սրբութեանց անխնայ ոտնակոխումին անարգ պայմանը։

Սակայն հո՛ս է որ նժարի մէջ կը դրուին հարազատն ու ոչ հարազատը, կաթսայի հրդեհին մէջ այրող անհաչիւ Հայն ու իրենց Հայասատնասիրութիւնը սակարկութեան դնող ալխարհաքաղաքացի Ֆո Զաբեանները։ Եթէ առաջինը ատրճանակ մը ու «Մունկի դիր» սորուցաւ մայամբ մը ու «Մունկի դիր» սորուցաւ, ատիկա եղաւ իր կաթքէն անկախ, կաթսայի սիրոյն եւ որուն յաղուրդ տալու համար՝ վճարի՛ց։ Վճարեց՝ տնտեսական վիրաւո՛ր պայմաններու մէջ։

Իսկ ի՞նչ ըրաւ Կ. Զարեան։ Սովետահայ իշխանութիւնները Կ. Զարեանին ցոյց չտուին այն խայծը, ինչ որ՝ Ներքաղքի օրերուն։ Ձչմարիտ հայ գրագէտը յուշարարի պէտք չունի իր Հայասատնասիրութիւնը... զգալու համար։ Անոր ցոյց տրուածը ուրիշ բան մըն էր, հայ գրագէտի անունին խոտոր համեմատող բան մը։ Եւ որպէսզի ճշդուած ըլլայ խնդրոյ առարկայ գրագէտին ցոյց տրուած խայծին անունը ըսենք, որ հայրենասիրական հոյլը իր երկերը երթալու համաբ եթէ ստիպուեցաւ վճարել՝ Կ. Զարեան գրագէտը, հեռուէր հողաշիրտին մօտեցաւ... վճարուելու համար։

✍

Ինչո՞ւ այս խորհրդածութիւնը, երբ Գ. Մնապեանի «Աւազաթափած Նաւը» եւ այդ առիթով գրուած ե. Գօյաճեանի երկու նամականիները լուսագոյն ներկայացուցած են խնդրին էութիւնը – մէկը որպէս վաւերաթուղթ, միւսը՝ որպէս հոգեբանական վերլուծում։ Անոր համաբ՝ որ սեղանի վրայ ունինք 6 Յուլիս 1964 թուակիր «Ցառաջ» շաբաթաթերթը, հոս հրատարակուող եւ հայատառ օրկանը Համայնավար կուսակցութեան։

Ըստ այդ թերթին, Կ. Զարեանի ըրածը «վերանայում» մըն է, «Հայատառան պահ դրուած փաստաթուղթերու լոյսին ներքեւ»։ Երբ ա՛յս է մօտենալու իր ձանակը՝ անարդար ոճիրի մը առիթով, ուրեմն, «Ցառաջ» կրնայ, կատարեալ պաղարիւնութեամբ պաշտպանութիւնը առանձնել մեզաւորին, ցոյց տալու համար ոճրագործին «բարի նպատակը» եւ արեան ճապաղիքի մէջ յաւիտենապէս իր աչքերը փակած դժբախտ մարդուն... «բաւական յանցաւոր» ըլլալը։

«Ցառաջ» ու բնաւորութեան (ոչ նըկարագրի) նոյն դիծերով ճակատագրուած այլ թերթեր, իրենց պաշտօնակիցները նեղ կացութեանց մատնելու եղանակ մը ունին, որմէ զրկուած ըլլալը՝ հպարտութիւնն է ուրիշներուն։ Հոն, ուր խնդապէս վիճելի խնդիր մը կայ եւ կարծիքի փոխանակութեան արդար իրաւունք մը՝ «Ցառաջ»ները... եա են միչտ, իսկ հոն, ուր բացորոշ ճշմարտութիւն մը կը տիրէ եւ տարակարծութիւնը աւելորդ՝ կը յաւակնան, կը վազեն՝ անպայման հակառակը ըսելու համար։ Հակամառելու այդ ձիրքը պիտի ներուէր իրենց, եթէ արուեստական բլլար։ Այնպէսի ձեւով մը կաշապարուած է իրենց ուղեղը, որ ի վիճակի չեն տարբեր եզանակով մտածելու։ Ահա այդ ձիգին քնականութի՛ւնն է որ յատկանիշը կը կազմէ համայնավար մտածելակերպին։

Ուրախալի մէկ կէտը խնդրին հանդէպ ցոյց տուած կաթնորութիւնն է – գրած է խմբագրական մը եւ չէ բաւարարուած իր թիկարով։ Այդ կարեւորութիւնը կը տեսնենք նաեւ... անլրջութեան մարդին մէջ, տրամաբանութեան ու լրագրական պարկեշտութեան բացառեակ անտեսումով։

Համայնավար օրկանին «ինչո՞ւ կը մոլեգնին Կ. Զարեանի գէմ» խորագիրը կրող խմբագրականը, զայրոյթի գիր մըն է, որուն ամբողջ կատաղութիւնը կեդրոնացած է հետեւեալ հրացանակիրներէն (Գ. Մնապեան, ե. Գօյաճեան, Զ. Մե-

digitised by A.R.A.R.@

քոնեան) մեկայն մէկուն վրայ... Ոչ դաշնակցական Զարեհ Մելքոնեանն է պինք ամէնէն աւելի անհանգստացնողը. որովհետեւ անոր մասնակցութեամբ, Զարեհի հարցը կը տառնայ... համերաշխական բնոյթ մը: Հետաքրքրական է գիտնալ թէ տեւաբար Գօյաճեանի վրայ խոյանալով եւ ոչինչ ըսելով Զ. Մելքոնեանի հասցէին՝ «լրբենի» իր բառամթերքէն գոտ ուրիշ ի՞նչ պիտի գործածէր, եթէ Զարեհն ձերբակալողը Զ. Մելքոնեանը եղած ըլլար:

Համազգային չափանիշով ալ մէկ տեսիլ երեւոյթ այնքան կենդանի ապացոյց մը պիտի չտար հայ համայնավարին անհանդուրժողութիւնը աղաղակող, որքան այս մէկը, որ իրարու քով կը բերէ դաշնակցականն ու հակադաշնակցականը, ընդդէմ «Ցառաջ»ին ու նմաններուն եւ որոնց ընթացքէն մեզմէ աւելի դժգոհ մնացողը Հայաստանի ժողովուրդն է պատկառելաբար:

«Մաքրայրութով Զարեհն արդարացնող «Ցառաջ»ին համար, խնդրոյ առարկան կը չարունակէ՞ մնալ նախկին զրպարտիչը եւ կրնա՞յ հպարտանալ այսօր այն ձեւով, ինչ ձեւով որ պիտի հպարտանար, եթէ «նուէր» մնար իր ծովուն վրայ եւ խարխափ չնետէր կարմիր յուրքերու մէջ: Ի՛րն էր ան ուշ կամ կանուխ, բայց անվիրաւո՛ր իրը: Սովետահայ իշխանութիւնները դիտէին այս մէկը, բայց ձգեցին որ անձնասուութիւնը ըլլայ աւանց պայմանի, նիւթական ողորմելի հատուցման մը փոխարէն:

«Մաքրայրո՞ւմ»: Գաղտնական անճշդութիւններու, աշխարհագրական ու նման սխալներու համար՝ անչո՛ւշտ, ներկայ ու ապագայ սերունդներուն համար անհրաժեշտ մտահոգութիւն մը: Սակայն ինչպէ՞ս «մաքրայրել» նուիրականացած թրուանականներ, դէպքեր ու անոնց առիթով յայտնուած ապրումի խոր, առինքնող ու հաւատաք ներշնչող պոռթկումներ: Կարելի՞ է մոռնալ հայ Փիւսային, դաշնակցականն կամ ոչ, կարելի՞ է մոռնալ ազատատենչ Հայ ժողովուրդին մաքառումները եւ մեր յեղափոխական կազմակերպութեանց հրեղէն գործունէութիւնը: Մոռնալ՝ ապատ ու անկախ պետականութեան տեսիլքով արբչիս բանաստեղծին երկունքը: Ի՞նչը «մաքրայրել» անոնց մէջ եւ «մաքրայրել» աւելի լաւ ինչի՞ համար: Հայու ոգին արմատախիլ ընել ուզող նենգամիտներուն բոմն են ե. Գօյաճեանի նամակները, ափսոսանքով գրուած տղեխարշ նամակներ, որոնք պիտի չպրուէին երբեք, եթէ ուշադրութենէ վրիպած ըլլար հայ գրականութեան դէմ նիւթուած աննախընթաց այս դաւը:

Այս բոլորէն յետոյ, ո՞ւր կը մնայ «Ցառաջ» եւ իր «խմբագրականը ո՞րքանով կը նպաստէ Կ. Զարեհանի կորսըւած դատին:

Եզրակացնելու համար՝ պիտի ուղէինք կրկնել «Ցառաջ»ին խօսքերը. «Մի՞թէ խլուրդները կրնան ախորժիլ լոյսէն»: Ախորժեցա՞ն արդեօք, Կ. Զարեհանն ու անոր պաշտպանները՝ երբ Գ. Մնապեան իր լուսաբաճակը նետեց Զարեհանի երկու «Նաւ»երուն վրայ:

Շատ դժուար ու անպատուաբեր է յետ այսու, Զարեհան վերականգնելու աշխատանքը: Դժուան այս հատատատումը կարելի չէ աղանդամոլութեամբ նսեմացընել, որովհետեւ դոյութիւն ունի՛ զայն հակասող ապացոյցը— երբ հակադաշնակցական ճակատէն մեր մտածումները բաժնող արդարամիտ մարդիկ կան, պարկեշտութիւն չէ միակողմանիութեամբ բնորոշելը Զարեհանի հանդէպ ցոյց տըրուած այս վերաբերումը: Համատարած ու համազգային է տուգը եւ մեզի հետ սեւ կապած են Շիրազներն ու Սեւակները, որոնք «Ամենայն սրտով» կը քալեն այն ճամբէն, որ Զարեհանինը չէ այլեւս:

Եւ որպէսզի հողը թեթեւ... չգայ Զարեհանի վրայ, ըսենք, թէ հայ գրականութեան բոլոր ժամանակներու խորթատփանց քննադատը Ց. Օշական, առաջին մէկ օրէն ենթակայի հոդիին ու ստեղծագործութեան մէջ տեսած էր արուեստականը եւ ապազային սեւ դատահինքը:

ԱՇՈՏ ՆՈՒՐԵԱՆ

Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՍՆԱՊԵԱՆ, ԶԱՐԵԱՆ

ԵՒ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՌԷԱԼԻԶՄԸ

Արդի հայ գրականութեան երիտասարդ քննադատներէն է Պօղոս Մնապեան։ Այս ճակատագոյց ու ճշմարտախօս քննադատը Հայ է, ամէն բանէ առաջ (Մուսա Տաղցի)։ Հոգիով ու մաքով կատարեալ հայ ըլլալը առաւելութիւն մըն է գրագէտին կամ քննադատին համար։ Հայրագաստ Հայը պիտի ընդվզիլ ու բարձրաձայնել, երբ գործուած է արբանեզրդութիւն մը։ Հայրապաստ Հայը պիտի ոգեւորուիլ գործով մը տարազանդի։

Կոչմնակալ չէ։ Զի տարուբեր հայելիներէ ու համակրութիւններէ, որոնք որքան ալ ճարտարօրէն ի գործ դրուին, կը մնան նշմարելի, արարք ամոգուելի։

Պ. Մնապեան արու ու արդար է ու ունի բոլոր առաւելութիւնները գրական քննադատի։

Գիւղէ նահու նետուիլ քաղաքար՝ պատպարին մէջ գրչտպայքարի։

Իր նոր երկասիրութիւնը, «Աւազախրճած Նաւը», գրուած է Կոստան Զարեանի «Նաւը Լերան Վրայ» վէպին երկրորդ տպագրութեան առթիւ, ուր հեղինակը աննեղելի ինքնապղծութիւնով ու աննախընթաց խայտառակութեամբ գործը «մաքրալքած» է, աւելի ճիշդը կեղտաչրած, աստչրած։

Մնապեան կու տայ քազմաթիւ հատուածներ առաջին ու երկրորդ տպագրութիւններէն, ցոյց տալով հրէշային հակասութիւնները կամ յապաւումները, ի պատիւ համայնավարութեան ու ի վնաս Հայութեան։

Զարեանի վէպին երկրորդ՝ «մաքրալքրած» տպագրութիւնը միայն՝ քաւելական է, ցոյց տալու համար համայնավար վարչակարգին չտեսնուած առատութիւնն ու անանկութիւնը։

Եւ Մնապեան կը խօսի իւրաքանչիւր չաբափոխուած հատուածի մասին։ Բայց ի՛նչպէս կը խօսի։ կը խօսի խարտպանելով Կոստան Զարեանը, այդ չտանէն ինկած ու կարմիր ճահիճի մէջ խրած անունէն լարախաղացը, որուն ամէն կողմին կը հարուածէ, քանալով ամէն կողմը...

Դիտողութիւն մը միայն ունինք։ Մնապեան իր պիրքին մէջ կը գովէ Յակոբ Օշականն ու Վազգէն Շուլանեանը, որոնք ժամանակին յայտ աննպաստ կարծիքներ յայտնած են Զարեանի արուեստին ու անձին մասին։ Անգիտութեամբ կամ մոռացումով չէ յիշած Շուարչ Միսաքեանը, որ «երիկայ» անուանած է այդ անխիպ լարախաղացը։ Մոռցած է յիշել մեզ ալ, քանի որ «Մոմխանեք» մեր հատորին մէջ ծպրանկարած էինք Զարեանը, ըսելով ամէն ճշմարտութիւն, երգիծական մեծանկարի մը մէջ։

⁂

Մնապեանի կատարած քաղդատական քննութիւնները մէկը (էջ 156), մեզի յիշեցուց պատահար մը, պատմուած Պուլկարահայոց մը կողմէ։

digitised by A.R.A.R.@

Ահաւասիկ այդ հաւատացեալը «Նաւը Լերան Վրայ»ի երկու տպագրութիւններուն մէջ։

Առաջին տպագրութեան մէջ (էջ 460) գրուած է.

– «Մինչ զօրքերը, կարմիր մի դրօշակ ցցած, փողոցներից անցնում էին, ազգաբնակչութիւնը, տների ներսը փակուած, սարսափով սպասում էր թէ ի՞նչ պիտի պատահի։ Ոչինչ չպատահեց»։

Երկրորդ տպագրութեան մէջ (էջ 466) վերոյիշեալ խօսքը առաջքէվով տպագրուած է.

– «Մինչ զօրքերը կարմիր դրօշակներ ցցած անցնում էին փողոցներից, ազգաբնակչութիւնը ողջոյնի խանգավառուռա էր կանչում... Ոչինչ չպատահեց»։

Հուռռա՛ կանչողներուն ի՞նչ կ'ուզէր որ պատահի։ «Ոչինչ չպատահելը»ը կը պատշաճի առաջին տպագրութեան, երբ սարսափազդու կարմիր բանակը կը մտնէ Երեւան, ու մայրաքաղաքին բնակչութիւնը «տների ներսը փակուած, սարսափով սպասում էր թէ ի՞նչ պիտի պատահի։ Ոչինչ չպատահեց»։

Բայց մի քանի պատահեց, տարբերը եղաւ. երեւանի տների ներսը պահուած, սարսափահար սպասողները փողոց ելան ու սկսան կարմիր բանակին հասցէին պոռալ.— Հուռռա՛, հի՛բ, հի՛բ, հի՛բ, հուռռա՛...

Եւ ա՛ս հրաշքը է Սպասիլի։

Ըսուած է որ անցեալը փոխել՝ Աստուած անգամ չի կրնար։ Անցեալը փոխել միայն աստանաները կրնան։ Եւ որովհետեւ աստանաները սարուկներն են Սվեճներուն, կը փոխեն ամէն բանի անցեալը։ Ծարդ փոխած են Հայաբնեան անցեալը, փոխած են Հնչակեաններու կովկասի մէջ ունեցած գործունէութեան անցեալը, փոխած են Դաշնակցութեան անցեալը։ Եւ դեռ պիտի փոխեն ու փոխուին։ Փոփոխելը իրենց մասնագիտութիւնն է։ Սա ալ ըսենք որ իրենց անցեալն ալ կը փոխեն, կը փոխեն նաեւ իրենց զինակարներուն անցեալը։ Եւ մէկ անգամ փոխելով չեն գոհանար։

Գահուըտողներու մէջտեղ ելլելը ու «հուռռա՛» կանչելը ինձի յիշեցուց, Գուրկարեանէն կերպով մը դուրս ելած, ու տարիներ առաջ փարիզ ապաստանած հայբենակցի մը հետեւեալ ապրուած պատմութիւնը։

– Գուրկարեան «ազատագրուած» էր։ կարմիր բանակը պիտի մտնէր Սոֆիա։ Համայնավարները եկան գտան զիս, առաջարկելով որ չսրժանկարեմ զինուորական չքերքը, քանքերը, քնգանօքները, ճիաւոր զօրավարները, զինավարները, ճառերը եւայլն։ Մանաւանդ ինծի էր այժմէութիւններ չսրժանկարել։ Ընտրուեցան օրը, ժամը, սկզբնակէտը ու վերջը։ Նոյն օրը, գործիքս զետեղած ինքնաշարժի մը մէջ, կատարեցի պէտք եղածը։ Քանի մը օր ետքը, փոքրիկ սրբատաշի մը մէջ, չէֆերու առջեւ, փափաքեցան որ ցուցադրեմ ժապաւէնը։ Տեղի ունեցաւ այդ ներկայացումը բացարձակ լուսքեան մէջ։ Հետեւեալ օր, կանչուեցայ Զէկային կողմէ։ Սաստիկ, չսխի, բարկութեան, քննադատութեան եւ ըսպառնալիքի դժոխք մը տեղացուցին գլխուս վրայ։ Գաոնա՞ռը. որովհետեւ ժապաւէնիս մէջ չկային ժողովրդական բազմութիւններ, «հուռռա՛»ներ գոռացող, չկային ամբոխներու խելայեղ խանդավառութեան ծափեր ու աղաղակներ, չկային նաեւ պատուհաններէն վար կախուած պուլկարուհիներ, օրպէսզի ծաղիկներու տեղատարափներ արձակէին զօրավարներուն ու զինուորներուն վրայ։ Բայց կարմիր բանակին մուտքին օրը ժողովուրդը եղած էր ծակաժուռ։ Ճամբաները ամայի էին։ Ծուներուն գոց պատուհաններուն եաւէն, վարպետներուն անկիւններէն գաղտնօրէն դիտողներ կային հաւանաբար։ Երբ համարձակեցայ լսել թէ չարժանկարեցի ինչ որ կար միայն, համազարկի բոնեցին զիս, պոռալով հասցէիս— խամ, ախմախ, ախմաթ, սարսախ, սապոքաժ ընող։ Ահա մեծ չէֆը պոռաց— հմա, քո ֆիլմի մէջ, ո՞րտեղ է ժողովուրդը իրա անտուզիազմով... Մենք պատկանում ենք ժողովուրդին, իսկ ժողովուրդը մեզ հետ

digitised by A.R.A.R.@

է…» ու աւելցուց— «Կորի՛ր ու դնա՛ ամբողջացրու էդ ժապաւէնը եւ չուտով. Թէ չէ…» Երբ լախտահար ու չուարած գուրս ելած էի, եւեւէս չէկիստ մը հառաւ ու ըսաւ— «Ճօ՛ խազ, գնա գտիր հին, քաղաքական չքերմներէն եւ անոնց մէջ գտնուող ժողովրդական խելայեղ խանդավառութեան տեսարանները կարիր ու կպցրու քո ֆիլմին»: Լուսաբանուած էի: Գէաք էր խարդախել: Այդպէս ալ ըրի: Ժապաւէնը երբ պատրաստ էր, երեկոյ մը ցուցադրեցի: Այս անգամ, ժապաւէնիս մէջ, մէյ մը կարմիր բանակը կ'երեւէր, մէյ մը ժողովուրդը, որ խենթեցած էր խանդավառութեամբ, ու կ'երեւէր աեւիլ քան քսան անգամ դիմովութեան, ուրախութեան մէջ ծափելով ու ծաղիկներ արձակելով: Ժապաւէնս ծափահարուեցաւ, գիս ալ շնորհաւորեցին: Երբ ամէն ոք գուրս կ'ելլէր, չէկիստ մը մօտեցաւ ինծի ու ըսաւ— «Սովետական գեղարուեստն ու գրականութիւնը, մանաւանդ լուսանկարումը պէտք է ըլլան ռէալիստական»: Հոգիս չատոնց վկայած էր որ Սովետները ստախօսներ էին: Հոգիիս վկայածը վաւերացուած էր: Ամբողջովին հասկցայ՝ Թէ ի՛նչ է սովետական ռէալիզմը. խաբել, խորել, խաբդախել: Նոր ժապաւէնը պիտուեցաւ. Մոսկուա եւ անկէ ալ ամէն կողմը ծուսատանէի, որպէսզի տեսնուի «ազատագրուած» Գուլկարիոյ ժողովուրդին խելայեղ ցնծութիւնը: Կեցցէ՛ սովետական ռէալիզմը, որ դաւճանութիւնն է իրականութեան:

⁂

Դառնանք «Ձգտպախրած Նաւը» գըրքոյկին:

Հոգիով ոգի, մտքով մաքուր ու խիզճով նեղդաչնակ ու արժեհնչուն գըրիչ մը, ի՞նչպէս չընդվզէր պրեան գաղթացած գայթակղութեան մը առջեւ:

Սրբազան սրամտութեամբ Մնապեան գրած է իր հատորը:

Ուրացանչիւր հայ գրիչ պարտի գըրաւորապէս շնորհաւորել զինքը, եթէ սրամտութիւնը ընդհանրական է:

ՆՇԱՆ ՓԼՇԻԿՕՄԱՇԼԵԱՆ

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

(ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ)

Իր լուսախազութեան յոյսին ակը իր հոգին չէ: Զարեան ունի արուեստական հոգի մը: Անընդունակ է տառապանքի: Անկեղծութիւնը յաղակայ է: Զարեանի կը պակսի Սիրտը, որուն արուեստականն իսկ չունի:

⁂

– Ի՞նչ է ձեր կարծիքը Ե. Հայատառութեան գրականութեան մասին:

– Ստուգենքի մի փապրիք, որտեղ արեեսատուրներ աճում են *քոնֆէքսիոն*, Նրանց տրուած է միւթը որպէս կերպաս, յանգիրը որպէս կօճակ եւ սիթալինը որպէս *ֆէնէխոն* եւ վերջին կոչը կապ: Կարծում են միատեսակ, միօրինակ բովանդակութեամբ ու ձեւով հագուստներ: Հագուստները մարմինների համար չեն, այլ մարմինները ու հոգիները հագուստների համար: Ամէն մի միկուսիւն պարտաւոր է ստանալ հագուստի ձեւը: Դրականութեան ստատուածուհին եղել է ապերիճ ու ծառայում է սարսափով: Ոստիկանութիւնն ու լրտեսութիւնը գործել են գրական ջըլեզադատներ: Չտեսնուած մի *ակքատեա ու աէչճա*, արուեստի պատմութեան մէջ:

⁂

Կասսան Զարեան հասակաւոր, փոքրակազմ, ինձնագան ու հպարտ արուեստագէտի արտաքինով գեղեցիկ ամէ մըն է:

Կը նմանի քազմավաստակ գերասանի մը, որ կը սպասէ իր յաղնկեանին:

Կը նմանի գերասանի մը որ մասնաւորապէս լաւ կը խաղայ կամ կը նկարագրեցնէ Ակարիչի, Ակարչական ֆիլմադատի, ծեր պիրահարի, պարտապահանջի, շատախօսի, արհամարհողի, ինֆիռհատանի, նամազլի, ուռայնամիտի, գրօսաշրջիկի, ջրճաշրջիկի, աճպարարի, *իրնորքէտօրի*, ձեռնածուի, լարախաղացի, գրաֆոգի եւ համեմատիչ ամէն գերեր:

«ՄՈՄԻՆԵՐ»

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐԴԻ ԽՈՐՀՐԴԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Տարեց ու մինչեւ աերնգի կողքին հասակ է նետում գրական նոր՝ երիտասարդ սերունդը։ Երիտասարդ գրողների համար այժմ յատուկ գրական պարբերականն չկայ։ Նրանց երկերը տպւում են միւսների հետ խառը կամ առանձին ժողովածու-գրքերով։

Խորհրդային պայմաններում ընդունուած են սկսնակ եւ երիտասարդ գրող հասկացողութիւնները։ Սկսնակը պարզ է, իսկ երիտասարդը չատ անորոշ եւ առաձգական։ Երիտասարդ գրող լինելը տարիքա՞յն, թէ՞ աւելի ազդեցիկ հասկացողութիւն է, – այդ հարցին պարբերաբար այս կամ այն ձեւով անդրադառնում են նաեւ խորհրդահայ գրական մամուլում, առանց հանգամանալի եղրակացութեան յանգելու։ Պէտք է յիշել, որ խորհրդային երկրներում բոլոր մարդիկ անխտիր «օրէնքով» խնամարկելի վիճակում են՝ որպէս մարդկային էակներ։ Նրանք թէեւ իրենց վաստակով են ապրում, բայց անընդհատ «խնամուում» եւ «դաստիարակուում», իսկ աւելի յաճախ էլ վերին հարուածներ են կրում կամօքն իշխանութեան։ «Երիտասարդ գրող» հասկացողութեան առաձգականութիւնն էլ մասամբ այդ հանգամանքով է բացատրուում։ Տիրող իշխանութեան կամքը կատարող գրական իշխանութիւնների են սահմանում փաստօրէն, պաշտօնական բեմերից տուած դնահատականների ճանապարհով, թէ ով ինչպիսի գրող կարող է յորջորջուել, այլ ոչ թէ իրերի բնական ընթացքը։ Ուստի դժուարանում է երիտասարդ գրողներին ըմբռնելու եւ խմբաւորելու գործը, մանաւանդ որ նրանցից չատերը անուններ են միայն, այս կամ այն տպագիր ստեղծագործութեան հեղինակ, բայց ոչ մի տեղ չեն երեւում իրենց լրացուցիչ կենսագրական տուեալներով։ Պարմանականօրէն երիտասարդ գրող համարենք ընդհանց, ովքեր ծնուել են 1930 թուից յետոյ, իսկ մեր կամքից անկախ պատահող տարբերային թիւրիմացութիւնները կարելի է անտեսել, քանի որ ներկայացուող գրողները հիմնականում միայն վերջին տասնամեակում, երբեմն էլ վերջին տարիներին են գրական ասպարէզ մտել լրջօրէն, ինչ տարիք էլ որ այժմ ունենան։ Միւս դժուարութիւնը կայանում է նրանում, որ երիտասարդ գրողների կազմը ամէնից փոփոխականն է եւ այդ հարցում հեշտութեամբ կարելի է վրիպել։ Ամէն ընկնող երիտասարդ գրողները երբեմն երկար ժամանակ անհետանում են ու անկարելի է կռահել՝ չարունակում են ստեղծագործե՞լ, թէ՞ յողնում, սպառուում եւ լռում են։ Կամ ընդհակառակն, անընդհատ նոր ուժեր են երեւան գալիս եւ դարձեալ անկարելի է որոշել՝ անցողիկ փայլատակումներ են, թէ՞ վաւերական խոստումներ։

Այդ պատճառով էլ երիտասարդ գրողների չարքում, ըստ իրենց ծաւալուր տեսակարար կշռի, պիտի յիշատակուեն նրանք, որոնք արդէն չօշափելի գրական վաստակ ունեն եւ հետզհետէ մտանկցում են աւօրեայ գրական կեանքին։ Տեղին է յիշել, ի դէպ, որ մի քանի տարին մէկ անգամ երեւանում հրաւիրուում է երիտասարդ գրողների հանրապետական խորհրդակցութիւն (նոյն բնոյթի համամիութենական խորհրդակցութիւններ լինում են եւ Մոսկուայում), բայց գրանք էլ իրենց կողմից անսխալ կողմնորոշուելու քիչ նեթ են տալիս (վերջինը տեղի ունեցաւ 1963 թուի Սեպտեմբերի 17–19-ը)։ Այսպիսով, թէեւ Հայաստանի եւ-

digitised by A.R.A.R.@

բիւտատորդ գրողների անձնականքը բնական կարգով հոսուն վիճակի մէջ է, հներն պատիճանաբար «չքնանաւարտ» գառնում ու մեկնում եւ նորերն էլ իրենց հերթին ժամանում են, – այնուամենայնիւ կը կանանք տալ այսօրուայ մօտաւոր պատկերը։

Երբեմն թուում է, թէ արձակագիրների ու բանաստեղծների կոկատները քուով հաւասար ու համարժէք են եւ թէ որեւէ մէկի գերակայութիւն չի նկատուում։ Բայց իրականում երիտասարդ արձակագիրները իրենց երկերով ուղղակի գրոհում են գրական մամուլը, իսկ բանաստեղծները համեմատաբար կարծես թէ հայկական վիճակում են եւ միայն պատեհ առիթի են սպասում՝ իրենց գէմքը ցոյց տալու։ Բացի այդ, ցայտուն բանաստեղծները աւելի քիչ են, քան արձակագիրները, կարելի է ասել՝ մէկին հրեք համեմատութեամբ։ Այդ պատճառով էլ կը սկսենք արձակագիրներից։

ՎԱՐԴԳԷՍ ԳԵՏՐՈՍԵԱՆԸ (ծնուած 1932 թ. Ալեքսանդրիայում) նախապէս բանաստեղծ էր («Բալլադ մարդու մասին» – 1957), բայց անցաւ արձակին։ Գրել է «Վերջին դիւները», «Անաւարտ դիմանկարներ» գրքերը։ «Գրական թերթում» տպուեց նրա «Բաղաքի կիսաբաց պատուհանները» նոր վիպակից մի հատուած։ «Մարդու խնդիրը» շատ է զբաղեցնում Գետրոսեանին։ Նրա հերոսները որոնող երիտասարդներ են, կեանքի գնացողն իմաստի հետախոյզներ։ Ոմանք՝ մտերիմ ֆնարականութեան եւ վիպական խորհրդածութիւնների խառնուրդ։ Ակսօր իսկ կարելի է ասել, որ նա ունի իր գտած ճանապարհը եւ սեփական դիմագիծը։

ԿԱՄԱՐԻ ՏՈՆՈՑԵԱՆ (ծնուած 1931 թ. Երեւանում) գրում է 1954 թուից ի վեր։ Առաջին գիրքն է «Կեանքի ապտակը» վիպակը (1958)՝ ուսանողների կեանքից։ «Անիծեալ անձրեւը» ժողովածուն պարունակում է բազմաթիւ աշխոյժ պատմուածքներ։ Վերջին գիրքն է «...Եւ կեանքը թուում է սխալ» ժողովածուն։ Առատօրէն գրող եւ լայնածիր յղացումներ ունեցող հեղինակ է, բայց ըստ երեւոյթին բաւական ինքնավստահ եւ ընկալել ուղիներից խուսափող խառնուածք ունի, յաճախ մամուլում արժանանում է անվիրապահ գովասանքի եւ միաժամանակ դառն քննադատութիւնների։

ԳԵՐԱ ՋԻՋՈՒՆՑԵԱՆԸ (ծնուած 1938 թ. Ալեքսանդրիայում) աչակերտած նատարանի վրայ արդէն գրողի հրաչակ ձեռք բերեց։ Նրա գրքերն են. «Ննջատուսյին բարեկամը» (1956), «Մեր քաղի ձայները», որոշ հակում ունի արտասահմանեան նեւքերի մասին գրելու, որի համար մի ժամանակ լրջօրէն յանդիմանուեց։ Անելիքը ծանր ու քիթեւ տանող եւ խոհուն արձակագիր է, այնքան էլ չչտապող։ Օրուայ պահանջներին ընդառաջելու պատրաստակամութիւնն չի ցուցաբերում։ Երիտասարդներ են նրա հերոսները, երիտասարդական ապրումներով, երբեմն մտահոգ՝ բախտից անտեսուած, կամ իրենց այդպիսին կարծող Ջէյթունցականը տովորաբար քննադատում է վէպանքից կտրուած լինելու համար։

Սերօ Խանդոդեանը վերջերս «բարի դալստեան» ներկայացրեց երկու երիտասարդ արձակագիրների, ՎԱԱԴԻՄԻՐ ՄԻՒՍԻՄԵԱՆԻՆ (ծնուած Շամախու Գիւլրչհան գիւղում), նրա «Ես կողովադարձ եմ» գրքի համար, եւ ՎԱԱԴԻՄԻՐ ՅԱՄՈՒԹԻՒՆԵԱՆԻՆ (ծնուած Ջաւախքի Սուլդա գիւղում), նրա «Բողոք լեռնեբում» գրքի համար։ Յարութիւնեանի «Ատլանտիդա» վէպից տպուած հատուածները կասկած չեն թողնում, որ խոստմնալից ուժ է եւ ջլով չբաւարարուող ու հորիզոններին ձգտող հեղինակ։

ՌՈՒԲԵՐՏ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆԸ «Օրեր եւ կրակներ» (1961) վիպակից յետոյ աստիճանաբար հանդէս է գալիս պատմուածքներով՝ գիւղական կեանքից, արդէն ինքնավստահ քայլերով եւ հատուն ձայնով։

digitised by A.R.A.R.@

ՍՈՒՐԻՆ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆԸ լաւ ընդունելութիւն գտաւ իր «Անհայր որդիները» (1962) եւ «Ցաւագնած մեղեդիներ» դրքերուն համար։ Ազգակցաբար կը զանազանուի են գանոնք ՆՈՐԱՁՐ ԱԴԱԼԵԱՆԸ («Ես մի՛ նայիր»), ԺԻՐԱՁՐ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆԸ («Վերջին նամակը», «Կանաչ կածաններ»), ՋԱՒԷՆ ԹԱՓՈՒՐԵԱՆԸ, ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆԸ («Անծանօթ աղբիւրը»)։ Մեծ դժուարով է խօսուած ՄԱՆՈՒԿ ՄԸ-ՆԱՑԱԿԱՆՆԵԱՆի մասին։ Ինքնատիպ գրիչ է ԳԷՈՐԳ ԱՐՇԱԿԵԱՆԸ, որի «Քրայչաչաններ» վիպակը դրա աներկբայելի ապացոյցն է։ ԱՐՏԱՇԷՍ ՔԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆԸ գրում է գլխաւորապէս պատանիների կեանքից եւ նրանց համար (վերջին դրքը «Դունաւոր երազներ» – 1962), բայց երեւոյթները ցոյց են տալիս, որ նա չի կարող կանգ առնել այդ կանաչ մարգակի վրայ։ Գալանթարեանը, որպէս լրագրող, մօտիկ անցեալում առիթ ունեցաւ դառնալու խորհրդային զանազան պատուիրակութիւնների կազմում եւ եղաւ Շոտլանդիայում ու Արեւմտեան Աֆրիկայում, այդ մասին գրելով իր ուղեգրական ապաւորութիւնները։

Ցայտնութիւն հանդիսացաւ ՋՈՐԱՁՐ ԽԱՉԱՓԵԱՆԸ իր «Հեղեղ» վիպակով, զանազան երկերով, իսկ վերջերս էլ «Անթեղու լաւագոյն ժամանակը» վիպակով։ Լայն հետաքրքրութիւնների տէր եւ ինքնուրոյն մտածելակերպ ունեցող հեղինակ է։ Գրել է երգիծական էջեր, ինչպէս եւ «Մենք անցեալի եւ ապագայի մէջտեղ» դիտա-երեւակայական ուշագրաւ պատմուածքը։ Նոր օրերի համապատասխան գրող։

ՀՐԱՆՏ ՄԱԹԵՒՈՍԵԱՆի մասին արժէ առանձին խօսք ասել։ 1961 թուի ամռանը մեծ ազմուկ հանեց նրա «Ահնիձոր» ակնարկը՝ հայրենի դիւղի կեանքից։ Կուսակցական դեկավարութիւնը չտապեց գատապարտել ակնարկի լոյս ընծայումը, պաշտօններից հեռացրեց գրական պարբերականների խմբագիրներին եւ յանդիմանեց ակնարկի մասին գրականագէտներին։ Կուսակցական ժամուլը չորժման մէջ դրուեց՝ գրելիք պատանքի, անյայտ հեղինակի զէմ հալածանքի ու անտանարկութեան մթնոլորտ ստեղծելու ուղղութեամբ։ Դա խոկապէս որ աննախընթաց երեւոյթ էր խորհրդահայ պատմութեան մէջ եւ ուշագրաւ։ Երիտասարդ հեղինակին քաղաքականապէս անուանարկելու կաբճատեւ մոլուցքի մէջ ճիգ թափուեց նսեմացնելու նաեւ նրա գուռ գրական կարողութիւնները։ Բայց, ըստ երեւոյթին, բանաւոր հասարակական կարծիքի ճնշման տակ, հարկ եղաւ որոշ ժամանակից յետոյ լռելեայն «վարկաբեկել» Մաթեւոսեանին։ Այժմ նա պարբերաբար հանդէս է գալիս գրական մամուլում, թէեւ որոշ հաշուետու յօդուածագիրներ երիտասարդ գրողներին յիշատակելիս, բարոյական ինքնատպատհասպրման թէ այլ նկատառումներով, երբեմն «մոռացութեան» են տալիս նրա անունը եւ անուանում։ Մաթեւոսեանը քացախուկ տաղանդներից է եւ հազիւ թէ յաղողուի նրա ձայնը լռեցնել։ Այսօրուայ անհնարին է խօսել Մաթեւոսեանի գրական արուեստի առանձնայատկութիւնների մասին։ Ծիշնդ նրա առեղծագործութիւններից մի քանի կարեւոր կողմեր. «Քնութիւն», «Ճախրասաան», «Ծովմէջը վերադարձաւ բանակից», «Ոչ մի օգուտ», «Լեռներս թողեցի վերեւում»։ Վերջերս «Գրական Թերթում» հրատարակուեց նրա «Մենք հնչ, մեր սարերը» վիպակից մի հատուած՝ «Կոպեկ–կոպեկ՝ մի լիճն ուռչի» խորագրով։

Երիտասարդ բանաստեղծներից առաջին գծի վրայ է գտնուում ՆԱՆՍԵՆ ՄԻՒՔԱՑԵԼԵԱՆԸ (Ծնուած 1931 թ. Ջուլֆայի կարմանի գիւղում)։ Նրա ժողովածուներից են. «Իմ գարունը» (1958), «Հոյանգներ»։ Միքայէլեանը գրում է նաեւ մանուկների համար, ինչպէս եւ երգիծական էջեր, բայց բանաստեղծական ուժեղ խառնուածք ունի եւ հետահաս ձգտումներ։ Մինչեւ հիմա որեւէ լայ նաչունչ երկ չի ստեղծել, բայց նրա գրչից վայել են հէնց յատկապէս հզօր, մեծաթռիչ ստեղծագործութիւնները։ Փո-

digitised by A.R.A.R.@

քըր բանաստեղծութիւնների կարճ տողերի մէջ անգամ նկատելի է ծաւալուն ընդգրկումների ունէը, հոգեկան կուտակումներից պարպուելու ստեղծագործական տագնապը։

ԱՐԱՄԱՑԻՍ ՍԱՀԱԿԵԱՆԸ (ծնուած 1936 թ. գիւլիզանամերձ Բաչքենդ գիւղում) մեղմ ու մտերիմ երգերի սիրահար է, քնարական զեղումների եւ ապրումների երգիչ։ Նրա ժողովածուներն են. «Աստղիկներ» (1958), «Սիրոյ հասակ»։ Առօրեայ եւ առօրեական ապրումներ, սէր եւ բարեկամութիւն, ուրախութիւն, տխրութիւն, կարօտ, ձգտում, – ահա՝ նրա բանաստեղծութիւնների մէջ աչքի ընկնող «նիւթերը»։

ՍԱՐԳԻՍ ՄԱՐԱՋԵԱՆԸ բնութեան եւ գիւղաշխարհի երգիչ է։ Նրա բանաստեղծութիւնների ժողովածուներն են. «Գարնան առաւօտ» (1958), «Անտառը երգում է», «Բանաստեղծի աշխարհը»։

Բանաստեղծական կազմաւորման ճանապարհին են գտնւում ԼԵՒՈՆ ՄԻՐԻՋԱՆԵԱՆԸ («Լեգեւտաններ» – 1958), ԼՈՒԻՎԻԳ ԴՈՒՐԵԱՆԸ («Արշալոյսի երգեր» – 1957, «Երբ ծառերը ծաղկում են»), ՆՈՐԱՑՐ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆԸ («Վեհանային գարուն» – 1956, «Հայրենի երգ»), ՎՌԱՄ ԳՈՎՍԵՓԵԱՆԸ («Արագածի լանջից» – 1956, «Գայծառ հզերք»), ՀԵՆՐԻԿ ԱՐԹԵՆԵԱՆԸ («Կեանքի ճանապարհին» – 1956), ԼԵՒՈՆ ԹՈՐՈՍԵԱՆԸ («Քեզ համար» – 1961), ԱԼԵՔ ՆԱԶԱՒՈՆԾԸ («Կանաչ արահետ» – 1961), ՌԱՋՄԻԿ ԴԱՒՈՑԵԱՆԸ («Իմ աշխարհը» – 1963), ՌԱՋՄԻԿ ՏՈՆԵԱՆԸ («Անաւարտ խոստովանութիւն» – 1963), ՎԱՉԱԳԱՆ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԸ։ ՎԱՐԴԳԵՍ ԲԱԼԱՑԵԱՆԸ մանուկների համար գրած գրքերից բացի («Բողբոջներ», «Մասբենի», «Փեփուչը») գրում է նաեւ լուրջ բանաստեղծութիւններ։ ԳԱՐԻԿ ԲԱՆԴՈՒՐԵԱՆԸ գրել է «Ակցունքոտ ժպիտ» ժողովածուն (1963)։ Ըստ մամուլի տուեալների՝ պատրաստում է «Ոդկայկիզուող հոգին» պոէմը Զաբէնցի մասին։ Տաքիներ առաջ յանկարծ փայլատակեց պատանի ԱՐԵՒՇԱՏ ԱՒԱԳԵԱՆԸ, բայց այժմ հազուադէպ է երեւում։ Նոր է հրապարակ մղտնում ՍԱՍՈՒՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆԸ, բայց արդէն նկատելի է նրա ներշնչել ոգին, լայն ընդգրկումների սէրը։ Սովորաբար դրական մամուլում երեւացող երիտասարդ անունների ընդհանուր թիւը թերեւակայի առնուազն հնգապատիկը կազմող է լինել։ Բայց սոսկ անուններ թուելը իմաստ չունի, եթէ այդ անունների յետեւում ամէն ինչ տակաւին մշուշապատ է։

Երիտասարդ արձակագիրների եւ քանաստեղծների մասին ընդհանուր տեղեկութիւններ տալուց յետոյ, հարկաւոր է անդրադառնալ մի սկզբունքային հարցի։ Ներհրդային երկրներում զանազան ազգերի խօսք է լինում առհասարակ սերունդների եւ մասնաւորապէս գրական սերունդների փոխյարաբերութեան մասին։ Գաչտանապէս եւ հրապարակախօսին չի ընդունւում, թէ սերունդների որեւէ հակամարտութիւն կայ, բայց եւ ատիթը բաց չի թողնում որոշ երիտասարդ գրողների՝ «հեգնէ – նորաբարոյութեան», «Աբեմտեան անհոմայնի գըբական ձեւերը ընդօրինակելուց» մեղադրանքով ծաղրելու համար։ Գաչտանական գրիչների ու նրանց ձայնակիցների պնդման համաձայն՝ խորհրդային հասարակութեան կեանքում եւ գրականութեան մէջ ինչքան վատ, ամեւ, արատաւոր եւ այլանդակ բան կայ՝ անպայման գալիս է «գրսից», իսկ երիտասարդութիւնը հիմնականում իրր «հաւատարիմ է յեղափոխական աւանդութիւններին»։ Այս խրթին հարցի մէջ չմխրճուելու համար ասենք միայն, որ ժամանակակից հայ երիտասարդ գրողներն իսկապէս որ ունեն նոր գրչլամեւ, նոր ոգի եւ շունչ։ Ժամանակը աւելին կ'ասի։ Այդ «նորութիւնը» գրի ազդեցութեան արդիւնք չէ, այլ սեփական կեանքի ինքնաբուխ արտասքը, հրամայական պահանջ։ Մի՞թէ «նորութիւնները» ներածւում են միայն, այլ հէնց չեն առեղծւում։ Այն միտքը, թէ երիտասարդ գրողնե-

digitised by A.R.A.R.@

րից չատերը յարգանք չեն տածում նոյնիսկ հայ դասական գրողներուն նկատմամբ, – եւս հաւանաբար չափազանցուած է։ (Թէեւ պէտք է ասել, որ այդ մեղադրանքը միաժամանակ բնութագրում է եւ պետական գրչենիներից եւ մեր խակապէս հայ գրականութեան զարգացման համար մտահոգուած որոշ գրողներից, ըստ երեւոյթին բոլորովին տարբեր նկատառումներով)։ Գանգի խակական գրողը, ինչքան էլ որ նա նորարարութեան հետամուտ լինի, չի կարող երեք դարձնել իր արժանաւոր նախորդներից։ Իսկ անառադանդները ինչքա՞ն կ'ուզեն՝ թող արհամարհեն։ Փաստը այն է, որ առնուազն բարձրագոյն կրթութիւն ստացած, 20–րդ դարի երկրորդ կէսին ապրող երիտասարդ գրողները եթէ նոյնիսկ ուզենան՝ չեն կարող դէմ նախորդ սերունդներին պատկանած գրողների նման։ Երկերի ոչ ձեւը, ոչ բովանդակութիւնը, ոչ էլ նոյնիսկ լեզուն ու ոճը չի կարելի հէնց այնպէս՝ մեքենայօրէն նոյնացնել։ Նոյն բանը վերաբերում է նաեւ գրականութեան այսպէս կոչուած էլեկտրոխակական աւանդութիւններին։ Կուսակցական զեկավարութիւնը, երբ նեղն է ընկնում, մատնացոյց է անում մի քանի գոյդ վազուց հանդուցեալ հայրենասրական պոէտներ եւ երիտասարդութեանը հրահանգում՝ օրինակ վերցնել նրանցից։ Իսկ երիտասարդութիւնը տարակուսանքով ուսերը թօթուում է մտքի մէջ ծիծաղում է գաղափարախօսական ռոմիկանների վրայ։ Անհասարակ Ձեղափոխութիւնը մէկ անգամից չի վերջանում եւ կեանքի հարցերին յաւիտենական լուծում չի տալիս։ Հարկ եղած գէպքում Ձեղափոխութիւնները յայնրդում են իրար, անհրաժեշտութեան թելադրանքով, երբ իրերի դասաւորման տարբրակը այլեւս չի դիմանում նորասեղծ կուտակուած ուժերի ճնշման տակ։ Նոր օրերը նոր պահանջներ են առաջադրում, նոր ձեւեր։ Գրական երիտասարդ սերնդի ինքնավստահ վարմունքի մէջ արտացոլւում է կենսական ճշմարտութիւնների մի նոր վկայութիւն եւս։

ԺԲ.

Ընդհանուր գրականութեան զուգահեռ մշակուում է նաեւ մանկապատանեկան գրականութիւնը։ Կարելի է ասել, որ խորհրդահայ գրիչ բոլոր գրողները իրենց մասնակցութիւնն են ունեցել այդ գործին։ Նախախորհրդային չրջանում միայն որոշակի գրողներ էին զբաղւում դրանով, բայց ընդամէնը լիովին եւ խանդավառ նուիրուածութեամբ։ Խորհրդային ժամանակաշրջանում մանկական գրականութիւնը չատերի համար ի միջի այլոց հրապուրանք է կամ մեծ գրականութեան անցնելու կամրջաքարլուխ, իսկ մեւանների համար՝ մշտական ասպարէզ։

Մանկական գրականութեան զնագատում իր ժամանակ մեծ դեր են ունեցել Ինկօ–Ապերը (Ալքսեկ Ինկոյեան՝ 1870–1935), Հայրապետ Հայրապետեանը (1874–1962) եւ ուրիշները։ Բազմաթիւ մանկագիրներ կան խորհրդային օրօք կազմաւորուած գրողների չարքում, բայց ամբողջական ցայտուն դէմքեր չլկան. գուցէ հէնց մասամբ էլ բազմաթիւ լինելու հետեւանքով է այդպէս։ Մանկական գրականութիւն թէեւ խակապէս կայ եւ մինչեւ էլ մշակուում է նորը, բայց դժգոհութիւնն էլ պակաս չէ, ինչ որ հիմնաւոր պատճառներ ունի։ Խորհրդահայ մանկական գրականութիւնը պայմանաւորուած է երկրի ընդհանուր կացութեամբ եւ կրում է նրա կեանքի ցնցումների հետեւանքները։ Բացատրութիւններ հետեւ կը տանեն, ուստի առանձնակուենք փաստական տուեալներ ներկայացնելով։

Դպրոցականների համար ընթացիկ գրականութիւն է մշակուում ինչպէս մանկական պարբերականներում, այնպէս էլ առոցրական գրական պարբերականներում։ Մեզի քան երեք տասնամեակներից ի վեր լոյս է տեսնում «Պիոներ կանչ» թերթը։ Մինչեւ տարիքի դպրոցականների համար կայ «Պիոներ» ամսագիրը, իսկ կրտսեր դպրոցականների համար երկար ժամանակ գոյութիւն ունէր «Հոկ-

digitised by A.R.A.R.@

տեմբերիկ»-ը, որը զադարից յետոյ 1958 թուի դարնանից վերսաին երեւան եկաւ՝ որպէս «Գիտուներ» ամսագրի յաւելուած։ Դպրոցականների համար լոյս տեսնող ընդհանուր ընթերցանութեան գրքոյկները մեծ մասամբ ընտրուած քարոզչական «երեխայական» բնոյթ ունեն, լուրջ դաստիարակչական նիւթեր հազուադէպ են լինում։ Ռուսատառնում գոյութիւն ունի քառմահատոր մանկական հանրագիտարան։ Վերջերս վրացիները ձեռնարկին այդ հանրագիտարանի թարգմանութեան՝ վրացական նիւթեր լրացնելով։ Հայաստանում առայժմ այդ ուղղութեամբ ձայն բարձրացնող չկայ։ Աւելնք, ինչպէ՞ս կարելի է այդ մասին խօսք բացել, երբ նոյնիսկ ռուսերենի՝ ազգային համատօտ հանրագիտարան գոյութիւն չունի։ 1961 թուին լոյս տեսաւ խորհրդահայ մանկական գրականութեան առաջին ծաւալուն ամբողջական ժողովածուն՝ «Փունջ»-ը։

Ինչպէս վերեւում յիշուեց, գրեթէ բոլոր խորհրդահայ գրողները այս կամ այն չափով գրել են մանուկների համար, իսկ երիտասարդները մի քանի էլ գրանից են ակսել։ Բայց կան այնպիսիք, որ ոչ մի կերպ մտադիր չեն հետանալու մանկական աշխարհից, կամ դէթ այդպէս է թւում։ Այսպիսով, տուեալ դէպքում կարող ենք մանկագիր համարել նրանց, ովքեր երկար տարիներ մանկական գրականութեան բնագաւառում ստեղծագործելով (յաճող կամ անյաջող՝ տարբեր հարց է), տրամադրութիւն չեն յուցաբերում հարհեւորը փոխելու։

Խորհրդահայ մանկագիրներից յիշենք՝ Վիկտոր Վարդանեան («Ծաղիկների արշաւը», «Հանելուկներ», «Երջանիկ մանկութիւն», «Մեզ են երգում ճնճղուկները»), Վազգէն Տալեան, Ռոբերն Ղարիբեան («Զորս զոյգ», «Ապրելի համբոյրը», «Անտառային ձայներ», «Նամակ արեւին»), Սողոմոն Մկրտչեան («Ուր գաղտն է միշտ», «Առուակ»), Հաճիկ Վարդանեան, Էդուարդ Աւագեան, Գարեգին Մարտիրոսեան, Երջանիկ Աբաջեանեան, Օլգա Սանասարեան, Գոհար Ծիլոցեան, Հենրիկ Ճարոնթիւնեան, Համլետ Հարեան, Հրիփսիմէ Ղազոցեան, Լիլիկ Բաբայեան։ Վերջին տասնամեակում առանձնապէս աչքի ընկաւ երիտասարդ բանաստեղծ Սուրէն Մուրադեանը։ Հանելուկներ եւ առակներ է գրում Անուշաւան Շիրոցեանը։ Մանուկների համար գրում են նաեւ այնպիսի բանական յայտնի թարգմանիչներ, ինչպիսիք են Գամրեկր Միքայէլեանը («Զարմանալի ծիլը») եւ Հենրիկ Սեւանը («Եկէք ծիծաղենք», «Ուրախ երգեր»)։ Միքայէլեանը թարգմանութիւններ է անում ուսերէնից, Սեւանը՝ անգլերէնից։ Միջին եւ ուշ դպրոցականների համար գրքեր է գրում երիտասարդ աբժիկագիր Ազատ Շահինեանը («Ձմեռային գիշերուայ երազը», — 1955, «Մեր գիշերային արկածները», «Ուրի եւ Սամի արկածները», «Անյայտ մարդիկ»)՝ չնչուած կերպով արկածային ուղղութեամբ։ Գաւառինների համար արկածային երկեր են գրում խորհրդահայ ճանաչուած գրողներ՝ միջին եւ երիտասարդ սերնդից։ Այդ տեսակի գրականութեանը հանգամանօրէն անդրադառնալը հեռու կը տանի, ուստի այսքանով բաւականանանք։ Դա ինքնուրոյն քննադատ է եւ հետեւողական պրոտեսների կարօտ։

Մանկա-պատանեկան գրականութեան կապակցութեամբ տեղին է մի քանի խօսք ասել նաեւ գիտա-երեւակայական գրականութեան մասին, որը թէեւ անպայման պատանիների համար չէ, այլ դպրոցում է տարեցների համար, բայց նրա երկիզը պատանեկան երազների աշխարհն է, հրեւակայութիւնը, տիեզերական հոգիզոնների հետամուտ երիտասարդական ժպտուքը։ Գիտա-երեւակայական գրականութիւնը ըստ էութեան երկասյրի սուր է, ուստի խորհրդային պայմաններում մի կողմից դա խրախուսում է, իսկ միւս կողմից էլ խիստ վերահսկում, քանզի այդ կարգի գրականութեան մէջ հնարաւորութիւն կայ տեղատարիլու ա-

digitised by A.R.A.R.@

մէն տեսակի «հերետիկոսական» մոքեր ու մտայնութիւններ։

Հայաստանում գիտա-երեւակայական գրականութիւնը նոր ասպարէզ է եւ քչերն են տակաւին զբաղւում դրանով։ Գրական այդ տեսակի (ժանրի) առհվրան մեզ մօտ ԱՇՈՏ ՇԱՑԲՈՆՆ է (Գատպարեան, ծնուած 1904 թ.)։ Շայբոնը իր գրական գործունէութեան ընթացքում գրել է բանաստեղծութիւններ («Հայրենական լիրիկա»), արձակ երկեր, բայց նշանաւոր է դարձել վերոյիշեալ կարգի ստեղծագործութիւններով, որպիսիք են. «Գիշերաքին ծիածան», «Սպիտակ ոտուերների ալխարհումը», «Տիեզերական ովկիանոսի կապոտաններըը», «Երկիր մոլորակի գաղտնիքները»։ Այդ ասպարէզում վերջին ժամանակներս վերելք ապրեց երիտասարդ գրող ՀԱՐՆԵՆ ՍԻՄՈՆԵԱՆԸ (ծնուած 1936 թ. երեւանում)։ Սիմոնեանի գրքերից են. «Մարսեցիները», «Մեգուզայի չօշափունեըրում», «Կապոյտ մարդկանց գաղտնիքը», «Թափառող մոլորակ», «Երկրորդ արեւը. Փոքր առիւծի Ազամը. Վալտեր Բուչ»։ Տպաւորութեան կարգով կարելի է ասել, որ Սիմոնեանի երեկրում մարդը իր բնատուր կամ հասունական հոգեբանութեամբ աւելի գերակշիռ տեղ ունի, քան ընդհանուր բնոյթի գիտական կառուցումները եւ իրագործութիւնների անհնկալ-երեւակայական դասաւորումները։

ԺԳ.

Թատերագրութեան մասին խօսելիս անպայման նկատի ունենք այն տարրական իրողութիւնը, որ թատրոնը հնչուն եւ բաղադրեալ ասպարէզ է, որի մասին ստոյգ դատողութիւններ անելու համար պէտք է անմիջապէս տեղեակ լինել նրա բոլոր նեղքին հանգամանքներին, ինչ որ անկարելի է տուեալ դէպքում, մանաւանդ հեռուից-հեռու։ Բացի այդ, թատերական գործը մասնագիտութիւն է եւ հետեւապէս մասնագիտաբար էլ կարող է քննութեան առնուել։ Բայց Հայաստանի գրական կեանքի եւ առհասարակ հասարակական մթնոլորտի չըլինակում՝ անհիմն չէ թատերագրութեան առթիւ գրականագիտական բնոյթի որոշ հաստատումներ անել տեղեկատուութեան կարգով։

Թատերագրութեան տեսակարար կշիռը, դրական միւս տեսերի համեմատութեամբ, անչուշտ ցածր է։ Հայաստանում դրանից աւելի ցածր մակարդակի վրայ դանուում է միայն չարժանկարային արուեստը՝ ընդհանուր կարծիքով։ Գարերիարաբար նախաձեռնուող գաւաոյն պիէսների եւ լիբրեատոների մրցանակաբաշխութիւնները» տակաւին է վիճակի չեն կայունքիւնը հիմնովին բարելաւելու։ Այնուամենայնիւ, թատերագրութեան բնագաւառը ամայի չէ։ Միայն թէ առաւելագոյն մակարդակը տեւաբար մնում է անբաւարար ասոիճանի վրայ։ Այդ բանը ուղղակի թէ անուղղակի խոսոովանում է նաեւ Հայաստանում, նոյնիսկ պատճառները բացատրելու փորձեր են լինում, առանց վերջնական եզրակացութեան գալու։ Բնաւ միտումնաւոր տեսակէտ չի լինի, եթէ ասենք, որ թատերագրութեան յետ մնալու, տեղքայլ անելու պատճառները դժուլի մասով հետեւանք են հասարակական ընդհանուր անազատ պայմանների։ Թատերագրութիւնն էլ, երգիծանքի նման, առանց արգելքի զարգանալու համար առաւելագոյն անձեռնմխելիութեան կարիք ունի իշխանութիւնների մանրախնդիր կամայականութիւններից, շատ աւելի, քան դրական միւս տեսերը։ Երբ բացակայում է անձեռնմխելիութեան երաշխիքը, միւս խանգարիչ գործօնների մեղքը ինքնաբերաբար անտեսանելի կամ երկրորդական է դառնում։ Այս չի նշանակում, թ հարկէ, թէ ազատութիւնն ինքնին մեքենայաբար ապահովում է թատերագրութեան ծաղկումը։ Միշտ եւ ամենուրեք գոյութիւն ունի ստեղծագործական խանդի եւ ապատման երեւոյթը։ Թատերագրութիւնը արուեստ է, որը կարող է ծաղկել միայն տաղանդի եւ տաղանդը չերմա-

digitised by A.R.A.R.@

ցընող գործօնների առկայութեան ընդհուպ, բայց ազատութիւնը պէտք վիրացընում է էական խոչընդոտներից մէկը, այն էլ գլխաւորը, եւ գործի յաջողութեան կամ անյաջողութեան ամբողջ պատասխանատուութիւնը դնում գործող մարդկանց վրայ, իսկ երբ ոստիկանական բնոյթի ապահովող պայմաններ են առեղծւում, ապա որեւէ պատասխանատուութեան հարց այլեւս չի մնում: Մընում է միայն ազատ օվորամոլութեան փաստը:

Մի ժամանակ առհասարակ խորհրդային թատերագրութեան վետ մնալու դրեթէ բոլոր պատճառները վերագրում էին այսպէս կոչուած «անկոնֆլիկտայնութեան տեսութեան»: «Անկոնֆլիկտայնութեան տեսութիւնը» առաջնեան ժամանակ արուեստի մէջ տիրապետող այն սկզբունքն էր, թէ խորհրդային պայմաններում մարդկանց միջեւ հակամարտ «կոնֆլիկտ», բախում չի կարող լինել, պայքար չկայ լաւի եւ վատի միջեւ, այլ կայ մրցում լաւի եւ լաւագոյնի միջեւ, իսկ անողոք պայքարը կարող է ուղղուել միայն «հնի մնացորդների» եւ դրսի բացայայտ թշնամիների դէմ: Սա, ի հարկէ, հարցի պարզեցուած բացատրութիւնն է եւ լրիւ չէ, բայց մօտաւորապէս ճիշդ է: «Անկոնֆլիկտայնութիւնը» պատահական ինքնապլուխ հոսանք չէր, այլ տիրող հասարակական ընդհանուր մթնոլորտի արտացոլամներից մէկը, Դանի այդ մթնոլորտը վերջնապէս չի մաքրուել, «անկոնֆլիկտայնութիւնն» էլ փաստօրէն ողջ կը մնայ: Եթէ մի պահ վերեւից թոյլատրուեց սրբոտ հովացնելու համար այդ տեսութեան դէմ սուր ճօճել, դա չի նշանակում, թէ բոլոր յայտնի ու անյայտ արգելքները չքացան: Միայն այն պարագան, որ մինչեւ հիմա թատերագրական ասպ ասհմանափակ տեսակներ քիչ թէ շատ մշակուելու հնարաւորութիւն ունեն, ապացուցում է, որ կաշկանդումները կան ու կան:

Այսպէս, եթէ առաջներում, մանաւանդ 30-ական թուականներին, թատերական երկերում գործող անձեր էին ներկայացւում գլխաւորապէս «չեզոք-իսկան հերոսներ», «բանուոր դասակարգի թշնամիներ», «մտուղերիսաններ ու սպիտակ դուարդիականներ», «գիտակից կոմերիտականներ», «կուլակներ ու նրանց ծայնակիցներ», «ինտարարներ, լրտեսներ, խմբերբլշեւիտական գործակալներ» եւայլն, խիստ միտումնաւոր լոյսի տակ, ապա այսօր թատերական երկերի մեծագոյն մասը կառուցւում է ընդհանուր առումով կենցաղային կառակերպութեան, ընթացիկ դուրգամաղեր հրամցնելու ուղղութեամբ: Դարձեալ բացակայում է կենսական մեծ խընդիրներ չօշափող թատերագրութիւնը: Այդ բացակայութիւնը խիստ տարաբնոյթ բացատրութիւնների կարիք չունի եւ ինքնին հասկանալի է: Ներհրապոյին երկրում, որտեղ այնքան շատ են ողբերգական վիճակները ու բախումները, ողբերգութիւնները փաստօրէն արգելուած են: Նոյնիսկ չէզոք իմաստով լուրջ «դրամաները» չատ չեն: Իսկ կատակերգութիւնները սովորաբար որոշ քաղաքականութիւնից դուրս չեն գալիս: Թուս հանգուցահալ թատերագիր Վ.Ինեւսկու «վատատոհական ողբերգութիւն» երկի անունը դարձել է հասարակ անուն, խորհրդային թատերագրութեան օրինական բընոյթը խորհրդանշող հակագոդութիւն: Եթէ կայ ողբերգութիւն, ապա նա ոչ աջ է անպայման լաւատեսական լինի, այլապէս ճանապարհ չկայ...

Մեր նպատակն է միայն փաստական տուեալներ տալ, բայց առանց քիչ առալ չտրագրուած անխուսափելի «նախքանչի» մերկ փաստերը իմաստ չէին ունենայ: Ուրեմն, այսօրուայ խորհրդահայ թատերագրութիւնը եթէ պարզանում է, ապա առայժմ ընթանում է միայն զանազանագոյնէս մօտաւոր իմաստով կենցաղային կատակերգութեան ճանապարհով:

Խորհրդահայ թատերագրութեան սապարէզում գործել եւ գործում են տարբական գրողներ, բացառապէս թատերագիրներ եւ թատրոնի հետ անմիջապէս կապուած մարդիկ: Նրանք քիչ չեն եղել

digitised by A.R.A.R.@

եւ չէն, բայց գոնուած է մասնացոյց առնել որեւէ մէկը, որը այդ ասպարէզում գրական հեղինակութիւն համարուի եւ հանդիսանայ մեզի Թատերագրութեան նուիրուած արձակել դրող։ Իր ժամանակ խորհրդահայ Թատերագրութեան բնագաւառում չջնջուելի ներդրում են մացրել Անուշաւան Վարդանեանը, Վահան Միքաքեանը, Դերենիկ Դեմիրճեանը, Վահան Թոթովենցը, Ալրշակ Զարդարեանը (Շաբ–լաթ), Լեւոն Սաղաթելեանը, Մկրտիչ Զանանը, Ալրմէն Գուլակեանը, Վաղարշ Վաղարշեանը եւ ուրիշները, մշակելով նախախորհրդային եւ խորհրդային նիւթեր։ Նրանց գործը այլեւս խորհրդային Թատերագրութեան պատմութեան է վերաբերում, այնպէս որ այս պարզ յիշատակումն էլ բաւական է։

Ճեռպատերազմեան չրջանում եւս դանազան դրողներ եւ միմլակ Թատերախմբեր գրաղում են Թատերագրութեամբ, ծղրիթի կեանք ունեցող երկեր տալով։ Շրջանցում ենք այդ մանրամասնութիւնները։ Միայն սէդն է յիշատակել, որ Նայիրի Զարեանի Թատերգութիւնները լայն արձադանգ եւ նկատելի հետք են թողել մինչեւ օրերս։

Այժմ ներկայացնենք այն դրողներին, որոնք խորհրդահայ գրականութեան մէջ գերազանցապէս հանդէս են գալիս Թատերգրի հանգամանքով եւ նրանցով է պայմանաւորուած խորհրդահայ Թատերագրութեան այսօրուայ վիճակն ու վաղուայ հեռանկարը։

ՄԻԼԻՔ ՔՈՉԱՐԵԱՆԸ (ծնուած 1912 թ. Ալափարս գիւղում) ասպարէզի մէջ է 30–ական Թուականներից ի վեր։ Գրել է 40–ից աւելի մեծ ու փոքր Թատերգութիւններ։ Նրա երկերի նիւթ են ծառայում խորհրդահայ իրականութեան ընթացիկ իրադարձութիւնները, պատերազմի տարիների յատուկ երեւոյթները, ինչպէս եւ պատմական դէմքերը («Ջոամլուղ Վարանդացի»)։ Ռոչարեանը առաւել հանրածանօթ Թատերգիր դարձաւ «Քեռիները քէֆ են անում», «Հապատպատ մարդիկ» եւ մանաւանդ «Հին հանդուրիւն» Թատերդութիւններից յետոյ։

ԱՐԱՐԱՏ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆԸ (ծնուած 1912 թ. Բաքուում) նոյնպէս նախապատերազմեան սկսնակներից է։ Բաքուի հայկական Թատրոնի դերասան էր, իսկ երբ պատերազմից յետոյ մի քանի տարի անց այդ Թատրոնը գլխովին չախջախուեց եւ դերասանները ցրուեցին կռվկատում՝ ով ուր կարողացաւ, Բարսեղեանը տեղափոխուեց Երեւան։ Խորհրդահայ՝ նիւթի տովից տատապող Թատերագիրներըը չատ են դիմել բոլշեւիկ արկածասէր գործիչ կամոյին. տեղից արթնացողը նրա անունին է ապաւինել։ Բարսեղեանը բացառութիւն չէ եւ «կամօ» Թատերգութեամբ է սկսել իր ասպարէզը։ Նրա մրնացեալ Թատերգութիւններից են. «Հայ կիները», «Մերոյ հովիտ» (1955), «Լուսիկ Լիսինեանի», «Մնունդ», «Կռուտածուիկը», «Գլը–Գուղի»։ Մեչս պատնէշի վրայ է։

Նոյնպէս նախապատերազմեան ըսկըսնակներից, բայց Հայաստանում միայն պատերազմից յետոյ յայտնի դարձած Թատերագիր է ԱՐԱՄԱՇՈՏ ԳԱԳԱՑԵԱՆԸ (ծնուած 1912) թ. Դոնի Ռոստովում)։ Ի դէպ, այդ անունը մի քիչ հանելուկային է. առաջներում առորագրում էր Արամ եւ Աչոտ Գագայեաններ, իսկ որոշ ժամանակից ի վեր՝ միայն Արամաշոտ Գագոյեան։ Այդ փոփոխութեան պատճառների մասին կարելի է քիչ քէ չատ խելքի մօտ կռահումներ անել, բայց առանց վստահելի գրաւոր աղբիւրների՝ իմաստ չունի ենթադրութիւններով հանդէս գալը։ Արամաշոտ Գագայեանը կարճ ու տարճախաղերի մասնագէտ է։ Գրել է պատերազմական թովանդակութեամբ երկեր, բայց գլխաւորապէս «կենցաղային թնրիմացութիւնների» ոլորտն է նրա նախասիրած բնագաւառը, ինչ որ երեւում է հէնց երկերի վերնագրերից։ Կարելի է համարել համեմատաբար բնդան հեղինակներից մէկը։ Նրա Թատերգութիւններից են «Ջրագ» (1938), «Մեր կռիւը արդար է», «Դէպքի արձանագրութիւն», «Ճշմարտութեան հարուածը», «Քաղ-

digitised by A.R.A.R.@

ձունք», «Բախտաւորեանների ընտանիքը», «Մեծ հարսանիք», «Փեսացուս», «Մանքուր», «Կնունք», «Անուանակոչութիւն», «Ձանդիլց պատուհաս»։ Սրանց մեծ մասը լայն ժողովրդականութիւն է ձեռք բերել հինց գրական պաքերականերով չնորհիւ։

Գատերազմի նախօրեակին «յայտնութիւն» համարուեց երիտասարդ ԼՈՒԻՎԻԳ ՄԻՒԱՑԼԼԵԱՆԸ, նրա «Գօշ» եւ «Վարագուրաս» պատմական քառերգութիւններն համար։ Բայց Միքայէլեանը ինչ-ինչ պատճառներով քիչը ծուլացրեց եւ միայն վերջին տասնամեակում յիշեալ երկերին աւելացրեց «Վարագուրդ երկտորդը»։ Ինչպէս երեւում է, նրա հետաքրքրութեան ոլորտը «պատմական ողերգութիւններն» են։ Միքայէլեանի գրչին է պատկանում նաեւ «Ջարինէ» ժամանակակից վէպը (1958)։

Ճամառօրէն, բայց առանց սրտնեղի յայտնութեան, քառերգագրութեամբ է զբաղուել նաեւ Ակշուեր Դարբինեան։ Վերջին տարիներս մի շարք դրուագներ փորձում են հրապարակել այդ առումով, դրանցից է նոյնիսկ քանասեղծուհի Սիլվա Կապուտիկեանը։ Նկատելի «տարադրանք» ունի Զարգանդ Դարեանը։ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԱՐԱՔՄԱՆԵԱՆԸ (Մանուկեան) արձակից կարճեա քէ վերջնականապէս անցել է քառերգագրութեան։ Նրա արձակագրական գրքերից են. «Ճանապարհ դէպի Կամբէչին», «Գնացքով լեռան գագաթները», «Վարուժանին աքսորական»։ Մասամբ այդ երկերի հիման վրայ, մասամբ էլ ինքնուրոյն քնամնեսով՝ գրուել են քառերգութիւններ, որոնք բառական քիւ են կազմում (Ճմանուէլ», «Վարդեր եւ արիւն», «Փիղը պատրաստ է», «Անանձնագէս ոլինչ չկայ»)։ Արագամանեանը մանր նիւթերից բացի առվորաբար քնորում է նաեւ մեծանուն եւ մեծակլիո նիւթեր, բայց նրա մտահորիզոնը ըստ երեւոյթին նեղ է, քայլ չի տալիս նիւթի բարձրութեան հասնել, իսկ աչխարհայեացքը՝ անկազմակերպ։ Ձնայած քազմաթիւ ընթացիկ սայքագրումներին, Արագամանեանը նուիրուած է իր նոր քառերգրական ասպարէզին։

Ռուսական զանազան քառերական նիւթեր «հայացնելով» է զբաղւում բանաղրող Գրիգոր Եաղիկեանը։ Մանր եքերով երբեմն գարաւանին է խառնւում նաեւ Սերոբ Սարգսեանը։ Թէեւ նրա գրուածքների ոգու տարօրինակութիւնը լայն բացատրութիւններ կարիք ունի, քայց մենք այդքան հետաքրքրու հնարաւորութիւն չունենք։ Սարգսեանը գրում է գլխաւորապէս «ազգային նիւթերից չօրը (<պատմական» թէ այժմէական)։ «Մոկաց Միրզայ»-ից քացի ունի ուրիշ «երկեր»։ Ջարմանային այն է, որ Սարգսեանը չնչուած կերպով հանդէս է գալիս ազգային, հայրենական արժէքների կրճատ պաշտպանի հեղինակային դերում, քայց իր գրուածքներում ուղղակի անպատասխանատու զբպարտում է բոլոր նրանց, ովքեր ամբողջ էութեամբ ծառայել են հինց հայրենական գործին, քան գրա փոխարէն հայրենանուէրներ է ներկայացնում նրանց, մանաւորապէս բոլշեւիկեան կամ բոլշեւիկամերձ ասրբերների, որոնք ամբողջ ուժով պայքարել են հայրենական իրականութեան ու մտայնութեան դէմ։ Թէ ինչ հանելուկային տրամաբանութեամբ է մօտենում Սարգսեանը հարցին՝ անհասկանալի է եւ որեւէ լուրջ քննութեան չի կարող դիմանալ այդ անհիմն վերաբերմունքը։

(Շար.) Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՃԻՊՐԱՆ ԽԱԼԻԼ ՃԻՊՐԱՆ

ՋԱԽՋԱԽՈՒԱԾ ԹԵԻԵՐՈՎ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆ ՈՒ ՓԻԼԻՍՈՓԱՆ

Աշխատանքի մասին ճըպռանի գաղափարները հետեւեալ կերպով կը հաւաքագրենք՝

«Կեանքը երբէ չտրժման դուքընթաց կ'ըլլայ, ապառող խակական խառնար մըն է։ Ճարժումը երբէ իմաստութեան պուտը չընթացք չըլլայ, ամուլ ու ապարդիւն է։ Իմաստութիւնը երբէ աշխատանքին չընկերանայ, ախտաժէտ երեւոյթ մըն է, իսկ աշխատանքը սիրոյ հետ երբէ չհամաձայնի՝ անհետեւանք յոռետեսութիւն մըն է։ Սիրով աշխատողը հոգին տնժին հետ ժուլելով՝ առնոցմէ խրտչածները մեկտեղ խառնար իր տիրոջը կը մերձեցնէ»։

Մարդոց երջանկութեան մասին գաղափարին ըրած մէկ հարցման պատասխանելով մարգարէն ըսաւ՝

«Վիշտն ու խինդը երկուորեակ են. տակտն միշտը առնել տրտպեստող է քան խինդը։ տոյտ երկուքը իրարմէ անբաժան կը մնան։ մեռնին հոգ գան եւ կը չուեն միասին։ երբէ իրենցմէ մէկը միայն ձեղ ալեղանակից է, միւսը սառապարկէ պրանակալ կը սպասէ անկիւն մը, կը նամանին նժարի մը երկու քաշերուն մէջ բազմած սկիւռներու, որոնք առնական ոտտուներով չարժման մէջ կը պահեն նժարը անդադար։ ուրախութիւնդ իր ձեզ ընդարմացնող տխրութենէ տարբեր բան մը չէ»։

Ճըպռանի մարգարէն՝ օրէնսդիրներու հետ օրէնքներու մասին զրուցած ատեն ըսաւ՝

«Օրէնքներ յօրինելով ինքզինքիդ հաչկանդալէ հաճոյք կը զգաք, իսկ առաւելագոյն հաճոյքը կը զգաք բեկանելով զանոք պարտականութեանց զանազան մանրակրկիտ վերածած տոեններդ։ Ձեր ճովիզերքի վրայ յօրատեւ քանքերով առաջեալ ղեկավարներ հաստատեցեք յետոյ, փահլահով, ապմուկով փըլլըցնող երախտաներու կը նամանիք, արժանանալով ճաղրանքին՝ նորանոր աշխարհներ ղէպի ձգելը խուժող ովկիանին։ Ձեր կը նամանիք ազատ ու համարձակ հովասուն չնոնպաշտերու վրայ քալող յաժոյրն ու իշայծեամը դասապարտող ընտպայտ ցուկին։ Ձեր կըրնաք նաեւ դափ ու ծմբուկին ձայնը դադրեցնել, կրնաք քնարներու լարերը փշրել եւ սակայն ո՞ւր կրնաք լռեցնել երփներանգ հորիզոնին ոլորաններուն մէջ դայլայլող արտոյտին երգը։ Ի՞նչ է ձեզ սանձահարող մարդկային օրէնքներուն արժէքը, երբէ անոր միլոցաւ չհարնանք փըլրելու համարերու չղթաներըն»։

Մարգարէի միլոցաւ ճըպռանին հետեւեալ հոլովոյթին ընթացքին՝ նշմարուող երեւոյթներով մասին արտայայտած միտքերն ալ զաղափարները մի առ մի համառօտագրելով ներկայացնենք դմեզ շատ հետաքրքրող տանելու առիթ ըստ տեղեկութեան, պիտի բաւականանք վերլիրնը ըլլալով ազատութեան մասին ըստ ներքին մի քանի միչըտումներ ընել։

«Պատահեցաւ՝ որ քաղաքի պարիսպներու դռներուն առջեւ ծնկաչոք եւ երեսն ալ ձմրան ակութիներու կողքին բազկատարած ազաղուններ պաչտելնիդ նշմարեցիք, որով՝ դաժան ու բռնակալ տիրոջը առջեւ քծնելով, նուաստանալով անոր խժդժութիւնները վատաբանող ըստրուկներու կը նամանիք։ Այո, շատ տեսայ տաճարի պուրակին միջ եւ երբ

digitised by A.R.A.R.@

բժիշկ քերդի մը չուգին ասակ ծուարած ձեռքերնին, ոտքերնին ապատուխնան չղթայովը կապկպուած, անոր լուծը վզերնին կրող ազատականներ, որոնց հոժար կուծքին նման ապստամբած ոխերտութ հալելով մաշեցած, սրինաքամի եւ դառ ցաւէս, որովհետեւ ազատութիւնը իրրեւ գէնք գործածելու մէջ ձեր ցոյց տուած ապիկարութենան պատճառաւ ասնիկա միշտ ձեզմէ փախուստ առաւ։

Մինուչ կրնաք ազատ ըլլալ այն ատեն մխայի՝ երբ կեանքի քոհ ու քահն ու տալտուկները չէզոքացնելու համար, պայքարի ու աշխատանքի գօտին մէջքերնիդ կապած, հրացարակ իջնէք եւ չալափնիդ փանրանալ հոգերու եւ պատասխանութիւններու բեռան տակ, վերջ ի վերջոյ այդ բեռներու ծանրութենան տակէն ձերկ ու թեթեւցած ելլելու համար»։

Վհատութիւն կոչուածը՝ արեւ ու լոյսին տակ պապղալով աշք չյայնող փայլուն օդակներէ կազմուած ծանրադոյն չղթան է, որմէ ժանգոտածները կոտրել նետելը ստիպողական է. եթէ բռնակալ մը գահազուրկ ընել կ'ուզէք, նախ քննեցէք անոր ձեր ոտքին մէջ հաստատած գահը եւ զայն կործանեցէք»։

Ձըպրանի վարդապետութիւնով, կը թանքը՝ ազնիւ ու առաքինի գործերու հետնէտ ցոյց տրուելիք տաք վերաբերումն է, վերաբերում մը՝ զերծ կեղծաւորութենէ, փարիսեցիութենէ եւ ախոռժէտ յուշամոլութիւններէ, առօրեայ ընկերացկի կեանքն են քէ տաքար եւ քէ կրօնք, տաքար մուտքի տանի վերցուցէք հետերնիդ ինչ որ ուներք. խոփի տ. Հոգը, մուրճն ու մանգաղը, կիթառն ու տաւիղը, ի՛րսէ Պըլէյրըի փիլիսոփան, այն փաստով՝ քէ մարդս իր խոհեմութեամբ իր դործերէն վեր չի կրնար բարձրանալ եւ ոչ ալ իր վարմունքներով խրնալ պատրանքներուն յառակը։

Վերջէ ձեր Աստուածը ճանչնալ կը փափաքիք, հանելուկներ ու առեղծուածներ լուծելու հառեւ մի ըլլաք, այլ խոհրդով ձեր դատակներուն հետ հետաքրքրուելուցէք ձեր չուրջիններով մխայեր։

Ուղղեցէք ականջներնիդ պէտք ատհասնան անկրպետը ու պիտի տեսնէք դայն ամպերու մէջ փայլականերու տալնու բազկաստաքած եւ քալէլով անձրեւներու հետ երկիր իջած պահուն»։

Վեռա գնացէք, ուշի ուշով նայեցէք եւ պիտի տեսնէք զայն ծագիկներու քաժակներուն մէջ ժպտադէմ, առաւմով մը ծառերը չարժած ատենն»։

Ձըպրանի կրօնքը քնութենան պաշտաւմն էր, անոր Ճիտուը ուրիշ մահկանացուներու Ճիտուէն տարբեր մէկն էր, որմէ ոչ բարիք եւ ոչ ալ չարիք կ'ակընկալէր, ոչ յոտնեան եւ ոչ ալ լաւատես տարօրինակ անհատականութիւն մըն էր եւ այս պատճառաւ ալ կրօնական չրլսանականներու մէջ տաւտաքիչ հակատաթորդներ ունեցաւ։

Ընկերա-հաւատրակական կարգ ու սարքերու մէջ եղածին նման, կրօնական դաստանական աւանդական ընդունուած փրկնքներու մէջ ալ գօտացած ժամանակավրէպ օրէնքներ գոյութիւն ունէն, որոնց պաշտպանները քիչ չեն պահպանողական-հոգեւորական դասակարգին մէջ, մինչ կառչող մեռեալ տառին, անգիտակից երբեան եկող ախտավարակ վիճակին։ Տգիտութենան եւ խաւարի այդ պաւակաները, խոյս տալով հարթգոնին վրայ փայլող լուսոյ ճաճանչներէն, կառչած կրօնա-դաստանական օրէնքներու տատուին, անանսելով անոր ոչին եւ ուրանալով ճշմարտութիւնը սկսան հալածել զբանապաշտ փիլիսոփան։

Ձըպրան՝ զրահապատուած ճշմարտութենան անյաղթ սկզբունքներուն ոպիով, քանդեցնօրէն իրաւ պայքարի ատպարէզը, ոգորելու համար յետադիմականներու այդ անսկզբունք խաժամուժին դէմ, ժողովեց ու պահեստակից անխտիր բոլոր կարգի հին մտայնութենան տէր փարիսեցիները ու դպիրները, չէրլիվայիատուական հաքատահարիչները, աստուածպետներն ու իշխանները իր վիրճիկ = Փոթորիկով, էբրվահըլ միւքէմմէրըիտէով (էլենվզոդ հոգիներով)։ Ինք իր հին մօտ գաւակները ազդեցով իմաստալից դաս մը կու տայ իր ապրէն

digitised by A.R.A.R.@

եւ բոլոր ազգերու ազէտ-խաւարամիտներուն, սարկահոգի նուաստներուն, մոլեռանդ կոյր բարեպաշտներուն, անըզգաստ թուլամորթներուն։ Գրքէն մաս մը համառօտապրելով կ'արձանագրենք հոս.

- «Ի՞նչ էք եւ ինձմէ ալնկալածներիդ ի՞նչ է ա՛վ մօրս պատկիները, կ'ուզէ՞ք որ սին խօսքերով, անիրապործելի խոստումներով երեւակայութեան անհիմն դղեա՞կ մը կառուցանեմ ձեզի, կամ երոպներով հիւսուած կամարակապ սաճարներ բարձրացնեմ. եւ կամ ապէ՞ք, քանզի՞մ ստախօս-կեղծաւորներու, նենգ ու պատիր վհուկներու բարձրացուցած խաւարքարտէ պալատները կ'ուզէք որ աղուներնուս նման մեղմե՞մ քիւերու չուքին տակ, մոռնալու համար ձեր ստոյգ իրողութիւնները եւ կամ անգայման առիւծի նման մռնչեմ ու գոռա՞մ զձեզ ուշքի բերելու համար»։

- «Երգեցէք, չպարեցէք. ողբ ու կոծով աղաչեցէք, չպատասուեցէք. կ'ուզէք որ՝ քէ երգեմ քէ պարե՞մ. քէ ողբամ քէ պատասուե՞մ նոյն ժամանակ»։

«Քաղցը հոգինդ կը կրծէ, հակառակ դիտութեան մանանայինդ, ծովու առագներուն չափ առատ ըլլալուն, յամառելով կը խուսափիք ճաշակել անկէ։ Կը գայթրուի սրտերնիդ պապակէն, հակառակ կեանքի գուլալ աղբիւրներու կարկաչող առուակներուն ձեր բնակարաններու առջեւէն ուղիորէն հոսելուն, չուզեցիք ուժգ մը իսկ ըմպել անկէ»։

«Հնութեան կարգ մը երեւոյթները կամոնաւոր յաջորդականութեամբ փոփոխութիւններու ենթակայ են. ծովը մակընթացութիւն ու տեղատուութիւն կ'ունենայ. լուսինը, իրրեւ մահիկ, դիմագէմ մը ցոյց տալով հետզհետէ կը լրանայ. տարին տօթակէզ օրեր, սառնաշունչ ձմեռներ ու քուրմանուէր ծաղիկներով պճնուած գարուն կ'ունենայ. սակայն ճշմարտութիւնը մէկ է եւ անփոփոխ եւ դուք միշտ կը կանաք այլափոխել անոր լուսապայծառ դէմքը»։

«Գիշերուայ լուռ խաղաղութեան մէջ լեռնականի հեզահամբոյր գեղեցկութիւնը ըմբռնելու, երկնակամարի վրայ պարզուող համմասեղութիւններու հիասքիլ ներդաշնակութիւնը դիտել ու վայելելու կոչ ըրի եւ գուք զարհուրելով մերժեցիք առաջարկս ու մահիճներէն վար ցատկելով առաւ ի ձեռին «մահ քշնամիին, ուր է անդ գոչիցիք, խակ՝ նոր ծագող արշալոյսի մթնշաղին մէջէն երեւցող իրաւ քշնամին իր ղէնք ու զրահով սպառազէն այրել ու աւերել, կոտրել ոչ չարգել եկած պահուն անքոյթ ու անփոյթ նստած· ինքնապաշտպանութեան ամենաթեթեւ չարժուած մը իսկ չըրիք՝ ընկողմանած ըլլալով եթպիներու եւ անուրջներու մղձաւանջային · խաւարին մէջ»։

«Եկէ՛ք, հլլենք վանմութիւններու բարձունքներուն վրայ եւ ցուցնեմ ձեզի տիեզերքի սքանչելագործ դեղեցկութիւնները բաց պահուս՝ «մեր օրհնեալ հայրիկն ու երկնակայիշատակ նախահայրերը այս խաւարամած, անդնդախոր ձորերու· ցամբկի քարայրներուն գարշահոտ անկիւններուն մէջ, չունչերնին փչեցին. մենք թողելով այդ ապականական նուխբական վայրերը, անոնց չթլած ուղիէն չենք կրնար ընթանալ», ըսիք։

«Լեռներու, հովիտներու ընդերքին մէջ պահուած թանկագին մետաղներու հանքերը, թաքուն գանձերը ձեզի ցուցընել ուզած ատենս՝ «այդ վայրերը լեղապականներու եւ դարանակալ աւազակներու որջ են» ըսելով, մերժեցիք։

«Օ՛ն, երթանք ծովափնեայ գօտիները, ըմբռչխենենք անոնց բարիքները ըստած ատենս՝ «զարհուրելի է ծովուն ալեկոծութիւնը, կը սարսռան մեր հոգիները անոր կոհակներուն գոռումէն», ըսիք։

Ճըպրան՝ քաղաքական, ընկերահասարակական, անուանական, կրօնա-քարոյական, աւանդապաշտական, անհատական ու հաւաքական քոլոր քիթս-քիւնները մատնանշելէ յետոյ, ոգեւոյն մեղկութիւնն ու անկութիւնը այդ մարզերուն վրայ։

«Եղեայրական սիրոյ մը յորդ ալիքներով սիրեցի ձեզ· սակայն կը ցաւիմ՝ որ այդ սէրը չկրցաք օգտագործել ի նպաստ ձեր չահերուն, ուրեմն այժմ կ'ա-

digitised by A.R.A.R.@

ոեմ ձեզ քշնամիի մը մարմաջով և կ'արդահաւիմ ձեր անտարբեր անզգամութեան վրայ. գիտցէք՝ որ ատելութիւնը թումբերը քանդող, ամէն բան աւլող տաղող հեղեղ մըն է՝ որ անխնայ կը տանի ղէպի ոչնչութիւն, ամէն տեսակի խարխուլ ու անհիմն, չոր ու գօսացած ասարկանները»։

«Ի խորոց սրտի ողբացի ձեր տկարութիւններուն վրայ, սակայն գութի ու արդահատանքի ցոյրովը օծուած այդ ողբը տառապեցուց տկարներու չարքերը. կեանքը տկարներու համար չէ. մարմնի քաջութիւն քամահրանքի վերածուելով անպուսակ արհամարհանքով կ'ատեմ ձեզ»։

«Իւրեզեայ պայծառութեամբ հոսող գիծ արտասուքով լացի ձեր մոլորութիւններուն ու անհաշտութիւններուն վրայ, սակայն մաքրագործող այդ անարատ կաթիլները չկրցան լուալ ձեր վրայ խորացած աղտեղութիւններու քանձր խաւը. արտասուէն մթագնեցան աչքերուն պատուհանները և տակաւին երբեք չտամկացան ձեր քարացած սրտերը. իմ սիրտս է՝ որ հիւծելով տապռնցաւ։ Սրդ ծաղրանքով կը խնդամ ձեր անդրմանելի յաւերժն վրայ. խոկ լաւ գիտցէք՝ որ ծաղրալիր ծիծաղները հեղեղները կանխող որոտումներ են»։

«Կ'ուզէ՞ք որ ձեր դէմքերուն խակտան առուերազծերը ցոյց տամ հայելիացած խաղալ աւազաններու մէջ. արդ եկէք ու տեսէք որքա՜ն կոշտացած ու աչլանդակուած են համակրութիւն ու քովչութիւն սփռող այդ դծերը. ուշի ուշով դիտեցէք ինչպէ՜ս երկիւղն ու ատրատիը մոխիրի վերածած են ձեր մազերը. տըքնութեան ապառող դիշերները խաւարտած փոսերու վերածած են ձեր ակնապիճները, իսկ երկչոտութեան տագնապները ճմռթկուած լարերու վերածած են ձեր աչտերը, մահուան ատրուէր ձեր տուներու սեմերուն չմօտեցած՝ չրթունքնիզ աչնան չորցած տերեւներու նման դեղնած ու դունատ են»։

«Ձեր այս կացութիւնով ի՞նչ կ'ակընկալէք կեանքէն. ան խորչելով կը խուսափի ձեզմէ, որովհետեւ ձեր հոգիները բազէին առջեւ կեցող սարսափահար ճնճղուկներու պարերուն նման կը փոթորկեն, կ'ալեկոծեն, քուրմերու եւ աճապարարներու ճանկերուն մէջ. մարմինդ լարդ ու փչուր կ'ըլլայ աւազակ-մարդասպաններու ժանիքներուն արանքներուն մէջ. երկիրնիզ յափշտակիչներու, հարստահարիչներու կրունկներուն տակ պղծուած, ահ ու սարսափով լի է, նման պայմաններու մէջ ի՞նչ կը յուսաք կեներ սաքաչխ արեգական կազդուրիչ ճառագայթներէն»։

«Սուրբերնիդ՝ դասապարտիլ անփութութեան մը հետեւանքով իրենց պատեհաններուն մէջ բթացած ու ժանգոտած են. նիզակներուդ գիչատող ասոր ծայրը հողերու տակ ճաթռտած է. վահանիդ նկուղներու մէջ ժանգոտած կը մնան. ուրեմն ո՞ր կէնքով ոազմաճակատ պիտի երթաք ի պահանջել հարկին»։

«Կրօնքնիդ կեղծաւորութիւն ու փարիսեցութիւն է, իսկ ներկայ կեանքերնիդ դատարկութիւն ու քամբասանք. ապազանիդ յուսահատական ոչնչութիւն է. դուք արժանի չէք ապրելու. ձեզի համար յարմարագոյնը մահուան գրկին մէջ ընկողմանիլն էր»։

«Կեանքը կամք ու կորով է, երիտասարդներու ուղեկիցը. ճիգն ու ջանքը չափահասին յատկութիւնն են, իսկ իմաստութիւնը ծերունիներու զարդն է. դուք ծնունդով կարկամած ծերուններ ըլլալով, ուղեղնիզ կծկուած, մարմիններնիզ կնճռոտած, ոիկամիրու ճահիճներու մէջ դալարուող պիղծ լամեր դարձած էք»։

«Մարդկութիւնը լեռնաշղթաներու խորհուրդները ովկիանոսի խորերը փոխադրող փրփրագին կակաչներով ուրբացող բիւրեղեայ գետի մը կը նմանի. սակայն դուք նեխած ճահիճներու մէջ գալարուող գարշահոտ որդեր, թումնաւոր օձեր էք»։

«Հոգին կապտաբակ թոցերով, այրող խանձող նուիրական հուր մըն է՝ որ մըրրկաչունչ քամիներու ազդեցութեան տակ բռնկելով կը լափլիզէ ապիկարները, լուսաւորելու համար ասոնց դէմքը.

digitised by A.R.A.R.@

խոկ գաւաք քամիներու առյլով ձիւնակոյտ առնու. վերայ տարաղնուելիք անկենդան ամբիւններ էք։ Կ'ասեմ ձեզ որովհետեւ կ'ատէք փառքն ու մեծութիւնը պաշտե-լու համար ատրկութիւնը· կ'արհամարհեմ ձեզ, որովհետեւ չէք պատասխ ձեր անձերը· ձեր քշնամին եմ՝ որովհետեւ կ'անգիտանաք արտաքին քշնամին ըլլալ-նիդ։

Ձըպրանի կեանքն ու գործը յատկա-պէս ուսումնասիրելէ յետոյ, կրնանք յանգիլ հետեւեալ եզրակացութեան, ա-ռանց սխալած ըլլալու։

Կարգ մը սխալ գրագէտներու տր-ձակած վճիռին համաձայն, մանաւանդ ծանօթ գրագէտ Մարուն Ապպուտի հա-մազումով՝ ձըպրան, խօլօրէն ցանկասէր ըլլալով, անյագ սիրած է գրպարտանք-ներու միջոցաւ չջափելի մխան ու ատե-բը· ցանկայարթոյց ձեւերն ու կաղապար-ները եղած են նիւթը իր տազերուն։

Իսկապէս գերին ըլլալով այդ ան-կումնութիւններուն, ընդհարումներու, իշխա-նութիւններուն ու հանրային բարոյական օրէնքներուն կռանիքնոյ քոմպերներուն հետ, որոնց դէմ գայրագին ընդվզ-ղումով մը պայքարեցաւ ազատութե-լու համար տեղի ունեցող ընդհար-ման առթած չշմեցուցիչ ցնցումնե-րու, աղէտներուն։ այսուհանդերձ հնչասպիրութիւնը չուշացաւ միամտու-ներու հայրենասիրութեան վառ ըղ-գացումներու բոցերով, որուն ի նպաստ նուիրուածութեամբ իր անձին բոլոր կա-փոզութիւնները սպառ գրաւ։

Բացարձակօրէն ուրացաւ հինաւուրց քառասուն բոլոր կրօնքները, քիչ անգամ աքանչելի էջեր գրած է Յիսուսի մասին, սակայն Ձըպրանի Յիսուսը հիմնօրէն կը տարբերի Աւետարանի Յիսուսէն։ Ձըպ-րանի Յիսուսը մարդ մըն է բոլոր մար-դոց նման· իրեն նման ան ալ քաղաքա-ւնդ մըն է· կիրքերու եւ իղձերու, ե-քաղաքներու եւ հրեւակայութիւններու մարդ է· բարին ու չարը միեւնոյնն են անոր համար։ Ձըպրան մէկէ աւելի, քաղմաթիւ աստուածներ ունէր, սակայն երբեք Աստ-ուածը խորշ մը չունեցաւ իր սրտին մէջ, որովհետեւ չուտ իր խոստովանութեան հինքն իր աստուածն էր· պաշտեց իր անձը եւ պաշտեց իղձերը եւ եզաւ կիրջ ակ-քոյն ատրուկըշ։

Կեանքի գանազան հրեւոյթներու մա-սին յաճախ ուսիղծուածային դրութեան մը մէջ յայտնուած է· երբեմն ալ պատ-ահած է՝ որ Սօֆիստական կեղծւով հաւատացեալի աքեմ հազուած երեւոյ։ Նորէն Մարուն Ապպուտի քացատրութեամբ՝ «այդ երեւոյին ալ նիւթի էոա-քեան մէջէն յաւերժականութեան յոյս մը սրտնելն էր, հոգեփոխութեամբ վի-ճակէ մը ուրիշ վիճակ անցնելով, կեանքի հաճոյքներէն ու զուարճութիւններէն տա-ւականապէս օգտուելու համար»։

Ընկերա-քաղաքական, կրօնա-քարոյ-ական սիրող բոլոր օրէնքները ժխտող քացասական քիւի մըն է Ձըպրան, ուզեց ազատագրուիլ բոլորէն կապանքներէն ստատուածային յատկնութիւնով։ Հայ-րենիքին հանդէպ անուցած ներմ սիրոյն հակառակ՝ ատեց հայրենիքի պաշտպա-րը եւ մերժեց անհատին անոր բարիքնե-րէն նպաստաւորուելու իրաւունքը, յա-տագովելով քնկերվարութիւնը։ Անոգաց՝ պատկներուն վրայ ունեցած քնական իշ-խանութեան իրաւանքները ուրանալով, ամուսնութեան աւանդական ծանր չղթա-ներուն փշրուիլը պահանջեց, սէրը միակ ու բացարձակ ազատութիւն նկատելով։

Կասկած չվերցնող ճշմարտութիւն մըն է Ձըպրանին բազմաթիւ գրագէտ մը եւ մտաւորականներու փաղանգին մէջ բարձրացոյն դիրքը գրաւող վաւե-րական մտաւորական մը ըլլալը։ Ինն-սիլի (Վոլտեռեան) էլերուն մէջ արձա-նագրած վաեմ պայպարներն ու մարդ-կային բարեկեցութեան համար արձա-կած հրահանգները պերճախօս փաստեր են անոր հանճարին իմաստասիրական արդասաւորութեան· սակայն ցաւալին այն է՝ որ նման տաղանդ մը ունեցող այդ գրագէտը զգայականներուն ստրու-կը դարձած էր։

1883 Յունուարին, Լիբանանի մայ-րինեբաւ չուքին տակ, Գէրբրքի մէջ աչ-քը աչխարհ լոյսին բացող Սօֆիքի փե-

digitised by A.R.A.R.@

լիսոփայ Ճըլպըան Խալիլ Ճըլպըան քառասունուն տարի տեւող կարճ կեանքի ընթացքին, անընդհատ թափառեցաւ արեւմտեան քաղաքակիրթ եւ յառաջադէմ կոչուած ոսոյաններուն մէջ, նախ Գոսթըն, անկէ Փարիզ եւ, փորձին Լիբանան վերադառնալով մինչեւ քանքհինգ տարեկանին Տաք իւղ Հիքմէի ձեմարանը աւարտելէ յետոյ՝ Հռոմ Գրիւքսէլ եւ Լոնտոն այցելելով նկարչական արուեստին մէջ թովոքականէն աւելի փայլուն ձիրք մը ցոյց տուաւ, Փարիզ Օկիւպ Թօռէնի աշակերտեցաւ. Անգլիացի արուեստի վարպետ եւ քանաստեղծ Ուիլլըմ Պլէյքի հոգինակութիւնները կարդալով, անոր գաղափարներուն ազդեցութեան տակ թրծուեցաւ։ Կրկին Միացեալ Նահանգներ երթալով, Նիւ Եորք բնակած ատեն, գիրման փիլիսոփայ Նիցչէի փիլիսոփայական տեսութիւնները հետաքրքրութեամբ ուսումնասիրեց եւ մնաց ազդուած անոր ուժեղ վարդապետութեան շրջանակներուն մէջ։

Կթողնէ ոճ պատանութիւններու դէմ ըմբոստ ոգի մը կրող եւ կեանքի վայելքները ըմբռնելով տեղեկացող մարդոց իրարմէ տարբեր երկու անհատականութիւններու, Նկարագրի մթնոլորտին մէջ տեւապէս տատանուցող եւ գալու մարդոց բարեկամը, հզօր նաեւ Քշնամին ներկ մարդոց։ «Ջախջախուած թեւեր», «Ժպիտը եւ արտասուքը» ու «Ընդվզող հոգիները» երկու տարբեր նկարագիրներ պատկերացնող պերճախօս վիպակներ են։

Ճըլպրանի գրական առեղծագործութիւններուն թիւը չափ բարձր է. գրած է թէ՛ արաբերէն եւ թէ անգլերէն լեզուներով. Աքաթներուն Թոզած է «Ժպիտ եւ արտասուք», «Ջախջախուած թեւեր», «Մարգագետիններու հարսերը» եւ «Փոթորիկը», իսկ անգլերէն գրուածքներն են «Մարգարէն», «Մենթը», «Ուազ ու կարագ», «Անցեալը» եւ «Քիսոս որդի մարդոյ»։ «Մարգարէն» անգլախօս բոլոր գրասէրներու կողմէ ջերմօրէն ընդունուած գործ մըն է։

Լիբանանի Քիւ մէկ փիլիսոփան, արեւելեան Սոփոս ոգիով գինցուած, վատ կիրքերու բռնումը չկացած, հետաքրքիր երանգներու պատառով մը գրուկան ապարդիւ իլաւ։ Գրուքիւնները դըրպտի մը գրիչէն. ելած. առեղծագործութիւններ ըլլալէ աւելի, նկարիչի մը վրձինէն ելած զարմանահրաշ պատկերներ են։ Ճըլպրան նախապէս ընդունուած գործածական նախադասութիւններով իր գրուքիւնները զարդարող գրագէտը չէ եղած, այլ եղած է առաջնորդ զօրութիւնովը ստեղծագործող եւ իր անձը մարմնաւորող պատկերներու գրագէտը։ գործածած բառերն ու նախադասութիւնները հոլովոյն խորերէն բխող մարգարտանման բիւրեղներ են։ Ներշնչուած ընդհանուր առմամբ խաւարէն, արշալոյսէն ու լոյսէն։ Արաբական հին եւ նոր գրականութեան ուսուցիչ Հաննա Քհաթ խուրիին վկայութեամբ՝ «Ճըլպրանի գրքոյքիւնները քաղցրահնչիւն կարկաչով հեզասահ վճիտ աղբիւրի մը նման են, կը դիւթեն իրենց ներաշխատանութիւնով, աչքերը կը հիացնեն իրենց ծիածանի երանգներով եւ իրենց նշանակութեան ոգիմասին բիւրեղականութիւնովը եւ այն յատկութիւններով հանդիսացող գաղթական արաբ գրականութեան առաջնորդը»։

Ճըլպրան, անցուցած կեանքին տասնամեայ հալովոյթին մէջ, օր ըստ օրէ հիւծելով, օր մըն ալ քոգեխառն վարակուած 1931 թուականին մահկանացուն կնքեց Գոսթընի մէջ. Նոյն թուականին Լիբանանին դացած յատուկ պատուիրակութեան մը մէկոցաւ հայբենիք բերուելով մեծ հանդիսութիւններով ու յարգանքի արտայայտութիւններով, փառք ու փառաբանանքի չուայլ գեղեմներով իր ծննդավայրը Պշէրրիի հողին մէջ ամփոփուեցաւ մայրամ, պարտասած մարմինը։

ՏՕՔԹ. Գ. ԱՍԹԱՐՃԵԱՆ

(Շար. 2 եւ վերջ)

digitised by A.R.A.R.@

ՋՕՐԻԿ ՄԻՐԶԱՅԵԱՆ

Գրաշարը քովի ուսումնասիրութիւնը կը լրբէր, երբ խոր կսկիծով իմացանք անոր հեղինակին՝ Ջ. Միրզայեանի գառնազէտ մահը։

Ջ. Միրզայեան, որպէս Օմար Խայեամի քառատողերը թարգմանած Ե. Միրզայեանի, ամենառեղուն գրիչներէն մէկն էր իրանահայ մեր գաղութին։ Շատ մօտէն ծանօթ էր մինչազգային գաղական գրականութեան եւ յատկապէս Աբուլէլէի գրական առեղծագործութիւններուն։

Իր ուսումնասիրական հմտալից աշխատութիւններէն զատ, ունի ինքնագիր արձակ եւ չափածոյ գործերու վաւեալ մը։

«Լիլիք» օրաթերթին մէջ տպուած Աբա Ծովհաննիսեանի Միրզայեանին նուիրուած գրութենէն, ի՛արտագրենք կենսագրական ծանօթութիւնները մեր ազգասէր աշխատակիցի մասին։

Ջօրիկ Միրզայեան ծնած է 1916 թուին, Թեհրանում։ Նախնական կրթութիւնը ստացել է Թեհրանի Հայոց ազգային դպրոցում, ապա աւարտել է Ամերիկեան Գոլէջը։ Աշխատակցել է Թեհրանում լոյս տեսած բոլոր գրական-գեղարուեստական պարբերականներին։ Վերջերս աշխատակցում էր «Ալիճգ» ամսագրին, Պէյրութի «ՍՓԻՒՌՔ» «ՇԻՐԱԿ» եւ «ԲԱԳԻՆ» պարբերականներին եւ Պոսթոնի «ՊԱՅՐԱՐ» եռամսեային։

1938 թուից անդամ է «Նոր Էջ» գրական խմբակցութեան, աշխատակցել է նրա բոլոր հրատարակութիւններին, շատ յաճախ «Նոր Էջ»ը հրատարակուել է իր խմբագրութեամբ։

Հայերէնի է թարգմանել բազմաթիւ պարսիկ գրասկան եւ արդիական հերոսների բանաստեղծութիւնները։ Առանձին գրքոյկով հրատարակել է «Թաց Մայթ» ինքնուրոյն բանաստեղծութիւնների առաջին ժողովածուն, թարգմանել է «Բաբա Թահեր»ի հառաչանքը, «Աբու Ալի Սինայ»ի կեանքը եւ Պաստառուրսկու «Հեզիկը»։ Վերջերս թարգմանել եւ հրատարակել է ամերիկացի գրող Մարք Թուէյնի «Պատմուածքների ժողովածուն»։

Ունի հայերէն լեզուով գրքառած բազմաթիւ կարճ պատմուածքներ, որոնք մեծ մասամբ լոյս են տեսել «Նոր Էջ» գրական խմբակցութեան հրատարակած գրքերում։

digitised by A.R.A.R.@

«ՏՐԻՍՏԱՆ ԵՒ ԻԶՈԼԴ»-Ի ՊԱՀԼԱՎԻ ՄԻ ՓՈՓՈԽԱԿԸ ԻՐԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

«ՎԻՍ ԵՒ ՌԱՄԻՆ» ՊՈԷՄԱՆ

ՖԱԽՐ ԷԴ-ԴԻՆ ԳՈՐԳԱՆԻ-Ի

Ֆախր էդ-Դին Գորգանին իրենից ծողել է միայն մի հատիկ պոէմա, որով եւ անմահացրել է իր անունը պարսկական դրականութեան մէջ։ Այս պոէման, նախնական կարճառու յաղորդութիւնից յետոյ, դիտմամբ անուշադրութեան մատնուեց պարսիկ մտաւորականութեան կողմից։ Դա մի քանի պատճառներ ունէր, որոնցից գլխաւորներն էին Գորգանու ազատամիտ, իսլամական դոգմաներըը արհամարհող, ժամանակի բարոյական անկումը ցուցադրող բնոյթը եւ այն իրաւացի ոգին, որ նա մացրել էր իր ուխպարների նեբկայացման, նրանց պատկառութիւնների ցուցադրութեան եւ սրբային միջադէպերի նկարագրութեան մէջ։ Այդ բոլոր երեւոյթները հակառակ էին ժամանակի կրօնական ուսուցման եւ ազնուականութեան շահերին։

Առաջին անգամ Դր. Հ. Խիչն էր, որ 1872 թուին թարգմանեց եւ ուսումնասիրեց այդ պոէման, իսմբէնեան ազնաւ մի օրինակի վրայով։ Նա «Վիս եւ Ռամինն»-ի բովանդակութիւնը համեմատութեան դրեց եւրոպական դիցաբնդութիւն «Տրիստան եւ Իզոլդ»-ի հետ եւ բաժանելու զուգահեռներ դտաւ այդ երկու սիրավէպերի միջեւ։ Ճշմարիտը յատուկ մի ուսումնասիրութիւն նուիրեց այդ նիւթին։ «Տրիստանի առասպելը եւ պարսկական Վիս եւ Ռամինի դիցազավէպը» խորագրով եւ կարծիք յայտնեց, որ այդ երկու սիրավէպերը բխում են միեւնոյն ակունքից, որ նա անուանեց «նախա-Տրիստանեան» ազբիւր։ Դանիացի հռչակաւոր իրանագէտ Վ. Քրիստենսենը, իր «Վաղուց թագաւորաց՝ իրանի Հնագոյն Աւանդութիւնների մէջ» դրքում, անդրադառնալով այս պոէմային, ժխտում է այն մեծ կարեւորութիւնը, որ տրւում էր պոէմայի կենցաղային հանգամանքին, ասելով. «Այս տեսիդնագործութիւնը ունի իր ուրոյն բնոյթը։ Դա չի ցուցադրում իրական պատմութիւն, կամ այն՝ ինչ մենք պատմութիւն ենք համարում։ Դա կաւաքելապէս մտացածին մի դիւցազներգութիւն է»։ Այդ կարծիքին հիմնօրէն դէմ է նոյնքան յայտնի իրանագէտ Վ. Ֆ. Մինորսկին, որ մանրամասն մի ուսումնասիրութիւն է նուիրել «Վիս եւ Ռամինին» – «Վիս եւ Ռամին Գարբեւական մի վիպագրութիւն» խորագրով։ Վլադիմիր Մինորսկին կարողանում է ապացուցել, որ «Վիս եւ Ռամինը» հին պարթեւական ասանդութիւն է, որ հընդօրէն արտացոլում է պարթեւական հընջնանի արքունական բարքերը։ Այդ կարծիքը այժմ հիմնաւորուած եւ ապացուցուած է պարսիկ բանասէրների հետաքրքրական աշխատանքների շնորհիւ, որոնք հիմնուած են հեղինակի յիշատակութիւնների, լեզուական յատկութիւնների եւ կրօնական բնութագծերի վրայ։ Այդ պարսիկ բանասէրներից յատկապէս պիտի յիշել Բաբէ' ոզ-Ջամանի Խորուսանփարին, եւ Մոջթաբա Մինովիին. վերջինս 1935 թուին, թեհրանում հրատարակեց «Վիս եւ Ռամինի» առաջաբանուած բնագիրը։

Գորգանիի կեանքը.— Այս հետաքրքրական հեղինակի կեանքից շատ քիչ բան գիտենք։ Վերակազմելու համար

digitised by A.R.A.R.@

նրա կեանքի մի քանի չրջաններըը, պիտի դիմենք պոէմասյան կանոդող յիշատակութիւններին: Ըստ դրանց, Գորգանին ապրել, դրել եւ մեռել է Սելջուկ Սուլթան Տուղրիլ բէկի օրօք: Ինչպէս ցոյց է տալիս նրա ՎԵՊՄԱՅ-ն, նա ծնուել է Գորգան նահանգում եւ կարճ ժամանակ ծառայել է մի ինչ որ ռեզական իշխանի արքունիքում, ուր յաջողութիւն չի գտել եւ հեռացել է իր ծննդավայրից, գնացել Թամիա իշխանին նուիրուելով կծու մի երգիծանքի, որի մէջ առատօրէն չոռոշել է անուսպզրելի ածականներ:

Դրանից յետոյ կարդում ենք, որ նա Սելջուկ Սուլթան Տուղրիլ բէկի չորրորդ հետ, մեկնել է Սֆահան եւ երբ Սուլթանը չաբունակել է իր ուշադրութիւնը դէպի հիւսիս, բանաստեղծը պերատրասել է մնալ Սֆահանում եւ ծառայել այդ քաղաքի քաղաքակիրթ նահանգապետին, Ապուլֆաթհ Մոհամմադ Նէչտարուռնի: Այստեղ է, որ նա ծանօթանում է ավիս եւ Ռամինի պատմութեան հետ եւ նահանգապետի յորդորանքով, չափածոյի է վերածում հռչակաւոր պոէման, որ իր համրոյթեան մէջ պարունակում է 8904 տուն ոտանաւոր: Քանի որ ժամանակակից կարեւոր դէպքերից ավիս եւ Ռամինում յիշատակուած է Սֆահանի առումը (հէջրի 434 ժ. թ. 1042 թուին) կարելի է յիշատել հարցազրի անկումը, որ տեղի է ունեցել հէջրի 447 (ժ. թ. 1055) թուին, պիտի եզրակացնել, որ պոէման գրուած է այդ երկու թուականների միջեւ: Նման տուեալների հիման վրայ, Գորգանին պիտի մեռած լինի շուրջ հէջրի 455 (ժ. թ. 1063) թուին, որ եւ Տուղրիլ բէկի մահուան թուականն է: Նկատի առնելով, որ պոէմայի վերջում Գորգանին խօսում է վերջ երթուսորդ հասակին մասին, պիտի հետեւցնել, որ նա ծնած պիտի լինի 11-րդ գարուս ակզրնական չորեանում:

«ՎԵՊ ԵՒ ՌԱՄԻՆ» ՊՈԷՄԱՆ: Այս վիպագրութեան ակզրնադիրը քառ. Մինոբսկու եւ պարսիկ բանաստեղծների, պիտի գրուած լինի Արշակունեաց չրջանում: Գէպքերը տեղի են ունենում մի մեծ կայսրութեան սահմաններում, որի կեդրոնն էր Մարվ քաղաքը, մինչեւ Սաքաստան (ուր եւ գտնուում էր Արշակունեաց նախնական մայրաքաղաքը՝ Նիսան): Պատմութեան ընթացքից երեւում է, որ այդ կայսրութեան գօրութիւնը դեռ կեդրոնացած չէր մի կէտում եւ գանազան հեռակայ նահանգներ դեռ վայելում էին լայն ինքնիչխանութիւն: Գոէմայի գլխաւոր հերոսները ապրում են Մարվում եւ Մազում (Մազանդարան, Համազան): գէպքերի մեծ մասը տեղի է ունենում հեւսկայի Իրանում: Գոէմայի ընթերցման ժամը՝ հանդիպում ենք քաղաքական հրեւոյթների, որոնք ընդգծում են նախնական իրանի ժողովրդական քարքերը, սովորութիւնները եւ ատանդրութիւնները: Զրադաշտականութեան մասին յիշատակութիւններ շատ կան, մինչդեռ մահմեդականութեան մասին շատ քիչ է խօսւում: Հերոսների մեծ մասնութիւնը պատկանում է ազնուական դասակարգին եւ այստեղ է, որ Գորգանին, ի գործուելով այն հանգամանքից, որ իր հերոսները Արշակունիներ են եւ պատկանում են իրանի նախիսլամական չրջանին ու կատարեալ ազատութիւն է տալիս իր գրչին, նկարագրելու համար այդ վերնախաւի ծաղրական անբարոյականութիւնը, կեղծիքը, խնդակութիւնը, հեշտասիրութիւնը եւ գեղեցարատութիւնը: Դա իրականում պիտի համաքել Սելջուկեան չրջանի արքունական բարքերի ակիմակազիծումը: Գորգանին իր վիպագրութեան մէջ դուրս է բերել իշխող դասակարգին իր բարքերի կոտորածով անկման մէջ: Գարգ երեւում է, որ Գորգանին ձեռագիրդ երդիչ է եղել, որ չէր համակրում ազնուազարմ իշխաններին, քայց չէր համարձակւում ուղղակիօրէն նրանց դիմակազերծել, այլ այդ արել է «Եհեմանաս» Արշակունիների անունով: Ինչպէս այդ նկատում է Հ. Ա. Օրբելին, ավիս եւ Ռամինի մէջ մենք հանդիպում ենք այն արձէքասորդանը, որ ընդհանրապէս ատելի էին ձեռ-

digitised by A.R.A.R.@

կայի մարդիկ» (քաղաքի բնակիչները, աշխատասէրները եւ նորահարուստ առեւտրականները) աւատատիրական ամբոցների աղնուազարմ տէրերին։ Այստեղ տեղատեսում է նոյն ոգին, ինչ Վարդան Այգեհեցու առակների մէջ։

Բարքերի այս հարազատ պատկերացմանը օգնում են երկու ազգակներ. նախ՝ Գորգանոց ազգ, որ չնայած մասքաւր, ահռելն եւ զեղեցիկ պարսկերէնին է, բայց լեցուն է թամկաբանութիւններով, «կոպիտ» բառերով, որոնց գործածութիւնը նրա շրջանում անթոյլատրելի էր պետրուհասական գրականութեան մէջ։ Խերտեվը այս պոէմային երգիծանքը եւ ցինիկ ծոնը իրաւամբ համեմատում է Բոկաչչիոյի «Դեկամիրոնին» հետ։ Երկրորդ պարագան՝ նրա առեղծած տեղարներն են, նրա «հերոսները»՝ որոնց մէջ բացակայում է հերոսական կամ ասպետական ո՛րեւէ դիմագիծ։

Վիպերգութեան գլխաւոր հերոսը, Իչխան Թամին է, գեղադէմ, վայելչակազմ, ժրջոյութիւններ եւ խաղերի» մէջ առանձնացող եւ՝ ա կնաժոյռ։ Առաքինութիւնները կազմում են միայն նրա ոսկեզօծուած վերնամասիկը։ Իրականում՝ բանաստեղծը ցոյց չի տալիս Թամինի որեւէ տեսակ ներքին յատկութիւններ։ Ընդհակառակն, Թամինը ամէն կերպ խուսափում է ռազմադաշտից, նեղն ընկած՝ հնազանդում է, ընկրկում է վտանգներից, ճաքպիկ է միայն պատեր մագլցելու եւ աչառաքակներ թարձրանալու մէջ, փոխուսի մէջ ճապուկ է եւ դաւաճանութեան մէջ՝ ո՛ հաստատակամ։ Նա մարմնացումն է անհաւատարմութեան, հակապատկերը ասպետական սիրահարի, քշնամին ազատասիրական սիրոյ եւ «կենսանու նուիրման»։

Առաքինութիւնների պակասի մէջ Թամինին չի զիջում Վիսը, պոէմայի հերոսուհին։ Դաւաճանելով իր ամուսնուն, նա դիմում է ամէն խաբէութեան գոհացնելու համար իր մեղաւոր կիրքը։ Լիովին օգտւում է ամուսնու թոյլ բնաւորութիւնից եւ միամտութիւնից եւ երբեմն խզճալուն ասպիճան յիմարացնում է նրան։ Նա երբեւիցէ չի զղջում իր գաւաճանութիւնների համար, միայն երբեմն վախենում է իրեն սպասնացող «աշխարհից» եւ «երկնայինից» պատիժներից։

Ազնահարութեան առաքնական սկզբի սիպար է դաւաճանուած ամուսինը, Մոբադ Թապատրը, Թամինի եղբայրը։ Դա նախատիպն է բոլոր «յաւերժական» ամուսինների։ Այդ ծերացած կոտշակիը չի նկատում իր քրի ասէ կատարուղ եւ բոլորի համար բացայայտ դաւաճանութիւնները եւ նկատելու դէպքում էլ՝ չատ լաւ է համոզւում իր անխարականութեան մէջ։ Սկզբից մինչեւ վերջ նա խաղում է թուլամորթ, անվճռակ, տրտմած եւ ծիծաղելի ամուսնու դերը։

Մենք այստեղ մի քանի կարճ նմոյշներ կը տանք այդ պոէմայից, որոնք թեթեւ կարոտանան հեռաւոր մի պատկեր տալ Գորգանու արուեստի վերաբերմամբ։ Գուցէ այս մի քանի հատուածները կարողանան ներկայացնել Գորգանու դրելակերպի իրապաշտութիւնը, մարդկային խառնուածքի ճշդրիտ պատկերացումը, նրա համակրանքը դէպի ամէկ արտայայտական ձեւերը։ Բայց մեծամամնակ չկրնայ մոռանալ որ «Վիս եւ Ռամինի»–ի մէջ կան նաեւ չափազանց յուզիչ եւ գեղեցիկ սիրային հատուածներ, կրկնում մենախօսութիւններ, սիրային քնքոյշ նամակներ եւ վերջապէս սիրաբանական դոդորիկ տեսարաններ, որոնք յաճախ նկարագրուած են վրանների եւ իրաւպաշտ մանրամասնութիւններով։ Ցառկապէս Քարմ եւ անկեղծ չրնշուղ են գրուած Վիսի Քուով ատա նամակները, որոնց մէջ Գորգանին նրբօրէն մշակել է 9–րդ եւ 10–րդ դարերում ընկերը առած նամակագրական աւանդոյը։ Այս պոէման մի անկրնդունակ հանդիսացաւ պարսկական չափածոյ վիպերգութեան մէջ, հմայք գնելով սիրային վէպերին եւ այն ոսմանեակ ժանրին, որ կատարելագործեց հանճարեղ Նէզամի Գանձյանին։

Ահա մի քանի օրինակներ։

Իչխան Թամինը, բարեացած մի պատկերն ասում է Վիսին.

digitised by A.R.A.R.@

Կանացիս սէրը աւազակի պռչի պէս է,
Որքան ձգես՝ չի երկարիր մի քզուչափ.
Հազար անգամ չափել եմ ես պռչը այդ իշի
Բայց դեւ-կանայք ինձ գտել են միշտ սիրախաբ:

Իշխան Ռամինը դաւաճանում է Վիսին եւ ամուսնանում է մի ուրիշ գեղեցկուհու հետ: Այդ առիթ նա գրում է Վիսին. «Oh, չգիտես թէ որքան ես երջանիկ եմ կնոջս գրկում»: Վիսը քնակնաքար հիւանդանում է եւ իր մօտ կանչելով դպիր Մուչկինին, հետեւեալն է թելադրում նրան գրել. «Դու գիտես, որ մեր մասին ապագայ սերունդները առասպելներ կը հիւսեն եւ քո անունը կը խայտառակուի նրանց մօտ: Դու երդուել էիր խզել քո յարաբերութիւնները ինձ հետ, գուն ճիշդ է: Բայց չէ՞ որ միաժամանակ դու խոստացել էիր հաւատարիմ մնալ ինձ: Ապա դա ի՞նչ եղաւ»:

Երդում ինձ համար բամի է առիող,
Սէրդդ՝ գետակի ջուրն է տարափոխ,
Գոյնդդ՝ փոփոխուն անդունի ճամճ,
Ոսկի դրամ ես՝ – ձեռիից ձեռ անցնող:

Երբ Իշխան Ռամինը, իր եղբօր, դաւաճանուած քաղաքի վախից ուղում է հեռանալ Մարվից, Վիսը աշխատում է նրան իր մօտ պահել եւ կշտամբում է վախկոտութեան համար: Ռամինը, արդարացնելու համար իր արարքը, հետեւեալ կերպով է նրան բացատրում իր վհենդանի մնալու անհրաժեշտութիւնը.

Վախենում եմ որ ինձ մորթեն
Մութ ու խաւար մի անկիւնում,
Միջ պէտք ունեմ ես իմ հոգուն.
Չէ՞ որ սէրդ է այնտեղ ապրում:

Ամուսնական վիճաբանութիւններից մէկի ժամանակ, Թագաւորը ծաղրում է Վիսի մօրենական տան ստղծուկ կեանքը, եւ սպառնում է նրան ուղարկել այնտեղ: Վիսը, որ մինչ այդ աշխատում էր քաջալերել այն հանելի պահերը, որ նա անց է կացրել իր մօր տանը՝ Ռամինի դրկում, պատրանում է եւ կանացի թեթեւամտութեամբ քիչ է մնում մատնի ինքն իրեն.

Ցուրտ չէ դժոխքը(*), որքան ասում են,
Ո՛չ էլ առատանաւ տգեղ է այնքան.
Ջրնայած գոյը գաղանում է միշտ,
Բայց գրպարտում են նրան շատ անգամ:

Մի ուրիշ անգ Վիսը, չդիմանալով իր զառամած ամուսնու գոռանքներին, արհամարհանքով ասում է նրան.

Ծերութիւնից խելքը ես այծեամի պէս խենթացել,
Երիտասարդ տարիներդ չէացել են ու անցել.
Եթէ գանկումդ լիներ խելք կոչուածից մի պտղունց՝
Պիտի խօսէիրն այս գառամ մոռացայիր շատ վաղուց:

Իւրայատուկ է նաեւ Գորգանու կեանքի վերաբերմամբ ունեցած փիլիսոփայութիւնը, որ գերազանցապէս իրատես է, նիւթապաշտ, եւ կարծես նախատիպը լինի յետոյ եկած բազմաթիւ փիլիսոփայ-բանաստեղծների, յատկապէս Օմար Խայեամի փիլիսոփայութեան: Հեռանալ հաստատածներից առաջինը ակայ յիշեցնում է վիճակից յետոյ ջրհեղեղ յայտնի արտայայտութիւնը.

Ջանի ապրում ենք՝ լաւն է աշխարհը,
Այս կեանքում փնտռիր հաճոյքդդ ներկայ.
Թէ որ ես պիտի մեռնեմ ծարաւից՝ –
Աշխարհում կաթի՛լ անձրեւ չեղայ:

(*) Ըստ Զրադաշտական հասկացողութեան՝ դժոխքը ստացողաւ մի տափարակ է:

digitised by A.R.A.R.@

Միշտ պնդում ենք որ խելօք ենք եւ գիտուն,
Մինչ ապրում ենք կատկածներով անկալից.
Դեռ չգիտենք, ո՞րտեղից էր գալը մեր,
Դեռ չգիտենք թէ ո՞ւր կ'երթանք այստեղից:

Մինչ գնացածներից, այսօր մտահոգ, լուր ենք սպառում,
Որքա՜ն օտարներ դեռ պիտ' սպասեն վաղը մեր լուրին.
Մենք յուշ կը դառնանք, մինչդեռ պատմում ենք յուշը ուրիշի,
Հեքիաթ կը դառնանք, մինչ հեքիաթներ ենք պատմում ուրիշին:

Այս չորս տողն էլ մի հախաբան է, որով սկսում է Վիխ նամակներից մէկը.

Ես օր ու գիշեր պահակ եմ ցամքիդ,
Հարկահաւաք եմ կարծես դժնադէմ,
Մօտովս չի անցնում ոչ մի հարաւան
Որից ես անուշ լուրը չհարցնեմ:

Հետեւեալ քիչ աւելի երկար հատուածը նկարագրութիւնն է Վիխ եւ Թամինի սիրապանական մի տեսարանի: Թամինը դռսում, առնիքի վրայ, ձիւնի եւ անծրեւի առակ նստած, ողբում է իր վիճակը եւ թախանձում է Վիխին թողնել տաքուկ անկողինը եւ գալ ու միանալ իրեն: Վիխը, որ պառկած է թագաւորի կողքին, երկար զմայլրել չի կարողանում իր կրքին, եւ հարցած թագաւորի ձեռքը դնելով իր դոյնակի ժեռքի մէջ, գաղտնօրէն դուրս է գալիս պալատից ու միանում իր սիրեկանին:

Երբ Վիխ լսեց պաղատանքը Թամինի,
Սիրտը եռաց. ինչպէս մի ձիւք մրգենի:
«Ի՞նչ ցաւ կ'ուզես հարցրեց իր ծեր դայեակից
«Որ ես հասնեմ սիրեկանիս օրտակից.
Քուն է արեաւ, բայց թէ յանկարծ արթնանայ՝
Նա կը պատժի երկուսիս էլ անխնայ.
Դու պիտ' պառկես ու ձրան գրկես անպայման՝
Ինչպէս գրկի սիրեկանին՝ սիրեկանի.
Նրան դարձրու մէջքըդ, իսկ դէմքդ՝ պատին.
Չի արթնանայ, նա հարբած է տակուրից»:
Ցնծոյ վերցրից Վիսը յամպարն սեմեակից,
(Դայեակն դարձաւ արեւայական կողակից):
Տանիքի վրայ Վիսն միացաւ Թամինին,
Որ հարբել էր կարծես սիրով մոլեգին:
Ձգեց ուսից վերնոցը իր մարք-էկար,
Սփռեց ձիւնին, ընկաւ վրան շնչասպառ:
Տակը ձգեց ու ազուէտի մի մորթի
Եւ գրկուեցին երկու մարմին անօթի:
Ինչպէս գրկէր լուսընթացը իր լուսնին,
Ինչպէս գրկէր վարդը մի շող լուսածին,
Ինչպէս ձուլուէր յարդին բոցը հրալիզ,

digitised by A.R.A.R.@

Այդպէս գրկեց Վիսն՝ Թամիճին սիրակէզ:
Նրանց դէմքը բուրաստան էր լուսաշող,
Նրանք ծաղիկ՝ շրջապատը ձիւն ու հող:
Գիշերն այնքան քաշեց թաւշէ մի սնգոյր,
Օգը դարձաւ նրանց շնչից մշկաբոյր:
Մէգը քաշուեց, մի աստղ փայլեց երկնքում,
Որը նկել, տեղ էր փնտռում խնջոյքում:
Թամիճ տեսաւ մարգարիտներն այս երկուս,
Երկու գահար, երկու աստղիկ լուսատուս,
Գիշեց երկնից ամպերը գորշ եւ չղի
Ծանրակոտոր կաթիլներով ցնծալուն:
Նրանք՝ նման կաթ ու գինուն խառնուած,
Բեհեզակար երկու դիպակ գետնամած,
Ձերք լինելին երկու օձեր գալարուն,
Իրար փարուած երկու առուակ կարկաչուն:
Օհ, երջանիկ պահ ցնծութեան անմեկնի,
Երբ զուգուում են սիրեկանն ու սիրուհին,
Շուրթը շրթի ու դէմ առ դէմ, մեղապէս՝
Մի մազ անգամ անց չէր կենայ նրանց միջից:
Ու այսպիսով, մինչ այգեբաց վարդաշուրթ՝
Բացավառուեց նրանց ակրը անյագուրդ:

«Վիթ եւ Թամինը» չեմայծ չատ չատ է կորցրել իր յայն ժողովրդականութիւնը Իրանում, բայց նրա ազդեցութիւնը զգալի է Իրանի եւ հարեւան երկրների հետագայ վիպերգակների վրայ: Նրանից յատկապէս ուժեղ է ազդուել Նէզամի Գանջաւին, իր «Խոսրով եւ Շիրին» պոէման գրելիս, ուր ամբողջական հատուածներ են մէջբերուած «Վիթ եւ Թամինից»:

12-րդ դարում այս պոէման ժողովրդականացաւ Վրաստանում եւ Սարդիս Ջմոզվէլին այդ քարտմանեց վրացերէնի: Այս վրացական փոփոխակն է, որ քարտմանեց անգլերէնի Սըր Օլիվըր Վաթդրոփը: Ն. Եաս Մառը այն կարծիքին է, որ Շոտա Ռուստավելին ծանօթ է եղել այս պոէմային եւ ոմանք նոյնիսկ այն տեսակէտն են արտայայտել, որ վրացի դիւցազներգակը իր հռչակաւոր պոէման գրել է յատկապէս արդիւնաւոր համար այս «անբարոյական» սիրավէպի տարածումը վրաց ազնուականութեան մէջ: Հայ մատենագրութեան մէջ մենք չենք հանդիպել որեւէ երկի, որ կրած լինի «Վիթ եւ Թամինի» ազդեցութիւնը եւ հաւանաբար այս պոէման անծանօթ է եղել Հոյերին, կամ աւելի շատ՝ – անյարիր է եղել հայերի բարոյական հասկացողութեան:

Զ. ՄԻՐՋԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Քերականութեան դասագրքերու ան-բաւարար պատրաստութենէն եւ լեզուի ուսուցման անբնական ձեւերէ ելլող նախին դէմ դժգոհութիւնը միայն յատուկ երեւոյթ մը չէ միայն։ Նոյն դժգոհութիւնն ու զանգուած ունին նաեւ մշակոյթի յարթրագոյն ասպիճաններուն տիրող ժողովուրդները։ Լեզուական երեւոյթներու ուսումնասիրութեամբ զբաղող ֆրանսացի յայտնի հեղինակներ դասընթեամբ կ'արտայայտուին՝ դպրոցներէն ներս դործադրուող քերականութեան դասընթացքներուն վերաբերմամբ։ «L'étude des langues, կ'ըսէ Brunot, une des plus anciennes disciplines humaines, qui a fourni à Aristote quelques-uns des principes essentiels de sa philosophie, est aujourd'hui dans nos classes un enseignement de rebut, une école d'ennui, effroi des élèves et des maîtres»:(*)

Ուրեմն քերականութիւնը դարձած է խոտան ու ասէլցուկ ուսում մը, որուն դասաւանդման տակմանուած պահերը մտավախութիւն ու տագնապ միայն կը պատճառեն աշակերտներուն թէ ուսուցչին, թեեւս մանաւանդ ուսուցչին։

Հոս խօսքը չի վերաբերիր, անշուշտ, պատահականօրէն լեզու դասաւանդողներուն, որոնք այս պարագային նկատի առնուելու վարիէն զուրկ են, այլ լեզուի ուսուցումը իրենց մնայուն զբաղում դարձնողներուն։ Ասոնք՝ լեզուի ուսուցիչ-չը գոլով ի իր ամբողջ ուսման քառասուր ժամերէն միայն մէկ չունի հիմնական ըմբռնումներէ զեկող լեզուական դիտելիքներու համապատասխանութեամբ՝ չունենալով թափանցումը համապատասխան երեւոյթներու, ներքին օրէնսական առնչութիւններուն։ Անոր կը պակսի իր դասաւանդութիւնները դեկավարելու կոչուած ուսուցողական աշխատասիրութիւնը, որ պէտք է յատուկ ըլլայ ամէն ուսուցչի՝ իր ճիւղին վերաբերմամբ։ Լեզուի ուսուցիչները, ընդհանրապէս, մտքի հեզգութեամբ մը, անհաղորդ կը մնան իրենց կատարածին մէջ եւ թեան մեղ դիտական նոր յայտնութիւններուն եւ կը խուսափին անմնական խորհրդածութիւններով իրենց աւանդելիք նիւթը խրացնելու հիդէն։ Այս պայմաններով՝ անոնք իրենց նախորդներէն ստանդարտ աստիճան հիսկատար դիտելիքները իրենց կարգին ժառանգեն իրենց աշակերտներուն՝ առանձին ունենալով քերականութեան ասանդասպահ դասագրքերը, որոնց հանդէպ հմկնը ըլլալով նաեւ ֆրանսական ակադեմիայի պատասխանատուները (տե՛ս մասնաւորաբար ձիսան ունին Ա. Մէյյէի նման հանճարեղ հեղինակութիւններ)։

Եւ հարկաւ, ստանդ տագնապային հոդումի եւ խանդի կատարուած դասաւանդութիւն մը հաճոյքով կատարելի գրագրում մը չէ եւ գործանելի պիտի չըլլայ, եթէ դասաւանդ ուսուցիչը ինքն իրմէ անձկութեամբ սպասէ պահմանուած պահի ստանալուն։ Իսկ այս պայմանները կատարուած դասաւանդութեան մը իմացական հետաքրքրութիւն զրգռել հո-

(*) Georges Galichet-ի Essai de Grammaire Psychologique-ի յառաջաբանէն (1950), որմէ մեծ չափով կ'օգտուիմ մեր գրութեան նիւթական ծանօթութիւններուն համար։ Այժմէն քանիմ որ թոյլատրէն կ'օգտագործեմ ասոր գործով արուած հիմնական քննութիւնները ու մեր-ոտք՝ մեր հիւանդական տեսութեան համար։

digitised by A.R.A.R.@

բապոյր մը չունի անշուշտ աշակերտին համար, որուն խելօք տեսակին խիզ ա-լուրային տրամադրութեամբ մը դասը մտիկ ընել պիտի ձեւացնի միայն՝ ա-ռանձ-առանձ յօրանջելով։ Եւ այսպէսով ամլութեան պիտի դատապարտուի այն-քան կարեւոր դասընթացք մը, որ, ա-յսպէս, իր գործնական արդիւնքները տալէ զատ կոչուած պիտի ըլլար նաեւ աշակերտներու իմացական մշակումին ծառայելու՝ հետզհետէ մարզելով անոնց իմաստասիրական մտածողութիւնը։

Ա՛րդ՝ ի՞նչ կ'ըսպասենք լեզուի դա-սընթացէ մը եւ ինչո՞վ են մեզատուր քե-րականութեան դասագրքերը, զոր այն-քան բիրտ բայց քերեւս նայնքան արդար որակումով մը Մէյլէ կը կոչէ «ա-պահելի գրքեր» Livres honteux։ Այս հարցումներուն պատասխանը տալու հա-մար նախ հարկ է ճշդել fիերակաութիւն կոչուած ուսմանս սահմանումը։

Սակայն անոր սահմանումին վրայ համաձայն չեն լեզուաբանները։ Ըստ ո-մանց՝ քերականութիւնը լեզուի նիւթա-կան երեսին քէ իմացական խորքին յա-տուկ բոլոր երեւոյթներուն դիտութիւնն է։ Ուրիշներ կը սահմանափակեն անոր տարողութիւնը ձեւաբանական երեւոյթ-ներու ուսումնասիրութեամբ։ Իսկ չա-տեր անոր նիւթը կը նկատեն ձեւաբա-նութիւնն ու չարահիւսութիւնը յարակից դիտելիքներու ամբողջութեամբ, եւայլն։

Ինչ որ ալ ըլլան սակայն տրուած սահմանումները, լեզուի դիտութեան էա-կան ճիւղը անոր չարահիւսութիւնն է մինչ։ չարահիւսութիւնը՝ լեզուի իմա-յական յօրինուածքին հետ կապուած իր յարակից մասերուն օրհնական միու-թեամբը։ Որովհետեւ՝ եթէ ճիշդ է որ լեզուն մարգոց իմացական հաղորդակ-ցութեան գլխաւոր օրհնանն է, ապա ա-րեմն ուրիշներուն հաղորդելի մեր մտա-ծումներուն լեզուական արտայայտու-թեան օրէնքները եւ այլ օրէնքներու գործունէութիւնն ծառող երեւոյթնե-րուն յարաբերութեանց եղանակները ու-սումնասիրող լեզուաբանական գիտու-թիւնը չարահիւսութիւնն է։ Ուրիշ խօս-քով՝ չարահիւսութիւնը լեզուաբանու-թեան այն գլխաւոր ճիւղն է, որ իրեն ուսումնասիրութեան նիւթ ունի ամբող-ջական խօսքին իմացական կենդանի յա-րինուածքը։ Եւ վերջին հաշուով չարա-հիւսութիւնը պէտք է ըլլայ այն կեդրո-նական հանգոյցը, ուր պէտք է ժամա-դրուած ըլլան լեզուի ուսման բոլոր ճիւղերը՝ գործակցաբար համակարգուած-լով հոգեկան-իմացական այն կենդանի օրկանիզմին մէջ, որ ընկերային առուն մարդուն անփոխարինելի անփականու-թիւնն է՝ դինքը անասունէն զատորոշող։

Սակայն, հակառակ իր այս նախա-պատիւ կարեւորութեան, չարահիւսու-թիւնը երկար ատեն մնաց լեզուի ուսման ամենէն աւելի անտեսուած ու աղքատ բաժինը եւ դեռ այսօր ալ կը մնայ քիչ ուսումնասիրուած բաժինը՝ այլ կար-ուածներու մէջ լեզուաբանութեան կա-տարած այնքան ուշագրաւ նուաճումնե-րուն կողմ։

19-րդ դարը, Եւրոպայի մէջ, լեզուի գիտական մարզերուն վրայ կատարուած դիտական բազմաթիւ ուսումնասիրու-թիւններով ուշագրաւ դարձաւ։ Լեզուի ուսումը հետզհետէ կը վերածուէր բազ-մայօդ գիտութեան մը՝ մասնագիտական ճիւղերու լայն ցանցով մը։ Սրդիւնաւոր հետազօտութիւններու առարկայ դար-ձան լեզուներու պատմութիւնը, բաղդա-տական քերականութիւնը, հնչական օ-րէնքներն ու ձեւաբանական երեւոյթնե-րը։ Մինչեւ անգամ մեծագրական ուսում-նասիրութիւններու նիւթ դարձան լեզուի այս կամ այն տարրը, այս կամ այն քեր-ձիւը։ Կարեւոր աշխատանքներ՝ որոնք լեզուն կը ծանօթացնէին իր այս կամ այն երեսէն, այս կամ այն մասէն՝ ի վերջոյ նպաստելու համար անոր ամբողջական ճանաչումին։ Սակայն այս մասնակի աշ-խատասիրութիւնները, որոնք ընդհան-րապէս կապ ունէին լեզուի արտաքին կազմին, անոր այս կամ այն տարրին ու ձեւին եւ ատոնց կրած նիւթական հոլո-վոյթին հետ, տակաւին չատ հեռու էին լեզուն մեզի ներկայացնելէ իր կենսական ամբողջութեանը՝ իր ինքնութեանը մէջ։

digitised by A.R.A.R.@

Լեզուն իր ներկայացուցած տարրերուն եւ ձեւերուն պատմութիւնը չէ, այլ մըն այլուն օրէնքներու զօրութեամբը յառաջ եկող երեւոյթներու հաստատուն դրութիւն մը, ժամանակի ընթացքին ենթարկած փոփոխութիւնները յատուկ են անոր արտաքին բառական տարրին եւ ո՛չ ներքին խկութեան։ Լեզուն չէ նաեւ իր տարրերուն եւ երեւոյթներուն քուրապանական դրութիւնը, այլ անոնց համակարգ ամբողջութիւնը՝ օրհնական մխութիւնը։ Սրտի, թոքի, լնարդի, առամոքսի, ուղեղային եւ ջղային դրութիւններուն վրայ կատարուած ուսումնասիրութիւններէն հարկաւ կողմնակի ծանօթութիւններ կու տան մարդուն մասին, բայց չեն կրնար բացատրել մարդը, որ հոգեբնախօսական ընդհանուր սխզբի մը գործունէութեամբը դէպ իմացական էակն է։

Արդ՝ լեզուի մասնաւոր կազմուածներուն մէջ ձեռք բերուած արդիւնքներուն քով, անոնց վրայ, կը պակսէր այդ բոլորը պահող էական գործը· գործ մը, որ լեզուական երեւոյթները համակարգէր ընդհանուր տեսութեան մը եւ մեթոտի մը համաձայն՝ իրենց ներքին առընչութիւններով իրարու օղակելով զանոնք։ Քերականագէտները հեռու մնացին այս գիտական բժռնումով մօտենալէ լեզուի երեւոյթներուն։ Անոնք լեզուաբանութեան նուաճումները օգտագործեցին միայն իրենց գրքերու դասաւանդութեան դիտելիքներուն մթերքը ճոխացնելու համար՝ առանց փնտռելու զանոնք մխութեան վերածող ներքին կապը։ Բառերբախտաբար, մեր գարուն սկիզբէն, լեզուաբանները այլեւս իրենց ուշադրութիւնը դարձուցին լեզուին իմացական յօրինուածքին, լեզուին հոգեբանութեան։ Լեզուն բառերու նիւթական տարապով մեր մտածումը արտայայտող հոգեկան օրհնան է։ Գէթ էր, ուրեմն, այդ տարազին տակ երեւան հանել մտածումին արտայայտութեան եղանակները, մեր գաղափարներուն ներքին առնչութիւնները, ընդիչ խօսքով՝ պէտք էր գտնել բառերու կապակցութեան, այսինքն՝ խօսքին, եւ անոր իմացական քովանդակութեան յարաբերութիւնները։ Ահաւասիկ կը նշանակէ արդէն լեզուին չարահիւսական յօրինուածքը ուսումնասիրել։

Լեզուին այս կալուածը եւս օժտուած ուշագրաւ երկասիրութիւններով։ Բայց հեղինակներ գլուխ գացեր նաեւ լեզուի գիտութեան այս գլխաւոր ճիւղով եւ իրենց աշխատութիւններով դարգացուցեր չարահիւսութեան արդի ըմբռնումը։ Ճիշդ է որ մինչ չկրցան խորանալ չարահիւսական երեւոյթներու հոգեբանական բացատրութեան մէջ, եւ ճիշդ է նաեւ որ չկրցան տալ մնայուն մեթոտի մը տակ վերջնականապէս ճշակերպուած չարահիւսական երկ մը (իսկը չարահիւսական ընդհանուր մեթոտի մը ճշտիկրպման մասին է, որ նկատի չունի այս կամ այն լեզուին մասնայատկութիւնները)։ Եւ ասիկա թերեւս անոր համար որ չարահիւսական երեւոյթները ըլլալով հոգեբանական երեւոյթներ՝ յղրծուն նիւթ են ուսումնասիրողին համար եւ դիւրին չէ միշտ վճռական բացատրութիւններու յանգիլ։ Սակայն ո՞րն է ընկերային այն գիտութիւնը որ իր վերջնական ճշտիկրպութիւնը դատ ըլլայ՝ անխոցելի մնալով իր բոլոր կողմերէն· ընկերաբանութի՞ւնը, հոգեբանութի՞ւնը, մանկավարժութի՞ւնը··· կամ նոյն իսկ լեզուի դիտութեան միւս ճիւղերէն որեւէ մէկը։ Ինչ որ ճեռք բերուեցաւ նաեւ լեզուին չարահիւսական կալուածին մէջ, յարդելի վաստակ մըն է, որմէ դժբախտաբար չկրցան օգտուիլ ուսման զանազան աստիճանի քերականութեան գրքերը· բայց այս մասին աւելի անդին։

***

19րդ դարուն Եւրոպայի մէջ լեզուի գանազան կալուածներուն վրայ տարածուող մասնաճիւղային աշխատանքները մեր օրերուն մեր աչքին առջեւ է որ ըստկրան ու ծաւալեցան մեր մէջ։ Այս հաստատումը նկատի չունի Պրոտոհմանը, որ դուրկ է նման մասնագիտական աշխատութիւններ քաշալերող պատմական

digitised by A.R.A.R.@

րէն, եթէ ոչ նաեւ այդ աշխատութիւնները ձեռնհաս մարդէն։ Մեր խօսքը հայրասանի մասին է, ուր քանի մը տասնեակ տարիներէ ի վեր, լեզուի ընդհանուր զիտութեան յատուկ գործերու քով, մասնաւորապէս մեր լեզուին ուսումնասիրութեան վերաբերող երկասիրութիւնները, կարելի է ըսել, դէպքատարութեան մը հասան։ Մէկդի դնելով Հ. Ալճառեանի պատկառելի վաստակը, որ մինակը քանկագին հատորներու բերուք մը կը ձեւացնէ, հայերէնի այս կամ այն մասին, այս կամ այն քերականական տարբերն ու ձեւերն յատուկ մենագրական երկերը տնական գրադարանի մը մթերքը կրնան հայթայթել։ Եւ պէտք է ըսել, թ պատիւ մեր երկրի կառավարութեան, որ այս գործը դլուխ հանելը իր համապատասխան մշակութային հաստատութիւններուն գործնական քաջալերանքով (թէեւ փակագծի մէջ գաղտնի ըսենք, այս անգամ ո՛չ ի պատիւ երկրի ղեկավարութեան, որ նոյն հաստատութիւնները կամովին կամ ակամայ համակերպութեամբ մը անտարբեր մնայինն, երբ մեր լեզուն կը խոչանգուէր իր կիրառութենեն մէջ՝ յաճախ նոյնիսկ զայն ուսումնասիրողներու երկերուն մէջ կամ դասախօսողներու բերնին վրայ)։

Եւ սակայն կրնանք ըսել, մասնակի վերապահութիւններով, որ այս կողմնակի աշխատանքներուն արդիւնքները լեզուի օրկանական միութեան մէջ համադրող ամբողջական չարահիւսութիւն մը, չարահիւսական լիակատար քերականութիւն մը չունեցանք։ Եւ դեռ այսօր, ինչպէս դիտել կու տայ Վարագ Ալուաքելեան իր «Հայերէնի Շարահիւսութիւն» անուն երկին յառաջարանին մէջ, «Շարահիւսութիւնը հայ քերականութեան քիչ ուսումնասիրուած բաժինն է։ Աւելին՝ եթէ ուսումնասիրութեան նիւթ դառնալու տեսանկիւնով չարահիւսութիւնը համեմատենք ձեւաբանութեան, մանաւանդ բառագիտութեան հետ, կը նկատենք որ չարահիւսութիւնը քերականութեան գլխէն անտես արուած բաժինն է»։

1912–ին հրատարակուեցաւ Մ. Աբեղեանի «Աշխարհաբարի Շարահիւսութիւնը» (անշուշտ արեւելահայերէնի մասնայատկութիւններուն պատկանեցաւած), որ արեւելահայերու միջնակարդ վարժարաններուն մէջ դործածուելու ահմանուած դասագիրք մըն էր։ Մեծատուն հեղինակը մեր լեզուի մասին եւ իրեն յատուկ ձեռնհասութեամբ կը մօտենայ չարահիւսական կարդ մը չփոթ ու վիճելի խնդիրներու լուծումին։ Սակայն մեր արդի լեզուին չարահիւսական կազմը քննասիրող այս երկը, որ իր տեսակին մէջ առաջինը եղած ըլլալու պատիւը պիտի վայելէր արդարօրէն, պիտի կրէր նաեւ կարեւոր նիւթի մը մշակման առաջին փորձը եղած ըլլալու թերութիւնները։ Թերեւս նիւթին առաւել ընկալունակին եւ խորացումին սահմանդրած ըլլայ նաեւ գործին գլխոցական առաջադրութիւնը, ինչպէս փափկանկատօրէն դիտել կու տայ Վ. Առաքելեան իր վերոյիշեալ երկի յառաջաբանին մէջ։ Ցամենայն դէպս մենք վարպետին այս երկը մեր լեզուի չարահիւսական յօրինուածքին ամբողջական ուսումնասիրութիւնը չէ։ կարդ մը խնդիրներ աննկատ թողուած են հոն կամ թերի մշակուած, ուրիշ բաժիններ՝ էական դիտելիքէն մեր ուշադրութիւնը հեռացնելու չափ ոչ-էական մանրամասնութիւններով տարողեալ։ Այսուհանդերձ (առ այժմ մէկդի դնելով լիակատար չարահիւսական քերականութեան մը կազմութեան յատուկ մեր տենդակէտը) Մ. Աբեղեանի «Աշխարհաբարի Շարահիւսութիւնը», լեզուական երեւոյթներու աւելի ճիշդ ըմբռնումով եւ որոշ խնդիրներու մասին իր աւելի նոր ու խոր բացատրութիւններով, կոչուած էր, հետագային, իր աշակերտներու նոյն կարգի աշխատանքներուն առաջնորդ հանդիսանալու՝ անոնց փոխանցելով մեր ներկայ քերականական հզրաքանութեան յատուկ նոր անուանումներ։

1945–ին Գուրգէն Սեւակի հեղինակութեամբ հրատարակուած «Հայոց Լեզուի Շարահիւսութիւնը» աւելի համեստ

digitised by A.R.A.R.@

առաջադրութեամբ պատրաստուած գաղափարք մըն է (Մխիթարեան գործոցի Շ–րդ դասարանի համար), որ անշուշտ չէր կրնար լրացում մը բերել իր ուսուցչին աշխատութեան եւ գոյութեան ունեցող ամբողջական պահանջը բաւարարել։(*)

1958–ին հրատարակուած է Վ. Առաքելեանի «Հայերէնի Շարահիւսութիւն» երկին առաջին հատորը։ Ինչպէս յառաջաբանէն եւ գրքին բովանդակութենէն իսկ կը հասկցուի՝ հեղինակը առաջադրած է առ ապառիկ ուսումնական նպատակ մը։ Այս հատորին մասը նուիրուած է պարզ նախադասութեան եւ նրա անդամների ուսումնասիրութեանը։ Իր յառաջաբանին մէջ հեղինակը կը շարունակէ. «Իսկ երկրորդ մասը ընդգրկում է թերի պարզ նախադասութիւնը, բարդ նախադասութիւնը, յօդը, ուղղակի, անուղղակի խօսքը եւ շարահիւսական այլ հարցեր»։ Ի՛նչպէսզի՛ ոչ այս երկրորդ մասը հրատարակութեան չէ յանձնուած գեռ. դէմ մեղի անձամբ կը մղայ մինչեւ այսօր։ Վ. հատորը, որ ինքնին շարահիւսութեան ամէնէն կարեւոր բաժինը կը լրացնէ, շատ աշխատուած գործ մըն է, որ մեր լեզուին երեւոյթներէն բաւական բան կը պարզէ։ Սակայն այս գիրք մը շատ աշխատուած ըլլալն իսկ կը վնասէ անոր գիտական կառուցուածքին։ Հեղինակը չէ պիտցած լեզուական երեւոյթներէն էականը եւ անոր ոչ–էականի մանրամասնութիւնները պատրոյել։ Հիմնական երեւոյթի մը բացատրութեան յաղթդող եւ իրրեւ թէ անոր տարբերատարբեր եղանակաւորումները ներկայացնող տողատակեան ծանօթութիւններէն շատերը առանձին գոյութեան իրաւունք չունին, քանի որ պատրոյ տարբերութիւններով չեն ներկայացած։ Ասկէ ալ յառաջ կու գայ, անշուշտ, կամայականօրէն դիտուած տարբերութիւններու ակնարկող չինծու անուանումներու ամբոխում մը։ Աշտեղի բանգիտութեան մը ստեղծած քերականական գիտելիքներու մանրամասնութիւն մը հիմնականի գաղափարները գունաթափ կ'ընէ այս գրքին մէջ։ Այսուհանդերձ՝ շարահիւսական ասելի մեքոտիկ աշխատութեան մը համար ծանօթութիւններու բաւական առատ պաշար մը կը հայթայթէ Վ. Առաքելեանի «Հայերէնի Շարահիւսութիւնը»։

Փոխ մը անդին՝ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով մենք դարձեալ կ'անդրադառնանք այս գրքերու հիմնական պակասին, երբ քերականութեան դիտական ձեւակերպման մասին մեր տեսակէտը պարզած ըլլալու համար կը խօսինք քերականութեան գրքերու մասին ընդհանրապէս։ Մինչ այդ՝ քանի մը խօսք արեւմտահայ քերականութեան դէրքերու մասին։

Մեր լեզուին երկու հիւղերէն որեւէ մէկուն յատուկ աշխատութիւն մը, իր ընդհանրութեանը մէջ, հարկաւ պիտի պատշաճի նաեւ միւսին։ Սակայն քիչ չեն նաեւ երկուքը իրարմէ զատորոշող ձեւաբանական եւ շարահիւսական մասնայատկութիւնները՝ առանց խօսելու այլ մանրամասնութիւններու մասին։ Այս պարագային անհրաժեշտ կը դառնայ որ իւրաքանչիւրը ունենայ իր քերականութիւնը՝ իրեն յատուկ շարահիւսութեամբ։ Այս երկուութիւնը պիտի մնայ դէմ մինչեւ այն օրը, երբ մեր մայրենի լեզուին այս երկու հիւղերը ձոյլ միութեան մը պիտի վերածուին իրրեւ անխուսափելի արդիւնքը մեր կեանքի նոր պայմաններուն։

Արդ՝ շատ ասելի անտես թողուած է արեւմտահայ քերականութեան շարահիւսական բաժինը։ Ինչպէս ճիշդ կերպով դիտել կու տայ Վ. Առաքելեան՝ «Այս կողմից շատ ասելի անմխիթար է արեւմտահայ գրական լեզուն, որի շարահիւսական գասական կառուցուածքը գոյժժ ուսումնասիրուած չէ եւ սպասում է իր ուսումնասիրողին»։ Ու ասիկա հակառակ անոր որ արեւմտահայ գրական

(*) Հեղինակին «Ժամանակակից Հայոց Լեզուի Դասընթացքը» իր շարահիւսութեան բաժինը դեռ չուսնցած գծագիտացած է։

digitised by A.R.A.R.@

լեզուն, մանաւանդ դիպլոմատական դրականութեան լեզուն, շատ աւելի մըշակուած է եւ իր արտայայտական ձեւերով շատ աւելի հարուստ է՝ քան արեւելահայերէնը։ Արեւմտահայերէնին յատուկ չարահիւսական ծանօթութիւններ կը տրուին, քերականական այլ ծանօթութիւններու կարգին, ընթացիկ դասագրքերու մէջ՝ համաձայնութեան, խընդրոյութեան, չարադասութեան կատարմերու դիտելիքներով, ինչպէս նաեւ ձեւապաշտ լմընտանիներէ մեկնող քերականական վերլուծման ընթացիկ օրինակներով։ Այդ դասագրքերը ընդհանրապէս սահմանուած են նախակրթարաններու մէջ գործածուելու եւ դրեթէ հոն ալ կը սահմանափակուի մեր քերականական ուսման դասընթացքը։ Երկրորդական վարժարաններու մէջ կամ մեկնէն լծուած է քերականական ուսուցը, կամ նախակրթարանական դիտելիքներուն արտացոլումն է։ Այսպէս է, եթէ հաշուի չառնենք այն քանի մը մանակի պատրաստութիւնները, որոնք յատուկ են քերականութեան այս կամ այն բաժնին եւ երկրորդական վարժարաններէն մեկուն կամ մեկին մէջ առաջին մէկ–երկու տարիներուն կ'ուսանողուին ո՛չ իբրեւ ամբողջական դասընթացքի մը օրականան մասերը, այլ իբրեւ համեստ յաւելուած մը նախակրթարանական ուսման։

Այս բոլոր դասագրքերուն ուղղակի կամ անուղղակի աղբիւրը, վերջին հաշուով, Հ. Արսէն Այտընեանի «Քննական Քերականութիւնն է, որուն հայերէնին առաջին համապարփակ եւ խորաթափանց ուսումնասիրութիւնը, որուն տեւապէս պիտի դիմեն մեր լեզուն հետազօտող արեւմտահայ թէ արեւելահայ աշխատասէրները, քանի որուն մանկավարժական ծաւալուն տարողութիւնը դպրոցական առաջադրութիւններէն շատ անդին կ'անցնէր։ Անհրաժեշտ էր, ուրեմն, որպէսզի լեզուին դպրոցական ուսուցման ծառայող դասընթացքներու պատրաստութիւնը։ Այս պահանջը կար տակաւին Ս. Ընդհ. պատերազմին նախորդող տարիներուն, երբ դասուցչան վերջապէս քանի մը հինակներ (Հ. եւ Զ. Աստուր, Ծովհ. Գալանճեան), որոնք օգտուելով մեծ վարպետին երկասիրութենէն՝ կազմեցին իրենց քերականութեան դասագրքերը։ Բոլոր քերականութեան դրքերուն համար մեր ընդհանուր վերապահութիւնները մէկդի դնելով՝ կրնանք ըսել որ այդ դասագրքերը իրենց ժամանակի պահանջին համապատասխանող պատրաստութիւններ էին, մանաւանդ Ծովհ. Գալանճեանի դրքերը, քանի որ հեղինակը ի՛նք եւս մէկն էր մեր լեզուի քանաւէրներէն։

Սակայն մեծանուն լեզուաբան–հայդէտին այլապէս պատկառելի երկը, «Քննական Քերականութիւնը, դեռ չէր կրնար գիտականօրէն ճեւակերպուած քերականութեան մը օրինակը ապ։ Մեր օրերէն դար մը առաջ (1866) Այտընեան չէր կրնար քերականական երեւոյթներուն ժամանակ արդի լեզուաբաններուն համադրական տեսութեամբը մանաւանդ որ իր առաջադրութիւնը չէր ապահովուելիք տուեալ ժամանակին մէջ լեզուի կայուն երեւոյթներուն վրայ ճեւակերպուած (Synchronique) քերականութեան մը պատրաստութեամբ, այլ քննութեան առարկայ ի'րմէր նաեւ այդ երեւոյթներուն պատմական հոլովոյթը։ Մնաց որ լեզուի հիմնական օրէնքներէն մեկնող տեսութեամբ մը համակարգուած քերականութիւն մը դեռ այսօր իսկ պահանջ մը կը մնայ։

Քննական Քերականութեան հրատարակութենէն մօտ կէս դար վերջ՝ զայն օգտագործող հեղինակներուն կազմած դասագրքերը քերականական նոր ըմբռնումէ մը չէին հպատակիր, ոչ այլ՝ նոր բացատրութիւն մը ի'աւելցնէին իրենց քաղած դիտելիքներուն վրայ։ անոնք, այդ օրերուն, լեզուի ուսուցման գործնական նպատակին ծառայող պատրաստութիւններ էին, որոնք սակայն առնուազն, գիտելիքներու ընտրութեան եւ խմբաւորման անհրաժեշտ աշխատանքը կը պահանջէին. իսկ քաղուածքի եւ պատշաճեցման այս առաջին աշխատանքը կ'ենթադրէր առնուազ նիւթի մշակման

digitised by A.R.A.R.@

ձեռնհասութիւն մը, լեզուական երեւոյթներու որոշ դիտութիւն մը, զոր կը հաւատանենք մանաւանդ Գալանճեանի երկերուն մէջ: Արդ՝ այս դասագրքերն ալ մանաւանդ, որ օրինակ ալիսի ծառայէին մեր արդի «քերականագէտ»ներուն՝ իրենց փնոր դասընթացքներուն կազմութեան համար:

Սա մեր օրերուն՝ առաուն կանուխ արթնցող հայերէնի ուսուցիչը քերականութեան դասագիրք պատրաստելու կը ժեռնարկէ: Հեղինակի անուն եւ քանի մը պրուշ չահելու դիւրին եղանակն է ասիկա, Չէ՞ որ «հեղինակելի» գրքին նախորգ օրինակները աշքի առջեւ են տարդէն: Կը բաւէ աւանդելի դիտելիքներուն քաղուածքը կատարել անոնց վրայէն՝ հարկաւ լեզուական անհրաժեշտ ըղծուղնեքով, օրինակներու եւ վարժութիւններու արուշ փոփոխութիւններով, եւ ահա հին օրինակելքուն նոր պատճէնը պատրաստ է արգէն: Կը մնայ՝ կերպով մը սահանալ ըստ. Քորհուրդի վաւերացումը, որպէսզի սպասման չուկան բաց ըլլայ նոր պատրաստուած ապրանքին առջեւ:

Նախակրթարանի յատուկ այդ դասագրքերը աւանդելի դիտելիքներու պահեստն չեն նեղուիր. քնչհակառակը, լեզուի ուսման յատուկ քիչ մը ամէն բանէ կը խօսին անոնք: Ինչ որ կը պակսի այդ գրքերուն՝ տրուած դիտելիքները իրենց նիրքին առնչութիւններով համագրող մեթոտն է: Հարկաւ նախակրթարանի մէջ կամ. անոր յաջորդող մէկ-երկու տարիներուն աւանդելի դասընթացքէ մը կարելի չէ սպասել որ լեզուական երեւոյթներուն. մօտենայ իմաստասիրական ուսումնասիրութիւններով. սակայն ուսման այդ տարիքներուն վրայ իսկ (նախակրթարանի վերջին երկու կարգերէն սկսած) լեզուական դիտելիքները օրկանապէս համախմբող մեթոտը բանաւոր պահանջ մըն է. մինչդեռ այդ դասընթացքները իրարմէ անկառաքար՝ կտոր-կտոր քարտուցած դիտելիքներու ցուցակագրութիւններ են պարզապէս, Բայց անկախաբար դասընթացքներուն դրութենական (սիստեմատիք) ձեւակերպումէն՝ անոնց մով աչակերտներուն հրամցուած դիտելիքները ճիշդ ըմբռնուած եւ բացատրուած չեն միշտ (քէկեւ, ինչպէս ուսանող արդէն, ասիկա մեր քերականութեան գրքերուն մեղքը չէ միայն); եւ ասիկա անոր համար որ մեր այօրուան ուժան քերականագէտները իրենց աւանդաբար ստացած եւ մեքենաբար փոխանցած դիտելիքներու աղբատ չրջանակէն անդին լեզուական ծանօթութիւններու հատզութիւնը չունին: Անոնք անծանօթ մնացած են՝ դեռ դար մը առաջ Այտընեանի կոդմէ մեր լեզուի զանազան երեւոյթներու մասին մատնանչուած այնքան խորաթափանց դիտողութիւններուն: Անոնք անհաղորդ կը մնան նաեւ այսօր խոկ հայերենագիտութեան մարզին վրայ մեր երկրին մէջ կատարուած բազմազան իրագործումներուն: Եւ, հարկաւ, դպրոցական դիտելիքներու աւանդական ահմանները մէջ փակուած քերականագէտներէն կարելի չէր սպասել լեզուական երեւոյթներու թափանցումներու իւրացումը:

Ա՛յսպէս կը նիրկայանայ աբեմասհայ քերականագիտութիւնը մեր օրերուն:

ԵԴ. ՏԱՄՆԱԳԵՏԵԱՆ

(Շար. 1)

digitised by A.R.A.R.@

ՆԿԱՐՉՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐ

(ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ)

ՎԵՐՈՆԵԶ ՓԱՕԼՕ· 1528–1588.— Ծը-նած Վերոնա· արձանագործի մը զաւա-կը· հայրը ուզեց որ տղան ալ արձանա-գործ ըլլայ, բայց երիտասարդ Փաօլօ նախընտրեց նկարչութիւնը։

Իր գոյները զինք կը մօտեցնեն Թի-ղիանի եւ Ճիօրճիոնի։ Ճոխութեան, հա-րըստութեան եւ ազնուականութեան նը-կարիչն է։ Իր ժամանակի գունագեղ ու փարթամ կեանքը աննման կերպով պատ-կերացուց· իր նկարները, ժամանակա-կից ծանօթ մարդոց դիմանկարներն են· ոմանց մէջ ինքն ալ կը գտնուի, ինչպէս Լուվրի քանգարանի «Կանայք հաքանի-քը»։

Վերոնեզ իր արուեստով իտալական վերածնունդի վերջաւորութեան եւ անկ-ման շրջանի սկզբնաւորութեան մէջ կանգնած է։

ԷԼ ԿՐԵՒՕ· 1545–1614.— Ծնած է Կրեւէ կղզիին մէջ· իր մանկութեան մա-սին որոշ տեղեկութիւն չկայ· իսկական անունն իսկ ճշդրիտ չենք գիտեր։ Ըստ ըլլալուն համար էլ–Կրեքօ անունը տուին իրեն, եւ այդ անունով ալ նկարչութեան պատմութեան մէջ ճանչցուցաւ· միայն, իր կեանքի վերջին տարիներուն, իր նը-կարիչները յունարէն տառերով տորա-դրեց։ Կը կարծուի էլ–Կրեքօյի ընտանի-քը Բրքական յարձակումներէն փախած, «իբր դաղթականներ» եկած են Վենետիկ։ Ա-չակերտած է Թիդիանի։

1575–ին կ'երթայ Սպանիա եւ կը հաստատուի Թոլետօ եւ հոն ալ կը մնայ մինչեւ կեանքին վերջը։ Իր գլուխ–գոր-ծոցները արտադրեց հոն, որուն պատ-ճառաւ ինքն ալ սպանիական նկարչու-թեան մէջ դաստիարակ։ Սկզբնական շր-ջանին էլ–Կրեքօյի արուեստը չատ մօտ էր Թիդիանի եւ Թինթորեթոյի, բայց վերջը առեղծեց ինքնայատուկ արուեստ մը, — ամբողջ յուզմունք եւ զգացում։ Ան բնութեան մօտեցաւ աւելի երեւակա-յութեամբ քան աչքերով· այս պատճա-ռով իր բոլոր գործերուն մէջ բնութեան հետ կը տեսնենք նկարչին անհատական-նութիւնը, մելամազձոտ ու զգայուն տր-տասյատութեամբ մը։ Գոյնի ինքնայա-տուկ օրէնք մը ստեղծեց։ Իր գլխաւոր գործերը ամբողջովին պաղ գոյներու ներդաշնակութիւններ են։ Վարպետ դի-մանկարիչ՝ իր դիմանկարներուն մէջ անհատին ներքին մարդը, — հոգին — ճըշ-դրիտ եւ որշ արտայայտուեցաւ։ Էլ–Կրեքօյով կը սկսի սպանիական նկար-չութեան վերածնունդը, որուն մէջ իր կատարած գերը մեծ եղաւ։ 1614–ի Ապ-րիլ 7–ին մեռաւ՝ Թոլետոյի մէջ։

ԳԱՐԱՎԱԳԻՕ· 1569–1609.— Իտա-լական վերածնունդի անկման շրջանին սկիզբը, նկարիչներ իրենց ուշադրութիւ-նը կեդրոնացուցած էին վերածնունդի վարպետներու գործերուն· իրենց մեծա-դի եւ ներշնչման միակ ազբիւրը անոնց նկարներն էին։ Գարավակճիօ առաջին նկարիչը եղաւ դիտակցութեան եկող, եւ իր պատգամը եղաւ միւս նկարիչներուն· «Դուռնանք դէպի բնութիւնը»։ Այսպէ-սով, հիմնադիրը եղաւ բնութենապաշտ դպրոցին։

ՐՈՒԲԵՆՍ (ՓԻԼԻՊ ՓՕԼ)· 1577–1640.— Փաստաբանի մը զաւակը· տասներկու տարեկանին արդէն որոշած էր նկարիչ ըլլալ· 1600–ին, արուեստը կատարելա-գործելու համար կ'այցելէ Իտալիա, մօ-տէն կ'ուսումնասիրէ Թիդիանի եւ մաս-

digitised by A.R.A.R.@

նաւորապէս Վերոնեզի գործերը. ոգեւորութեամբ ընդունեց Գարավակճիոյի օրհնութիւնը պատգամը.—Դիէպի բնութիւնը, որ իր արուեստին վրայ մեծ ազդեցութիւն թողուց, ուր տարի Իտալիա մնալէ ետք, վերադարձաւ Անթվէրփ, ուր ստեղծեց արուեստի նոր շարժում մը: Նկարի ապրանքները այնքան չատ եղան, որ առիթուած՝ չատ մը օձնականներ գործի կանչեց: Ինք մեկայն փոքր աճեչներ կը պատրաստէր. օձնականները պէտք եղած մեծութեամբ կ'ընդօրինակէին անոնցմէ: Բնաւորեա անցնելով անոնց վրայէն իր վարպետի պերոյմը կը դնէր: Ապագ աշխատող մը՝ վարպետօրէն գիտէր գործածել վրձինը եւ գոյները: Իր նկարները մարմնական աշխարհ մը կը ներկայացնեն, փափուկ ու կեանքով լեցուն մորթերով: Կինը իրեն համար ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ մարմնական գեղեցկութիւն. իր նկարներն ալ այդ գոյց տուին: Ոչ մը առածոզ մը չէր, բայց վարպետ նկարիչ մըն էր, որ մեկայն մակերեսի հետ գործ ունի. իր կրօնական նկարներն անգամ, հոգեկան ոչինչ ունին իրենց մէջ: Իրրեւ գծագրիչ տկար էր, բայց իր գոյները թարմ էին ու մինչեւ այսօր կը պահեն իրենց գեղեցկութիւնն ու պայծառութիւնը:

ՖՐԱՆՑ ՀԱԼՍ· 1584–1666.— Մնած Անթվէրփի: Ջինք գիտեր ո՞վ եղած է իր վարպետը. իր արուեստն ալ ոեւէ նկարիչի ազդեցութիւն չի կրեր. ինչ որ ուներ իրեն է եւ ինքնայատուկ. ոչ մէկ նկարիչ վրձինը այնքան համարձակ եւ վրսահ չէ չարժած, որքան Ֆ. Հալս: Իր գլխաւոր յատկութիւններէն մէկն ալ այն էր, որ կը գիտնար նկար մը ուսքատած ըլլալուն ճիշդ ժամանակը. առանց ուեւէորդ ալխատանք թափելու անոր վրայ, որը չատ անգամ կը կորնչնէ արդէն ձեռք բերուած գեղեցկութիւնները:

Նշանաւոր խմոզ եղած է. կը խմէր ու կ'ուրախանար, եւ այդ ուրախութիւնը կը ցոլար իր նկարներուն վրայ եւս: Տպաւորական էր իր արուեստը, իրերը տեսնելու ինքնայատուկ ձեւ մը:

1625–1635–ը Հալսի արուեստին լաւագոյն շրջանն է. իր գլխաւոր գործերը արտագրած է այդ ատոր տարուան կարճ ժամանակամիջոցին: Իր նկարները ընդհանրապէս դիմանկարներ են:

ՐԻՊԵՐԱ· 1588–1656?— Սպանիացի, ժամանակ մը Իտալոյէ արուեստանոցին մէջ ալխատելէ ետք, իր վարպետին քելադրութեամբ կ'երթայ Հռոմ: Իր հռոմի տարիները ամբողջ աղքատութեան ու թշուառութեան կ'ըլլան. այդ թշուառութեան մէջ է, որ կը կազմաւորուի ընպանիական արուեստի գլխաւոր հիմնադիրներէն մին: Ոչ մէկ նկարիչ ճշմարիտ ներկայացնողը չէր եղած Գարավակճիոյի յեղաշրջող մաքին, որքան Րիպերան եղաւ:

Բաւական առեն Հռոմ մնալէ ետք, Գարավակճիոյի բնութենապաշտական նոր մաքերով վերադարձաւ իր հայրենիքը ու նկարեց: Իր գործերով նոր լուսէ մը մտցուց ազանիական արուեստին մէջ, քաշելով իր հետ երիտասարդ նկարիչներու սերունդ մը: Րիպերայով ազանիական նկարչութիւնը ինքզինք գտաւ: Ան իր արուեստով մեծ փուքի եւ հարստութեան ակբացաւ, բայց օր մը այդ բոլորը լքելով անյայտացաւ. անյայտացումէն մինչեւ այսօր խորհրդաւոր քօղով մը ծածկուած է. մարդ չգիտցաւ ինչո՞ւ եւ ո՞ւր գնաց. իր մեռնիլը եւս ուր քնարուին անգամ հանելուկ մնաց:

Իր նկարներու գլխաւոր մէկ մասը կը գտնուի Փրատոյ:

ՓՈՒՍԷՆ· 1593–1665.— Մնունդով Ֆրանսացի, կեանքին մեծ մասը ապրած է Իտալիոյ մէջ: Իր նկարներու կազմութիւնը ճաշակաւոր, հաճելի եւ ինքնայատուկ է: Ինք եղաւ հիմնադիրը Ֆրանսայի դասական եւ ակադեմական արուեստին: Ազդեցութիւնը որոշ եղաւ իր ժամանակակիցներուն վրայ:

ՎԵԼԱՍՔԷՋ· 1599–1660.— Սպանիական նկարչութեան ամէնէն կարկառուն դէմքը. ծնած Սեվիլ. փառասիրանքի մը զոհ եղաւ. 13 տարեկանին կը մանէ Հերերայի արուեստանոցը, որմէ յետոյ Վելասքէզի վարպետը եղած է Ֆրանսիսքո Փոչէքոն, որուն քով կը մնայ հինգ

digitised by A.R.A.R.@

տարի, հոն կը սկսի ձեւաւորուիլ Վելասքէսի արուեստը։ Վելասքէզ նկարչութեան մէջ նոր բան ստեղծելէ ասկի, արդէն Հպանը կատարելագործեց եւ բոլոր հոսանքները միացնելով ներդաշնակօրէն տուաւ բարձր արուեստ մը։ Նկարից ինչ որ ուշադրութիւնը դրաւից, ինչ բանի վրայ որ գոյնի դէզեկութիւն անաւ։ Բայց այս բոլորէն վեր ան վարպետ է իբր դիմանկարիչ։

24 տարեկանին, արդէն Ֆելիքս Դ.–ի պալատի նկարիչ կարգուեցաւ։ Երիտասարդ նկարիչը եւ պատանի թագաւորը լաւ ժաերիմներ դարձան եւ մտերմութիւներ տեւեց մինչեւ վերջ։

Թագաւորին ծախքով այցելեց Իտալիա, ուր մնաց երկու տարի։ Թիցիանի նկարները ամէնէն ուժգին իր ուշադրութիւնը եւ ակրը դրաւեցին։ Թիցիանի հոժար կ'ըսէր — վենետկեան նկարչութեան մէջ առաջինը։ Հոմ գտնուած առեն, կարգ մը ընդօրինակութիւններ ըրաւ Բաֆոյէլի եւ Միքէլ Անճելոյի գործերէն...էլ–Գրեկոյի դերը մեծ եղած է վերջերէկի արուեստին վրայ։

Հակառակ իր տաւած բարձր արուեստին եւ իր ժամանակին վայելած համբաւին ու գնահատութեան, իր մահէն ետք վերջերէկ գրեթէ մոռցուեցաւ եղեր։ Ֆրանսացի նկարիչ Մանէն էր պատճառը, որ կրկին արուեստագէտներու եւ նկարիչներու ուշադրութիւնը անոր գործերուն գարձուց, եւ կրկին իր արժանի տեղը գրաւէ։

ՎԱՆ ՏԻԿ. 1599–1641.— Մեռաքսի վաճառականի մը զաւակը, ծնած Անթվէրփ, տասներհինգ տարեկանին կը մտնէ Բիւզնեսի արուեստանոցը աշակերտելու։ Սկզբնական չրջանին, վարպետին ազդեցութիւնը որոշ կ'երեւի իր նկարներուն վրայ։ Երբ Իտալիա այցելեց աւ մօտէն տեսաւ եւ ուսումնասիրեց վերածընդունդի նկարիչներու գործերը, մտանատրապէս Թիցիանի, իր համբաւ փոխեց ու ինքզինք գտաւ։

Հրաւիրուեցաւ Անգլիա, ընդունելութիւն եւ յարգութիւն գտաւ ազնուականի դասակարգին մէջ։ Վան Տիք մեկ նկարիչը կարելի է նկատել, որ կրցաւ ճչգրտօրէն պատկերացնել ազնուականութիւնը։ Իր գերը մեծ եղաւ անգլիական նկարչութեան զարգացման մէջ, եւ իրմէ հետք եկող նկարիչներու օրինակելի վարպետը դարձաւ։ Մեռաւ է Լոնտոնի մէջ, 1641–ի Դեկտ. 9–ին։

ԳԱՍՏ ԼՈՒՔԷՆ. 1600–1682.— Ֆրանսական նկարչութեան առաջին մեծ վարպետը, իրմով նոր միտք մը մուտք կը գտնէ նկարչութեան մէջ։ Առաջին նկարիչը եղաւ, որ իր ներկը եւ կտաւը առանձին արուեստասիրոջէն դուրս ելլաւ եւ դնաց դէպի բնութիւնը. եւ բնութիւնը նկարեց անոր դիմաց կանգնած. առաջ ներկայ բնանկարչութեան հիմը գրաւ։

Թէեւ Լուէնէն առաջ ալ բնութիւնը նկարողներ չատ կային, բայց անոնք արուեստանոցին մէջ փակուած իրենց յիշողութեան եւ նօթերու վրայ յենուած կը նկարէին. իսկ Գ. Լուէնի արուեստանոցը՝ բնութեան անմիջական ազդեցութիւնն էր։ Առաջին նկարիչն էր, որ նըկարներուն վրայ արեւու լոյսը երեւցուց։

ՐԱՄՊՐԱՆՏ. 1606–1669.— Մեռած է Լէյտընի հաղթապանի մը զաւակը. տասներկուս տարեկանին կը թողու վարժարանը ու կը մտնէ նկարիչի մը քով աշակերտելու։ Երեք տարի ետք, հայրը կը դրկէ գինք Ամստերտամ արուեստը կատարելագործելու։ հոն հազիւ վեց ամիս կը մնայ, կը վերադառնայ իր ծնողքին քով։ Հօրը հաղացքը կ'ըլլայ իրեն արուեստանոց։ Հաղացքը գետնէն ուղ ուղ բարձր լուսամուտ մը ունէր, որուն լոյսին տակ Բամպրանտ նկարները կ'անէր կ'առնէին ու կը ձեւաւորէին երիտասարդ նկարիչին մէջ վաղուայ լոյսի եւ չուքի մեծ վարպետին քնքնիքը։ Մինչեւ քառասնհինգ տարիքը, հաղացքէն չի բաժնուիր եւ ինքնօդնութեամբ կը զարգացնէ իր արուեստը։ Այդ չրջանին իր նկարներուն նիւթ կը կազմէին ինք, իր ծնողքը եւ իր ազգականները, որոնք փոխն ի փոխ կ'երեւին իր նկարներուն մէջ։

1631–ին կը փոխադրուի Ամստերտամ, ուր կը մնայ մինչեւ կեանքին վերջը։

Իր առաջին գլխաւոր նկարը կ'ըլլայ

digitised by A.R.A.R.@

«Անդամահատութեան գաղջ»,որը իր դէմ քացաւ վերելքի ճամբան, ուրկէ քալեց դէպի մեծ փառքերու եւ յաղողութիւններու։

Սիբէց առանձնութիւնը. ապրեցաւ ինքնամփոփ ու պարզ կեանք մը։

Իր արուեստը երկու շրջանի կարելի է բաժնել. առաջին շրջանին ան ուներ թրթռալու էր եւ հետեւող՝ միւս վարպետներու։ Իսկ երկրորդ շրջանին՝ իր վրձինը ազատ եւ երեւակայութիւնը գօրաւոր՝ թափանցեց իրերու մակերեսէն անդին ու առաւ անոնց հոգին, իսկական Լամպրանը։ Ամբողջ կեանքի ժամանակաշրջանին ան արտադրած է 600 իւղանկարչական նկարներ, հազարէ աւելի գծագրութիւններ, եւ անհամար քերթագրութիւններ (Cetoniinæ)։ Բոլորին վրայ ալ կը տեսնուի բարձր արուեստի եւ ազնիւ հոգիով փիլիսոփայ արուեստագէտի մը ինքնայատուկ գրոշմը։ Թողուց յիսունի չափ ինքնանկարներ, որոնց վրայ աստիճանական կարգով կը տեսնենք Բամպրանտի կայտառ երիտասարդութենէն մինչեւ ծերութիւնը։

Հակառակ չհասած մեծ համբաւին եւ հարստութեան, իր վերջին տարիներուն թշուառութեան եւ մոռացութեան մէջ մնաց. իր ունեցած արուեստի նոթ ու գեղեցիկ հաւաքածոն, որուն համար ծախսած էր իր ամբողջ վաստակը եւ հարթաւութիւնը, պարտատէրերու կողմէ աճուրդի դրուեցաւ, ինք ընկճուած ու մինակ՝ քաշուեցաւ խղճուկ պանդոկի մը մէջ, եւ վախաւներէն տարեկանին, մոռցուած իր շրջապատէն, առանձնութեան մէջ մեռաւ։ Իբր հարստութիւն ձգելով Աստուածաշունչ մը,որը իր շատ մը նկարներու ներշնչման աղբիւրը եղած էր։

Իր վերջին նկարը կ'ըլլայ իր գիմաներկարը, ուր կը տեսնենք լքուած ծերուկի մը վախկոտ ու վշտոտ հոգին, յուսահատ ու տխուր ժպիտով մը։

ՎՈՒՄԻՐ (ժան) 1632–1675.— Մնած Տելֆթի մէջ. հոլանտական նկարչութեան գլխաւոր ներկայացուցիչներէն մին է։

Հոյզը վերմէրի արուեստի հոգին է, որ այնքան բնական ու ներդաշնակօրէն կը տարածուի իր բոլոր գործերուն վրայ։ Վարպետ գունագէտ մը՝ իր գոյները լոյսի աղբեղութենան տակ այնքան ներդաշնակօրէն իրար *մէջացնելը զինք ենկարբիչներու նկարիչը* կոչուելու պատուին արժանացուցին, որովհետեւ իր գործերուն իսկական վայելքը ստացողները *մեայն նկարիչներն են*, որոնք գիտեն թէ ինչ ըսել է նկարչութենան մէջ լոյսը եւ գոյնը, եւ այդ երկուքը միաժամանակ իրենց իսկական արժէքով եւ աստիճանով գործածելը։ Այս նկարիչին գործերէն մեայն երեսուն նկարներ հասած են մեզի, որոնք իր կեանքի վերջին քսան տարիներու աշխատանքի արդիւնքն են։

Մինչ չքաւորութեան մէջ ու մինչ պարտքի տակ՝ թշուառութեան մէջ կը մեռնի, արդէն իր մահէն քանի մը տարի առաջ, բոլորովին մոռցուած էին թէ' ինք եւ թէ' իր արուեստը։ Մոռացումը ուներ գրեթէ գար մը. մինչեւ գիւտագործով Ֆրանսացի նկարիչ մը գտաւ զինք, հասկցաւ անոր արուեստին արժէքը եւ արուեստագէտներուն ուշագրութիւնը հրաւիրեց անոնց վրայ։ ու սկսան վերմիրի անունը եւ արուեստի արժանիքը բարձրանալ, գրաւելու համար արժանի տեղ մը նկարչութենան մեծ վարպետներու կարգին։ Իր նկարները ընդհանրապէս կը ներկայացնեն կիներ, որոնք առտնին գործերով զբաղած են։

ՎԱՏՏՕ· 1684–1721.— Գործաւոր ընտանիքէ մը գալակը, ծնած Վալանսիէնն, տասնըւթ տարեկանին կու գայ Փարիզ, բաւական առեն թշուառ ու անօթի՝ փողոցները կը մնայ, մինչեւ նկարչի մը քով գործ մը կը գտնէ։ Ժամանակ մը հոն մնալէետք՝ կը մտնէ փէրոյի արուեստանոցը, ուր առիթը կ'ունենայ մօտէն տեսնելու եւ ուսումնասիրելու փարիզի հարուստ ու զեղի կեանքը, որոնք վերջը իր նկարներուն նիւթ պիտի գառնան, եւ պատճառ պիտի ըլլան Ֆրանսական ազգային արուեստ մը առիգծելու։

Ֆրանսական նկարչութիւնը մուտք գտած էր Իտալիայէն, եւ գրեթէ երկու դար մնացած իտալական արուեստի ազ-

digitised by A.R.A.R.@

դեցութիան սակ։ Վաթիօն կարելի է նկատել առաջին նկարիչը, որ, հետաքրքրով անկէ, ինքնուսուցուկ ոճով մը ըմբռնել պատկերացնել փրանսական կեանքը։ Իտալական Տիրամայրերը եւ Մարիաները Վաթիոյի վրձինին սակ փախուցան ու դարձան զեղեցիկ կիներ, որոնք կեանքի ուրախ համոյքը կը բերէին դիտողին։ Համոյքի եւ ուրախութեան նկարիչը եղաւ, իր ժամանակին փրանսական հոգեբանութեան ճշմարիտ պատկերացնողը· իր ապրեցութիւնը չտես որոշ եղաւ իմմէ ետք եկող նկարիչներու վրայ։

Վաթիօն առաջինը եղաւ փրանսական իրապաշտ դպրոցին անկատուղ, ըսելով· «Աբուէսոը ապատրակնութիւն է եւ ոչ նմանողութիւն կամ ընդօրինակութիւն, ինչպէս երաժշտական խազերը, գոյներն ալ այնպէս իրարու քով բերելու է, որ անոնց ամբողջութենէն գոյանայ ներդաշնակութիւն մը, մեզ ապատրէ ու հանգիչ պատճառէ։

1718–ին, Վաթիօ կը նշանակուի պատլատի նկարիչ· այդ պատիւը առանալէ երեք տարի ետք, Քոքտիսի գոհ կ'ըլլայ։

ՇԱՐՏԻՆ· 1699–1779.— Մնած ու մեռած Փարիզի մէջ։ Անկեղծութեամբ ու սիրով մօտեցաւ որեւէ առարկայի· որեւէ պարզ իր՝ գեղեցկացաւ անոր վրձինին տակ։

Որովհետեւ պարզ առարկաներ էին իր նկարներու նիւթերը· Շարտէնի արուեստի արժանիքը չատ ուշ հասկցուեցաւ։ Այսօր, ան իր արժանի տեղը գրաւած է փրանսական արուեստի լաւագոյն վարպետներու կարգին։

Արտադրեց ինքնայատուկ արուեստ մը· ամէն մէկ նկար, հակառակ փոքր ծաւալին, աքնախան աշխատանք եւ երկար ժամանակ առած է իրմէ։ Ինքնմըսանքով մօտեցաւ իր արուեստին եւ նկատեց ուրոյն ոճով մը, այսօր աշխարհի ամէն կողմը Շարտէն ունի իր հետեւորդները...։

ԿՈՃԱ· 1746–1828.— Փիւլացիի մը զաւակը, տասնըչորս տարեկանին նկարչի մը արուեստանոցը կը մտնէ· ապագային, հռուսպան ազայ մը՝ կուռք մը մէջ մէկը կը վիրաւորէ ու կը փախի Մարբիա, ուր եւս կը սկսի արկածալից կեանք մը։ Տասնըինը տարեկանին, աբրային արկածի մը հետեւանքով կը բանտարկուի, բանտէն կը փախի, եւ ցլամարտիկներու խումբի մը միացած՝ կ'երթայ մինչեւ Հռոմ, ուր առիթը կ'ունենայ խոալական վերածնունդի նկարչներուն գործերը ուսումնասիրելու։ Հռոմի մէջ ալ սրբային ծանր միջադէպ մը կ'ունենայ եւ աչխոեղի ոտիկանութենէն ալ փախչելով, կրկին կը վերադառնայ Մարիա ու կը նուիրուի նկարչութեան։ Ապագածախնդիր խառնուածքը որոշ դիրքի մը քողուց իր արուեստին վրայ։

Կոյան նոր արուեստի մը ահվիրան եղաւ։ Տպաւորապաշտ նկարչութիւնը կոյայով ժեւ ատացաւ եւ փոխանցուեցաւ Փրանսական նկարչութեան։ Մանէ անոր քողած ճամբան չարունակեց։ Գոյա ապատրապաշտութենէն ասոնցմէ մին ալ անդին անցնելով, արտադրեց չորք մը գուտ երեւակայական նկարներ, որոնք իրենց այլանդակութեամբ՝ դիտողը կ'ապաշորդեն դէպի մուք, կախարդական աչխարհ մը, սարսուռ ու վախ պատճառելով։

Ճեղափոխութեան չրջանին, կոստվարութեան հանդէպ իր բռնած ըմբռնում դիրքին համար մահուան դատապարտուեցաւ· բայց Ներոնիանոս է.րդ թագաւորը նեռում չնորհեց ըսելով· «Քեզնէ իր գործած յանցանքին համար արժանի է հախուելու, բայց քանի Սպանիոյ մէջ իմմէ լաւ նկարիչ չկայ՝ քող ապրի»։ Ետքով իրօք պատճառ նկարիչ՝ կրկին կոչուեցաւ իր պաշտօնին։

Վարպետ դիմանկարիչ՝ իր նկարները կ'արտացոլեն հոգեկան բոլոր տեսակի զգացումները, լաւ կամ դէշ· իր չըբնանին Սպանիոյ թագաւորական եւ աղնուական դասու ճշմարիտ պատկերացնողն է։ Ներքեան փոխադրուեցաւ Ֆօրսո եւ մէկ տարուայ կուրքենէ ետք, մեռաւ։

(Շար.) Բ. ԳԱՅԳԱՐԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Ա Կ Ն Ա Ր Կ

«ԱԲՍՏՐԷ» (ՎԵՐԱՅԱԿԱՆ) ԱՐՈՒԵՍՏԻՆ ՎՐԱՅ

Ակեւելեան մաքի մեծ հոսանքը, 2000 տարիներէ ի վեր, կ'ուռուցանէ Քէ՝ արտաքին երեւոյթներու աշխարհը պատրանք է լոկ եւ Քէ Իրականութիւնը այս արտաքին աշխարհէն անդին է եւ կ'իմացուի մխիթարական յայտնատեսութեամբ (ենթիւխոն)։

Ակեւմոտեան Արդի Գիտութիւնը՝ մեր գարաշրջանի սկիզբի յուսախաբ միտքը վերագտնելով հանդերձ՝ միաժամանակ կը մխանայ արեւելեան խոստովանութեան։

Մեր նպատակն է փորձ մը կատարել ցոյց տալու Քէ ինչպէ՛ս արդի Ակուեստը, այսինքն վերացականը (Աբստրէ) վերագտնելով Ակուեստի մշտագոյ իմաստը, կը կանայ արտայայտել Իրական այս Աշխարհը, այսինքն այն մէկը, որ չ'իյնար մեր զգայարանքներուն տակ, եւ իմանալ կու տայ այդ Իրականութիւնը մարդոց։

«Վերացական» կը կոչենք նկարչութեան մէջ այն արուեստագէտը որ, ընտրած է՝ գիտակցաբար երբեք չպատշաճիլ Բնութեան արտաքին երեւոյթներուն, անհունօրէն մեծէն մինչեւ անհունօրէն փոքրը, որ կը մերժէ մեկնաբանել արտաքին աշխարհի առնանելի պիծերը, այլ՝ կը դրեւորէ ներքին աշխարհը։

Ձեւապաշտ (փիկիւրաթիվ) է այն նկարիչը, որ կը մեկնի արտաքին աշխարհի առնանելի ձեւերէն, նոյնիսկ եթէ զանոնք առնէ որոշ կողմերը՝ միմիայն կարգ մը տարրեր պահելու համար։ Որովհետեւ Ձեւապաշտ նկարչութիւնը երբեք չէ ընդօրինակած Բնութիւնը, ոչ ալ նմանած է անոր, որովհետեւ երբ արուեստագէտը ատած է Բնութենէն այն ինչ որ ինք անհրաժեշտ նկատած է, եւ զատրօ ձգած՝ մնացեալը։ Այսպէս՝ իրարանչիւր առեղծագործողի հետ՝ նոր տեսիլք մը ծնած է եւ հանդիսատեսը, առանձկամ նուազ յապաղումով, երբէք կրցած է՝ հետեւած է անոր։

Գատմութեան արագընթացման պատճառաւ՝ առեղծագործողները հետզհետէ աւելի յանգուցն զարձան գանելու եւ ընկալելու՝ մինչեւ այդ ծանօթ աթիզերքէն չատ տարբեր Տիզերք մը։

Առաջին մեծ խզումը բերին Տպատրապաշտները, այն պահուն խոկ, երբ գիտական գիտնի վրայ՝ գիտական մը գիւտը կ'ընէր գոյնի տարբաղադրութեան։

Տպատրապաշտները ամբողջովին հրաժարեցան իրերը ոսվորական կերպով տեսնելու եղանակէն։ Առաջնահերթ կարեւորութեամբ գոյնի՛ն տուին, եւ ոչ Քէ արժէքներուն՝ աշխարհը արտայայտելու առաքելութիւնը, աշխարհ մը որ ամբողջովին լոյս էր եւ տուէր։ Աւիկա ըրին այնպիսի բերում եւ ամբողջական ձեւով մը, որ այն ժամանակ հանդիսատեսները մերժեցին, վտարեցին այդ արուեստագէտները (Վան Կոխ, Գոկէն, Սեզան...) պնդելով Քէ անոնց պատատանութուն վրայ մխիթարական ցան ու ցրիւ գոյնի բիծեր կը տեսնէին։ Այսօր, ժամանակի նահանջին հետ, ամէն մարդ կը տեսնէ տեսարանները այնպէս, ինչպէս նկարած էին զանոնք տպատրապաշտները։

Երկրորդ յեղափոխութիւնը եկաւ Խորանարդապաշտներուն հետ (Գիւպիստ), որոնք վերջնականապէս լքեցին պիտքիթիւրի տեսողական կէտերու մխութիւնը եւ քազմապատկեցին իրերու տեսողա-

digitised by A.R.A.R.@

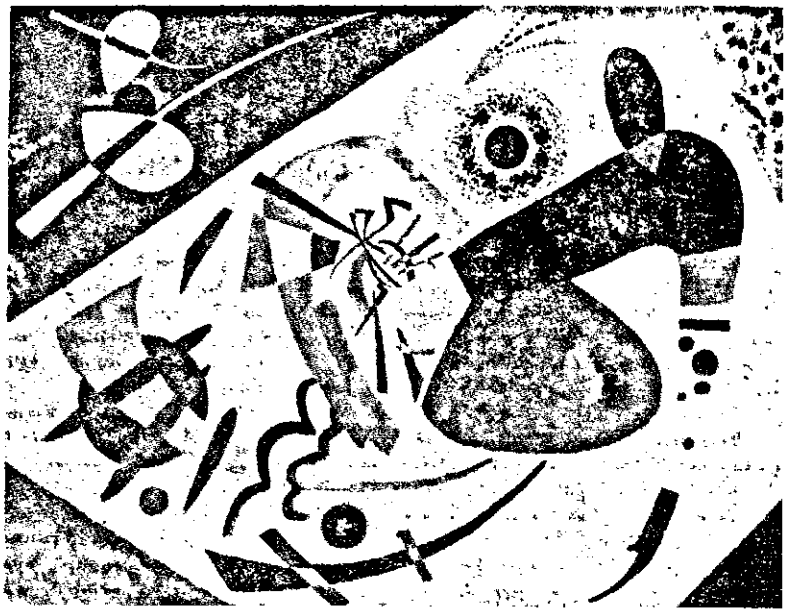

ԿԱՆՏԻՍԿԻ.— Կարմիր բիծը No. 2, 1921 (Galerie Maeght)

Քան անկիւններու թիւը, այսպիսով նոր կերպարանք մը ուղու համար աշխարհին (Փիքասօ, Պրաք)։ Նոյն առարկային բազմաթիւ տեսքեր կ'երեւային պատառին վրայ, ոչ պատահական տեսքեր, այլ անոնք, որոնք առաւելագոյն չափով կը յատկանշէին առարկան։

Գիտի չարունակուէ՞ր առարկային քանդումը եւ վերակառուցումը, կամ անոր լքումը իր բնական ճակատագրին։ Դանգ պիտի առնուէ՞ր կէս ճամբան, մինչ աշխարհ կը յառաջդիմէ յարաճուն հոլովոյթով մը, այնպիսի աստիճան մը, երբ իմաստասէրներ եւ մաթեմաթիքոսներ կը գտնեն Տիեզերք մը, որուն մէջ մարդը, հիւղէ մը քաղմամբլիաւ հիւղէներու մէջ, իր տեղը կը գրաւէ իր արդար չափով։

Յեղափոխութիւնը կը պայթի 1910 Թուականին։ Մարդ մը, ձեւապաշտ նըկարիչ մը, մայրամուտի մը մանելով իր աշխատանոցը՝ չի ճանչնար իր մէկ պատառը, զոր աւելի դեղեցիկ կը գտնէ քան միւսները. մտմտալով կը նկատէ որ այդ պատառը գլխիվայր դրուած է եւ որուն մէջ առարկան տեսանելի չէ այլեւս։ Արդ՝ ինչո՞ւ պահել առարկան քանի որ պատառը առանց առարկայի աւելի գեղատեսիլ է, աւելի խորունկ կանչ մը արձակողը կը հանդիսանայ։ Այդ օրէն սկսեալ՝ Գանտիճմի վերացական դարձած է։ Ուրիշ նկարիչ մը՝ Մոնտրիան՝ կը հասնի վերացականին, պարզացնելով իր թեմաները, ի վերջոյ յանգելու համար հորիզոնական-ուղղահայեաց կըշռոյթի մը, աւելի մտահայեցութիւն մը քան տեսողութեան հաճոյք մը։

Յեղափոխութիւնը աւարտած է։ Այսօր մարդիկ որ կը նկարեն՝ կը գրաւին մխիթարին ինքնաբժիշկ դիմերով, յարաբերութիւններով, գոյներով, կշռոյթներով։

Բայց ո՞վ է այս նկարիչը, այս ի-

digitised by A.R.A.R.@

բառ. արուեստագէտը, այս առեղծագործողը։

Ձէմաթիա մարդ մը որ իրաւախոհութեան չի դիմեր, հաճելի ըլլալու չի ձգտիր, ոչ ալ ընդհաքուժ կը փնտռէ. այլ՝ կը առեղծագործէ, կու տայ, չի կրնար ուրանալ, հանդիսատես մը չէ, դատաւոր մը չէ՝ մանաւանդ իր պատասխանատուն համար. կր դրսեւորէ անշշուկելիին այդ նեբքին կանչը։

Առեղծագործողը ան է մխայն, որ կը բերէ տեսլեքը աշխարհի մը, գոր, առանց իրեն, ոչ ոք պիտի կրնար տեսնել։

Մխանները, անոնք որոնք կը նկարեն իրենց նախորդներուն նման՝ պարզ արհեստաւորներ են. կրնան սէր ըլլալ սեւելի կատարեալ թեքնիքի մը քան կարգ մը առեղծագործողներ, բայց կը մնան արհեստաւոր, եւ ապագայ սերունդը կը մերժէ զիրենք։ Ահա թէ ինչո՞ւ պատմական է փառքը հանրութենէն սիրուած կարգ մը նկարիչներու։

Ո՞վ է քաւականին պայծառատես ու խանդաբորբ այն հանդիսատեսը որ հետեւի վերացական Ձգուեստին, բաւականին զգայուն, հասկնալու համար վերացական արուեստի պատգամին իմաստը։

Այս հանդիսատեսը դիտէ որ ոչինչ կարելի է բացատրել իրեն, որ ոչինչ կրելի է ըմբռնել ուղեղին բջիջներով, որ նկար մը պէտք է զգացուի ամէն քանէ առաջ, իր ամբողջ էութեամբ, որ յարատեւ ճիգ մը կը պահանջուի իրմէ։ Փարատի մոռնալ համ մերժել ինչ որ առաջուցուցած են իրեն, դիտել նոր աչքով մը՝ ինչ որ իրեն կը հրամցուի, զգուշանալ դիպատեսիլէն, զգուշանալ վարպետ արհեստէ մը, որ յաճախ կը վարագուրէ առեղծագործութեան պակաս մը։ Ա՛ն պիտի դանէ առեղծագործողին մէջ հարատեւ եռքայր մը, առեղծագործութիւնները պիտի տանին զինք իր առանձնութեան, առանց առգուկացնելու զայն սեւելի լաւ հասկնալու, անոր օգնելու, նե-

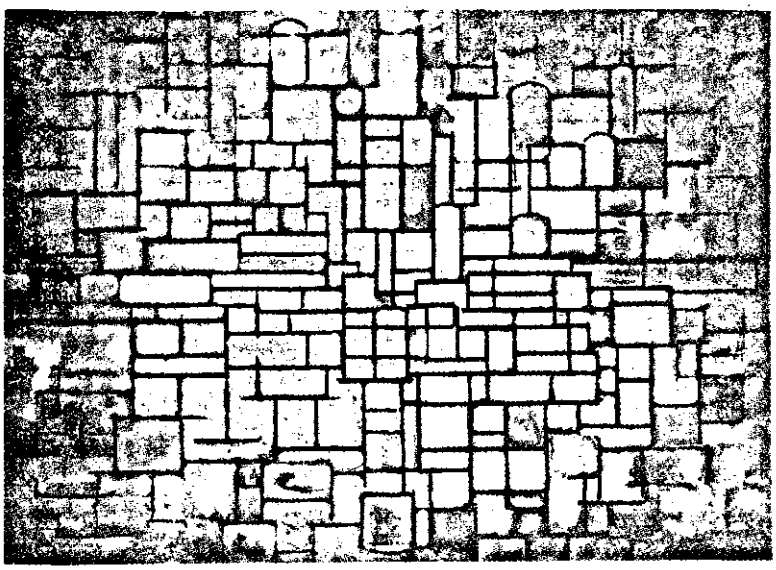

ՄՈՆՏՐԻԱՆ— Գիծով եւ գոյնով յօրինում, 1913

digitised by A.R.A.R.@

ցուկ հանդիսանալու։ Արուեստասէրը կը հաւնի ու կը լռէ։ Գարշ հանդիսատեսը կը նայի եւ անոր մասին կը խօսի։

Տեսանք որ, առանց պիտար ճանչնալու, արուեստագէտները՝ Մոնտրիան Փարիզի, իսկ Գանտինսքին Մոսկուայի մէջ՝ մեծանուն ժամանակ հասած էին մեծանուն արդիւնքին, այսինքն՝ գտած էին ճշմարիտ նոր Տիեզերք մը։ Ի՞նչն է այդ Տիեզերքը, որուն պէտք է տիրանալ այսօր։

Լոյս մը որ կը ճառագայթէ, ապա կը հիւթեղինանայ, նիւթ մը որ կը հոգեկանանայ, մխաք մը որ կը բաղձայ վեհագոյնին հասնիլ, հիւլէական հակայատնսկի պայքարում մը, ուժերու ալխարհ մը, ուժի պիծերու խաղ մը, որոնք կը խաչաձեւուին, պիտար կը քաափանցեն, պիտար կը վանեն, քաւալում մը ինքն իր վրայ, երկի մը դէպի անհունը, նիւթի հրաշեալ խառնումներ, ցուրտ ու դառնալկ աստեղային ահեղ մը, կենսաւ մը՝ մինչ առկայ որ երբեք չ'անկիր, երբեք չի նուապիր, փոթորկալի ուժերու ծով մը, ալիքներու խաչաձեւում մը, որ կը ներքափանցէ մարդկայինը ամէն կողմէ, ձեւերու անհունութիւն մը, ամենադարձին մինչեւ ամենաբարդը, ամենաչափաւորէնը, ամենացուրտէնը, ամենախաղաղէն մինչեւ ամէնէն կատաղին, ամէնէն հրակէզը, ամէնէն հակասականը, ըլլալու ուրախութիւն մը, ծայրայեղ պըբկում մը մինչ հեռաւոր մնացող նպատակ մը դէպի, բարձրացման անհւական պահանջ մը առանց երբեք ճանչնալու յաղթողը, պղտանքը կամ խոնջինքը, քաղցրամիին տենչը դէպի քաղմապատիկը, սլացք մը քաղմամբոխութենէն դէպի Միութիւնը, նիւթի անվախճան կերպարանափոխում մը, բոլոր չարժումներուն տիրապետող Օրէնքներու յարգում մը, անկարգութենէն դէպի Ներդաշնակութիւնը երթալու կամք մը, ձգտում մը դէպի անթծութեան տենչանքը, սրբութեան պահանջք մը։

Այս Տիեզերքին մէջ իր տեղը գրաւել արդար չափով, մնալ հոն խաղաղ՝ առանց անափառութեան, առանց անարժանական փառասիրութեան, առանց գո՛ւր գանգատներու, առանց ցուրտ բարկութեան։

Ահաւասիկ Մարդը այս նոր աշխարհին մէջ։

Ահաւասիկ Վերացական Արուեստը։

Ժ. ԿԻՒՎԷՐՉԻՆԵԱՆ

Օգտագործուած գրքերուն ցանկը՝
Meditations de G. Breüil

digitised by A.R.A.R.@

Մշակութային լուրեր

ՆԿԱՐՉՈՒՀԻ ՓՐԻՍՏԻՆ ՍԱԼԻԵՐԻ

Գալստեան ծանօթ ձկարչուհի Փրիսթին Սալիէրի՝ վերջերս մասնակցած է Փարիզի Ազգիական Արուեստի բանգարանին մէջ կանուխ Ակումբին կողմէ կազմակերպուած 9-րդ ցուցահանդէսին եւ պժանացած արժանացած չէռնշաձի:

Տիկին Սալիէրի իր գործերով մասնակցած է երեսայն եւ Փարիզեայ մէջ կազմակերպուած ցուցահանդէսներու եւ զնահատուած է միշտ: Գալսոյ ձկարչութեան եւ արհեստագործութեան բանգարանը հայցողի արուեստագիտական գնդիկ գործերէն մէկը գնուցած է իր սրահներուն մէջ:

Փարիզեայ ձկարչութեան եւ արհեստագործութեան 25-րդ ցուցահանդէսի ընթացքին, գնահատուիչ յանձնախումբը, (Ժիւրի) գնած է տիկին Սալիէրի մէկ գործը:

Սայաթ Նովայի ծննդեան 250-ամեակին առթիւ կ. Գալսոյ մէջ տեղի ունեցած հանդիսութեանց առթիւ, կեդրոնական վարժարանի Սուրուց Միութեան ձկարչական յանձնախումբը կազմակերպած է Սայաթ Նովայի ձկարներու ցուցադրութիւն մը, որուն նաս նկատ իմնատիպ ձկարձերով մասնակցած է տիկին Սալէրի:

ՀԱՑԵՐ՝ ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ ՀԱՄԱՇԽ· ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍԻՆ ՄԷՋ

Նիւ Եորքի Համաչխարհային Ցուցահանդէսի պահպան տպաւորութիւնն, ինչպէս եւ Ցուցահանդէսի պաշտօնէութեան մէջ կը գտնուին շատ մը Հայեր: Դան նաեւ պահպան տպաւորութիւնը հին խումբերու մէջ պատահմանատու Հայեր, մանաւանդ պատրաստ տպաւորութիւնը մէջ – Եգիպտոսի, Ծորգանքի եւ Լիբանանի:

«Գնքը Լիվինգ Մեմքըր» տպաւարի համահաղորդումներու եւ գրամներու շուկին մէջ կը գտնուին Հայկական գրամներու նմոյշներ, Ֆուրթնան չրջանի արծաթեայ գրամներ, տոհմերով եւ քուսականներով: Ցուցադրութիւնը պատրաստած է ձոն Կնդրէկեանի հղպէն: Հայկական համահաղորդումներու հատաքանդ մը՝ Հանդրապետութեան եւ Հորհրդային չրջանէն, ցուցադրուած է «Մայր Արուեստի Եիարին չուրչ: Հորհրդային համահաղորդումները կը ներկայացնեն Հայ ակնառուր դէմքեր – ինչպէս՝ Չարենց, Մալոյց, Աբովեան, Սայաթ-Նովա եւայլն:

Թնքսան տպաւարի սրահին մէջ մէլա կարելի է լսել Հաչտութեան «Մուրերու պարզ Ֆրանչուսիները, որ ելեկտրական լուծակով կը նուագուի:

Ծորգանքի տպաւարին մէջ կարելի է տեսնել բոլոր կրօնական սրբավայրերը, որոնց կարգին նաեւ Երուսղէմի Հայոց վանքը:

ՀԱՑՈՒՀԻՆ ՄԸ ՈՒՇԱԳՐԱԻ ԳԻՐՔԸ

Օր· Ազնիւ Պէշկէօթուրեան (Ալիս Տաթլիճ) վերջերս հրատարակած է «Ալիս Տաթլիճ, փոպլիճ Պրեճկրաֆըրը» ամուսով գիրք մը, որուն մասին գրախօսականներ լոյս տեսած են «Պոսթրն կղզի» եւ «Պոսթրն Հերըլտ օրթըթրեան եւ «Պէյմպրիճ Փրոճիէլ–Պրեճ մէջ:

Ալիս Պէշկէօթուրեան–Տաթլիճ, Պէյմպրիճի Հարվըրտ Սխուէրի վրայ ծայռ գրասենեակի մը մէջ իրրեւ ազգրիչ աշխատած է 35 տարիներ. որոնք ձշմարտութեան շրջան մը կը ներկայացնեն Ամերիկայի պատմութեան մէջ:

Իր գրասենեակը այցելած են համալսարանի ուսանողներ, ընթացաւորներ, դասախօսներ, աշխարհածանօթ գիտնականներ, պետական դէմքեր, հարուստներուն տարիքի, գաղտնիներ. Ամերիկայի ճախագահներու գաղտնիք եւ ճախագահ մը··· ձոն Ֆիցջերըլտ Փենետի:

Օր· Պէշկէօթուրեան–Տաթլիճ յաչեր ամէն ճաեւ համբաւաւոր այլ դէմքերէ, ինչպէս գեղագէտ Հենրի Փոպոթ Լան, երկու երիտասարդ Ռուզվելթները, Փենետի հղբայրները, Փրօֆ· Ալեքսը Գըշնել Հօրթ, Տիճ Ալիսըն, Ուոլթըր Լիփման, ձոճ Հարթիման, ձոճ Մարկաճու, կերտաքը Գռաւլինգ, ձոճ ձոս Փաւոս:

«Պէյմպրիճ Գրոճիէլ–Պրեճ կը գրէ, թէ «Օր· Տաթլիճ բացառիկ կարողութեամբ յաչողած է ուսյ Հարվըրտի պետական կեռմիք, եւ կեռմիքը ամօր չուրչ: Միաժամանակ այս գիրքը պրոտգիճ ճօճ մըն է՝ Ամերիկայի քննչական յառաջդիմութեան պատճառութեանց:

digitised by A.R.A.R.@

ՖՐԱՆՍԱՑԻ ԳՐԱԴԵՏ ՄԸ ՀԱՑԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Վէրջերս Հայաստան այցելած է Ֆրանսացի գրագէտ Մարսէլ Միժօ՝ իր մեկնումէ պահուան, Ֆրանսացի գրագէտը յայտարարած է. «Զարմացած եմ ինծի բոլոր բնագաւառներուն եւ յատկապէս ազգային մշակոյթի զարգացման գործին մէջ Հայ ժողովուրդի մեռած բերած մեծ յաջողութիւններուն վրայ»։

Ֆրանսացի հիւրը այցելած է նաեւ Մարմարա Ծովեանի արուեստանոցը, ուր հիացած է մեծ գեղանկարչի կատարներուն վրայ։

ՆԿԱՐԻՉ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊՈՅԵՋԵԱՆ

Փարիզի «Կոլլէքի տը Ֆրանս»ի մէջ վերջերս յայտագ ցուցահանդէս մը կազմակերպած է ֆրանսահայ նկարիչ Յարութիւն Պոյեճեան, վրձինի ամուսնով՝ Փիէռ Նայէ։

Յարութիւն Պոյեճեան ծնած է Վիէննի մէջ (Իտէա) 1928-ին։

Գծագրութեան եւ նկարչութեան իր նախնական ուսումը առած է իր ծննդավայրին գեղարուեստական վարժարանին մէջ, մասնագիտական դասընթացքներուն հետեւելով։ Այնուհետեւ իր ուսումը կատարելագործած է Լիոնի, ուր հետեւած է յատկապէս շարժանկարի եւ Արուեստի պատմութեան դասընթացքներուն։

Նախ քան իր ամենաակռան այս ցուցահանդէսը, Պոյեճեան իր գործերով մասնակցած է գեղատուի տարի եւ Փարիզի Անկախներու եւ Ազատ Յուրեստի միջազգային ցուցադրութեանց։

Հանրային ներկումով նկատուած՝ հայ նկարիչին նուիրուած, ֆրանսական մամուլի արուեստի բաժիններուն տուած լաւագոյն քննութիւնները եւ կը հետաքրքրութեամբ կը գրէ.

«Երբ Փիէռ Նայէ կը նկարէ, կը խօսի։ Արտայայտուելու ձեւերով, որոնց խօսքը ունի տխուր է եւ որոշ չափով խեղճ՝ հաճ թէ քանի, դէմքերու շեշտուորութեամբ՝ ստեղ խորհրդաւոր կենդանական դիմակի մը տակ դրած, արուեստագէտը կը ցուցադրէ այն տեսութիւնը՝ որ ինքն ունի, իր ճամբորդութեան եւ աշխարհի մասին։

Ժամ Շապոնի «Լը Փեթիթ»ի մէջ կը գրէ Ժան Լաքուտիւր.

«Վերապահումներու ճկարիչ մը, որու վրձինին տակ մերթ ընդ մերթ առասպելական աշխարհի մը մէջ, մարդը փոխ առած է կենդանական դէմք մը։ Այսուհանդերձ գիմակազարի մը ակնարկ չենք, այլ անգութ իրականութեան մը առջեւ կը գտնուինք։ Դիտողը կը կորսնցնէ իր մարգկային հպարտութիւնը... իր պատասխանութեան ոմն թախծոտ է ու դժնդակ»։

Մարսէլ Իսպիս «Նուվօ ժուռնի մէջ կը գրէ

«Փիէռ Նոյէ տարօրինակ ճաշակ ունի... Իր ամէնքը գծոխապարտներ չեն։ Այդպէս են կեանքի մէջ, իրենց բուն, խոյի, սրամիտ մուկի, էգ կապիկի կամ ոխագին գլխով։ Ընկերակցածին գոթ, հետաքրքրական աշխատանք։ Ամբ մերթ ընդ մերթ կը հետամտայ իր երիշներէն, ուսնլի իրականը դիտելու համար, ճոյնման թախտաւոր տագնդ մը ի յայտ կը բերէ»։

Հայ նկարիչին վրայ ուշադրութիւն երեւիրող տողեր երեցած են ճոյնպէս ուրիշ թերթերու արուեստի տեղեկատուութեանց մէջ։

ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎ՝ ՀԱՑԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵՆՑ ՄԱՍԻՆ

Հայագիտական ուսումնասիրութիւնաց մասին Հարիւրերորդ համալսարանի եւ Մասաչուսեթսի Արուեստասրանութեան Հիմնարկութեան մէջ տեղի ունեցած է կիւլպեան խորհրդաժողով մը, հովանաւորութեամբ Հայագիտական Ուսումնասիրութեանց եւ Հետազոտութիւններու Ազգային Ընկերութեան։ Խորհրդաժողովին մասնակցած են Փրոֆ. Տրեւոր Թէյլոր (Տրանսա), Տօքթ. Քարլս Տաուսոն (Անգլիա) եւ Փրոֆ. Ռոպերթ Կոսէլ (Քուէյնթրիա), որոնք խորհրդաժողովին ներկայացուցած են հայերէն լեզուի վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ։

Խորհրդաժողովին մասնակցած են, նախ քան, Միջերկրական գրասգան համալսարանները. Փոլիներու հայ պրոֆեսորներ, ինչպէս Նիկոս Կաթոյեան՝ Ռոլոմպա համալսարանէն, Մ. Թ. Վարդանեան՝ Օհայոյի համալսարանէն, Փրոֆ. Ա. Խմիճեանան՝ Ռուբեռ Ռոլեճէն, Փրոֆ. Մ. Ի. Մեւսի՝ Փենսիլվանիոյ համալսարանէն, Տօքթ. Արա Ս. Ալագեան՝ Մասաչուսեթսի համալսարանէն եւ հայագիտութեան ծանօթ մասնագէտ Մ. Ջ. Ջանիկեան։

digitised by A.R.A.R.@

«ԲԱԳԻՆ»Ի ՅԱՐԳԵԼԻ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

Մեր աշխատակից Բ. Կուճեանի «Հայկական կատակերգութիւն»ը որ շարունակելի մնացած էր «Բագին»ի մէջ, հետինակին իսկ փափաքով կ'ընդհատուի եւ ամբողջութիւնը յոյս կը տեսնէ յառաջիկայ աշնան, առանձին հատորով:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԱՆԵՄԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈԼԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէ՝—
DIKRAN KOUYOUMDJIAN
B. P. 587, Beyrouth – Liban

ՏՊԱՐԱՆ ԱՏԼԱՍ – ՀԵՌ. 245402 – ՊԵՅՐՈՒԹ

digitised by A.R.A.R.@

digitised by A.R.A.R.@